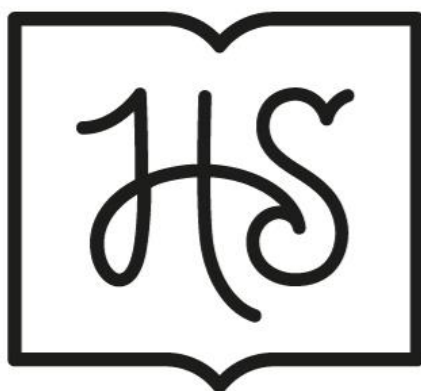

HISTORIA SCHOLASTICA

2/2018

Ročník / Volume 4

Praha / Prague 2018

Historia scholastica

Č. / No. 2/2018

Roč. / Vol. 4

Redakční rada / Editorial Board

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Zástupce vedoucího redaktora / Deputy Editor: PhDr. Markéta Pánková (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

Prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filosofická fakulta University Karlovy v Praze)

Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

Doc. PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Mgr. Magdaléna Šustová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Doc. PhDr. Martin Holý, Ph.D. (Historický ústav Akademie věd ČR)

Mezinárodní redakční rada / International Editorial Board

Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

Prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

Prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

Prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

Prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

Prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

Prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

Prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Prof. PhDr. Blanka Kudláčková, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)

Prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

Prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (University of Macerata)

Výkonný redaktor / Executive Editor: Mgr. Lucie Krausová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Vydavatelé / Publishers:

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, www.npmk.cz

IČ 61387169

Technická univerzita v Liberci

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Studentská 1402/2, 461 17 Liberec 1, www.tul.cz

IČ 46747885

ISSN 2336-680X

Časopis **Historia scholastica** vychází 2x ročně. Toto číslo vyšlo 31. prosince 2018.

Časopis **Historia scholastica** je zařazen do mezinárodních vědeckých databází Ulrich's Periodical Directory, EBSCO a ERIH Plus.

ÚVODNÍK

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

meziválečné období patří v československé historickopedagogické literatuře k důležitým a zpracovávaným tématům. Především rok 2018 přinesl v rámci připomenutí stého založení československého samostatného státu mnohé konferenční i publikační výstupy, které se zabývaly i oblastí školství. Rovněž toto vydání časopisu *Historia scholastica* věnuje v několika oblastech pozornost vybraným aspektům vzdělávání a výchovy v meziválečném Československu se zřetelem k české a slovenské pedagogické a osvětové diskusi.

Je zřejmé, že samostatný stát (ve všech národních „táborech“ – především v českém, slovenském a německém, ale i v maďarském, rusínském či polském) spatřoval v médiu školství významný prostředek utváření národní identity jednotlivých národností v československém státě, potažmo se snažil o posilování akceptování nadnárodní občanské identifikace s novým politickým útvarem – Československou republikou. Zatímco čeští Němci z velké části stáli vůči vzniku Československa v opozici či byli radikální změnou politické situace kulturně i politicky dezorientováni, což se odráželo i v jejich pojetí výchovných a vzdělávacích úkolů, jež zaměřovali mnohdy národovecky a národně ochranářsky, potom Slováci na jedné straně vítali českou pomoc slovenskému školství a usilovali o odmaďarštění školství na Slovensku, na druhou stranu vznášeli požadavek na slovenskou autonomii školství a vůči „pomoci“ českých učitelů a profesorů zaujímalí odstup. České učitelstvo a česká pedagogická věda v duchu čechoslovakismu výrazně nepochybovaly o české pomoci na Slovensku – a zástupci českého školství nevyhledávali aktivní kontakt s německým učitelstvem, s nímž téměř 150 let spoluvytvářeli vyspělou úroveň školství v českých zemích, i když se mnohdy pohledy a očekávání obou národních táborů v školských požadavcích neshodovaly. Celkovou situaci po roce 1918 komplikovaly ještě diskuse a požadavky maďarského učitelstva na Slovensku, ale i složitá národnostní a kulturní situace na Podkarpatské Rusi a rovněž postoje židovské intelektuální a kulturní elity k programovým cílům československého školství.

Předkládané vydání časopisu *Historia scholastica* samozřejmě nezahrnuje tak různorodou paletu témat jednotlivých článků, aby mohly zachytit složitost utváření školství v ČSR. Přesto se jedná o zajímavé studie, které poukazují na roli a význam samotného učitelstva v otázce reformy školy a utváření pedagogického výzkumu s přímou vazbou na rozvoj a chod československého školství. Jedná se o studii Dany Kasperové *Československá obec učitelská – aktér a „garant“ profesionalizace učitelstva*, která poukazuje, jak samotné učitelstvo, usilující o sjednocení a tím o získání většího vlivu v politickém prostoru k prosazování vlastních požadavků, svými spolkovými aktivitami napomáhalo profesionalizaci učitelské profese v ČSR. Zajímavý pohled na otázku reformy školy v „zajetí“ národních úkolů nabízí

článek Zity Skořepové *Hudba a děti první republiky: nové koncepce hudební výchovy v Československu z etnomuzikologické perspektivy*. Jak je ze studie zřejmé, úsilí o novou koncepci předmětu hudební výchova nebyl saturován jen zájmem o reformní pojetí výuky hudby, ale i podtržením národního aspektu v hudební výchově dětí.

Důležitou oblastí meziválečné školské politiky byla rovněž otázka osvětová. Již název tehdejšího ministerského resortu – Ministerstvo školství a národní osvěty – poukazoval na význam osvětové činnosti pro rozvoj československé demokracie. Hned tři články v tomto čísle představují vybrané pohledy osvětové činnosti na Slovensku. Jedná se o problematiku Osvětového svazu na Slovensku a formulování jeho cílů a prostředků osvětové práce (Eduard Lukáč) a dále o rekonstrukci hlavních diskusních témat a osvětových úkolů na Slovensku v rámci významného periodika „Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko“ (Katarína Mayer). Triádu osvětové problematiky na Slovensku uzavírá studie upozorňující na roli aktérů osvěty, na jejich sociální a vzdělanostní zázemí (Vladimír Frk, Martina Lenhardtová).

Na složitost a mnohohrstevnatost situace školství na Podkarpatské Rusi poukazuje studie Jany Bartošové „*Cikánská škola*“ v *Užhorodu – československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi*. Text seznamuje čtenáře nejen s jedním z prvních pokusů o vzdělávání Romů v ČSR na Podkarpatské Rusi, ale současně odhaluje význam jednotlivých aktérů vzniku „cikánské školy“ – vůdců tamní komunity, úřadů, osobností učitele pro prosazení významu vzdělávání romských dětí v dané oblasti.

Předkládané číslo věnuje pozornost rovněž vzdělávacím a výchovným otázkám ve „speciálních“ oblastech školského života tehdejšího Československa. Studie Mileny Lenderové rekonstruuje snahy, cíle, možnosti a skutečný rozvoj profesního vzdělávání zdravotnického personálu – porodních asistentek. Studie Pavly Koritenské je pohledem do sociálněpedagogické činnosti chlapecké výchovny v Hradci Králové. V rámci tohoto příspěvku je poukázáno na cíle a směr sociálněpedagogické práce v tehdejší Československu.

V části *Varia* přinášíme doposud nepublikovaný příklad pokusné diferencované školy měšťanské v Horní Čermné (Růžena Váňová), který představuje další důležitý badatelský přínos k otázce rozšíření a realizace meziválečné tzv. příhodovské reformy. Vývojem školství po roce 1939, respektive po roce 1945, se zabývá text zaměřený na vývoj osobnosti slovenské pedagogiky Ondreje Pavlika, který své vzdělání získal v meziválečném období a po roce 1945 se plně oddal myšlenkám socialistické výchovy a školství (Vladimír Michalička). Jedná se o příklad „pedagogické dráhy a kariéry“, která byla podobná mnoha dalším předním představitelům školského života po roce 1945 v Československu.

Doufáme, že mozaika učitelskospolkové, školskoreformní, osvětové a sociálněpedagogické činnosti v meziválečném Československu čtenáře zaujme a prohloubí vybrané aspekty vývoje meziválečného československého školství.

Tomáš KASPER, Dana KASPEROVÁ, Markéta PÁNKOVÁ

STUDIE:

Československá obec učitelská – aktér a „garant“ profesionalizace učitelstva¹

Dana KASPEROVÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 19 November 2018

Accepted 3 December 2018

Available online 31 December 2018

Keywords:

education of teachers,
teachers' associations,
Czechoslovakia,
Czechoslovak Teaching
Community, teachers'
professionalisation,
Otakar Kádner (1870–
1936), Otakar Chlup
(1875–1965), Václav
Příhoda (1889–1979)

D. Kasperová

Technická univerzita
v Liberci •

Fakulta přírodovědně-
-humanitní a pedagogická
Katedra pedagogiky
a psychologie •

Univerzitní náměstí 1410

460 01 Liberec •

Česká republika •

dana.kasperova@tul.cz

ABSTRACT

Czechoslovak Teaching Community – participant and “guarantor” of teachers professionalisation

The study reconstructs a development of one of the most significant teachers' associations in the Czechoslovak Republic – the Czechoslovak Teaching Community. Study re-enacts the role of the Czechoslovak Teaching Community in three levels – supporting and developing the pedagogical research, collaboration with leading representatives of the pedagogical science, and the reform of education for teachers. The study focuses on importance and role of the so-called School of Higher Pedagogical Studies in Prague as an important self-supporting teachers' institution and Czechoslovak Teaching Community in the reform of higher teachers' education of national schools. Instruments of assert national education reform requirements are analysed in the second part of this study.

Úvod

Studie Československá obec učitelská – aktér a „garant“ profesionalizace učitelstva² analyzuje program a hlavní cíle, které zastávala významná prvorepubliková učitelská

¹Studie vznikla v rámci řešení projektu GAČR č. 16-139333S Analýza pedagogického meziválečného konceptu školské reformy ve Zlíně v kontextu vzorového průmyslového města.

organizace – Československá obec učitelská (ČOU). Ta podobně jako Československá obec legionářská či Československá obec sokolská významným způsobem spoluutvářela spolkový život za první republiky. Po celou dobu své existence v letech 1920–1939 Československá obec učitelská vznášela, obhajovala a snažila se prosazovat zásadní témata meziválečné školské diskuse, zejména téma reformy školy (v novém demokratickém republikánském státě) a reformu vzdělání učitelů národních škol (učitelů obecných a měšťanských škol). V neposlední řadě ČOU také významným způsobem podpořila rozvoj pedagogiky jako vědy, když založila Školu vysokých studií pedagogických a Ústav pro experimentální pedagogiku (1921) či Soukromou pedagogickou fakultu v Praze (1929). Tímto způsobem podpořila nejen pedagogický výzkum jako takový, ale i jeho propojování s pedagogickou (učitelskou) praxí, a to díky „síťování“ významných představitelů pedagogické a psychologické vědy (O. Kádner, O. Chlup, V. Příhoda, S. Velinský, C. Stejskal apod.) s učiteli z praxe a s předními osobnostmi školské správy, resp. MŠANO. Činnost Československé obce učitelské je proto možné pojímat jako zásadní příspěvek v profesionalizaci učitelstva národních škol na počátku 20. století, neboť právě spolky a učitelské organizace napomáhaly rozvíjet odbornou pedagogickou diskusi a pomáhaly rozšiřovat její hlavní body mezi samotným učitelstvem i širší (rodičovskou) veřejností či prosadit je do programů politických stran.

1. Význam učitelských organizací v profesionalizaci učitelstva

I přes sjednocovací snahy, jež učitelstvo realizovalo v poslední třetině 19. století (Krejčí, 1993), kdy došlo ke vzniku zemských ústředních učitelských spolků (1880 v Čechách, 1882 na Moravě a 1894 ve Slezsku), vstupovalo učitelstvo v roce 1918 do nově vzniklého samostatného československého státu značně roztrženo. Tehdy znovu vystoupily do popředí snahy po sjednocení učitelstva v jednotný, všeučitelský spolek, který by zastřešoval veškeré učitelstvo národních škol. Za touto snahou stál předpoklad, že sjednocené učitelstvo bude mít větší sílu a oprávněnost hájit a prosadit profesní požadavky (Kasper a Kasperová, 2013). Ke vzniku Československé obce učitelské došlo na prvním sjezdu československého učitelstva v červenci roku 1920. Na tomto shromáždění, které navázalo na předválečné učitelské sjezdy, učitelstvo manifestovalo svou vůli a snahu po vytvoření svobodné, demokratické školy. Ústřední myšlenkou sjezdu³, kterého se vedle učitelských spolků, učitelů, inspektorů, představitelů parlamentních politických stran zúčastnil i prezident T. G. Masaryk a ministr školství Gustav Habrmann, byl vztah jedince a společnosti, otázky svobody a rovnosti. Demokratická československá škola měla vzdělávat a vychovávat občana nové republiky (odtud požadavek na zavedení nově etablovaného předmětu občanská nauka či požadavek činné školy podporující aktivitu a činorodost jedince a zohledňující jeho jedinečnost či osobitost). Vnitřní život školy měl být demokratizován a procesy vyučování

²Studie využívá výsledků z výzkumů publikovaných rovněž ve studii KASPEROVÁ, Dana, 2018. *Československá obec učitelská: v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2860-0.

³K tomu srov. *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti*, 1921. Redigoval F. Čálek a B. Kádner. Praha: Nákl. ČOU.

měly mít výrazně činnostní charakter. V demokratické společnosti měl být umožněn rovný přístup ke vzdělání (požadavek jednotné školské soustavy mateřských, obecných a občanských škol; požadavek bezkonfesijní školy). Pro provedení těchto školských reforem (vnitřních i vnějších) shledávalo učitelstvo jako nezbytný požadavek reformu učitelského vzdělávání, resp. přístup učitelů národních škol na vysoké školy a získání vysokoškolského vzdělání⁴.

Za účelem prosazení těchto reformních požadavků se učitelstvo sloučilo ve všeučitelském spolku Československé obci učitelské, který jednak zastupoval zájmy veškerého učitelstva škol mateřských, obecných a měšťanských, jednak reprezentoval učitelstvo z celé republiky – Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a Podkarpatské Rusi. V tomto ohledu je zajímavé, že německé učitelstvo v ČSR se i nadále sdružovalo ve svých spolcích (nejvýznamnější byly *Deutscher Lehrerbund im Tschechoslowakischen Staate* a *Reichsverband der Deutschen Bürgerschullehrerschaft in der Tschechoslowakischen Republik*) a svůj spolkový život vedlo odděleně od svých českých kolegů, i když v mnohých programových bodech se snahy českého i německého učitelstva v ČSR shodovaly (např. požadavek vysokoškolského vzdělání). Členskou základnu ČOU tvořilo v době vzniku přes 26 000 učitelů a učitelek. Dle stanov z roku 1921 patřilo k hlavním úkolům ČOU sdružovat učitelstvo Československé republiky a hájit jeho zájmy hmotné, odborné, právní či sociální. Prvním starostou ČOU byl zvolen Antonín Vimmer, dosavadní ředitel měšťanské školy v Praze na Vinohradech a zároveň předseda Ústřední rady učitelských organizací, jež se v roce 1919 mimo jiné zasadila o přijetí tzv. paritního zákona, který učitelstvo vnímalo jako výraz uznání významu učitelského stavu pro stát. V užším vedení ČOU působili významní poslanci (Františka Plamínková), senátoři (Josef Smrčka), školní inspektoři (Jan Chýna, František Pátek) či zástupci učitelstva blízcí myšlenkám školské reformy (Kamila Střítecká, František Čálek, Stanislav Vrána, Ladislav Hanus aj.). Aktéři ČOU tedy byli velmi úzce propojeni s tehdejší politickou, školskou, správní i odbornou „elitou“, což umocňovalo její vliv i význam a usnadňovalo mnohá jednání a prosazování profesních zájmů učitelstva.

Za zdánlivou jednotností ČOU se však skrývaly vnitřní rozpěře a rozpory, které vyvrcholily v roce 1924, kdy z ČOU vystoupil početně velmi silný Zemský ústřední spolek jednot učitelských v Čechách (ZUS). V roce 1926 pak vznikl druhý všeučitelský spolek Svaz učitelstva československého (SUČ), jehož předsedou se stal Vojta Beneš, bratr Edvarda Beneše (a bývalý žák Antonína Vimmera z vinohradské měšťanky). Zatímco ČOU zaznamenala prudký úbytek členů na pouhých 13 500, nově vzniklý SUČ sdružoval přes 32 000 učitelů a učitelek (Chlup, Kubálek a Uher, 1939, s. 278). Na programové úrovni se činnost SUČ velmi podobala požadavkům, jež prosazovala ČOU. V oblasti školské reformy SUČ požadoval jednotnou vnitřně diferencovanou školu, dále realizaci vysokoškolského

⁴K návrhům na reformu vzdělávání učitelů národních škol před rokem 1918 srov. VÁŇOVÁ, Růžena, 2011. Jak univerzitní učitelé pedagogiky uvažovali o vysokoškolském vzdělání učitelů národních škol. *Pedagogika*. Roč. 61, č. 4, s. 333–343.

vzdělání učitelstva studiem alespoň na dvouletých pedagogických akademiích, v oblasti legislativní usiloval o vydání nového školského zákona, který by odrážel jak demokratizaci školy, tak sociální či zdravotní potřeby dětí. Porovnáme-li hlavní rozdíly mezi působením ČOU a SUČ, pak vidíme, že ačkoli ČOU byla početně menším spolkem, stala se jakousi „vlajkovou lodí“ školských reforem. Založila Soukromou pedagogickou fakultu v Praze (1929), měla v rukou Školu vysokých studií pedagogických (ŠVSP) a velmi čile si vedla v „propagaci“ potřeby reformy školy. Význam ČOU tkvěl mimo jiné v tom, že kolem sebe soustředila univerzitní profesory (O. Kádner, O. Chlup, E. Rádl, F. Šeracký, K. Weigner), kteří se vahou své vědecké autority stali významnými činiteli ve školském reformním snažení. Vojta Beneš⁵ neváhal ČOU označit za hnací motor pedagogického vývoje v Československu (Kasperová, 2018, s. 111).

2. Snaha o vysokoškolské vzdělání učitelstva – zásadní znak profesionalizace

Pozice Československé obce učitelské v oblasti vysokoškolského vzdělání učitelstva vycházela z diskuse prvního Sjezdu československého učitelstva z července 1920, který zcela jasně deklaroval požadavek akademického vzdělání všech učitelů v nové demokratické republice. ČOU jej přijala do svého programu jako jeden z nejdůležitějších bodů, který se snažila prosadit. Za tímto účelem zřídila krátce po svém ustanovení jako jednu ze svých sekcí i sekci pro vysokoškolské vzdělání, v jejímž čele stanul Josef Kepřta⁶. Tato sekce měla systematicky pracovat na realizaci vysokoškolského vzdělání pro učitele – předkládáním návrhů zákonných norem a systematickým jednáním se státními úřady (Ministerstvo školství a národní osvěty, Ministerstvo financí) či politickými stranami a zákonodárnými sbory.

V požadavku vysokoškolského vzdělání učitelstvo žádalo nejen reformu učitelské přípravy v podobě pedagogicko-psychologického studia, ale i jeho založení na výsledcích výzkumu pedagogických věd. Navíc pedagogicko-psychologické vzdělání bylo chápáno jako předpoklad odborné práce učitele, která měla být podmínkou školské reformy. Učitelstvo tedy nežádalo o nic méně než o zvýšení své profesní kvalifikace ve smyslu větší míry profesionalizace učitelské profese.

Při diskusích o podobě vysokoškolského učitelského vzdělání se ČOU přikláněla k představě dvouletých či víceletých pedagogických akademií nebo samostatných pedagogických/školských fakult, které měly nahradit dosavadní středoškolské učitelské ústavy. Pedagogické akademie však ČOU chápala a navrhovala jako mnohem komplexněji pojatou vysokoškolskou pedagogicko-psychologickou přípravu budoucích učitelů, a nikoliv jako „náhradu“ za učitelský ústav pro maturanty gymnázií či reálek, jak byly v meziválečném

⁵*Zápis schůze výboru Svazu učitelstva československého ze dne 17. listopadu 1929, 1929. Fond Učitelské spolky. Kart. 87, inv. j. 2716. Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (VOA), Praha.*

⁶Josef Kepřta (1881–1966), ministerský rada a přednosta pedagogického oddělení MŠANO. V Československé obci působil jako předseda sekce pro univerzitní vzdělání učitelů. Podílel se na přípravě návrhu zákona o vysokoškolském vzdělání učitelů a vypracování nových osnov pro školy obecné a měšťanské. Publikoval v řadě odborných pedagogických časopisů, působil v redakční radě *Věstníku pedagogického*.

období pedagogické akademie ze strany státu koncipovány a zakládány (Bratislava 1930; Praha, Brno 1931). Podle návrhů ČOU měly být pedagogické akademie vysokoškolské instituce, kde by výuka byla založena na výsledcích pedagogických a psychologických vědních disciplín. Měly se stát místem jak pregraduální přípravy učitelů národních škol, tak místem pedagogicko-psychologického výzkumu (Kasperová, 2016).

Veškeré návrhy na vysokoškolské vzdělání učitelstva v letech 1922–38, jež byly předloženy, však zůstaly nerealizovány a vysokoškolské vzdělání učitelstva obecných a měšťanských škol nebylo v meziválečném období uzákoněno. V tomto ohledu bychom „misi“ ČOU mohli hodnotit jako neúspěšnou. Pokud však do hodnocení zahrneme i působení svépomocných institucí ČOU vzdělávajících učitele, a sice Škol vysokých studií pedagogických (1921) a Soukromé pedagogické fakulty v Praze (1929, později přejmenované na Soukromou dvouletou pedagogickou akademii), musíme náš pohled a hodnocení korigovat.

3. Instituce profesního rozvoje učitelstva – Škola vysokých studií pedagogických a Ústav pro experimentální pedagogiku

V době, kdy se nedaří na ministerské úrovni prosadit uzákonění vysokoškolského vzdělání učitelstva národních škol (Veselá, 1992), sahá učitelstvo ke svépomoci a Československá obec učitelská na vlastní náklady (z členských příspěvků učitelů obecných a měšťanských škol) zakládá již v roce 1921 Školu vysokých studií pedagogických v Praze (ŠVSP) společně s Ústavem pro experimentální pedagogiku, který tvoří nedílnou součást ŠVSP. Učitelstvo samo zakládá instituci poskytující jak vzdělávání vysokoškolského charakteru, tak zajišťující nové poznání v pedagogicko-psychologických vědách, a to v tehdy progresivních směrech – v experimentální pedagogice a experimentální psychologii. U zrodu tohoto konceptu ŠVSP (Valenta, 1982), který byl takto v praxi realizován až do roku 1939 (tedy plných 18 let), stáli Otakar Kádner (profesor pedagogiky na pražské univerzitě, současně ředitel Pedagogického ústavu J. A. Komenského při MŠANO a nezdolný propagátor vysokoškolského vzdělání učitelstva) a jeho blízký spolupracovník Otokar Chlup (tehdy docent pedagogiky na pražské univerzitě). ČOU, resp. učitelstvo, se k tomuto modelu vzdělávání, který navrhli „elitní“ univerzitní profesori, hlásilo, přijalo jej za svůj a do čela ŠVSP zvolilo O. Kádnera. Vedením Ústavu pro experimentální pedagogiku při ŠVSP byl pověřen O. Chlup. Vedení ČOU tehdy projevilo nesmírnou prozíravost a pochopení pro skutečnost, že má-li být „projekt“ vysokoškolského studia učitelstva úspěšný, je třeba spojit síly s erudovanými odborníky, kteří zajistí vysokou úroveň a kvalitu výuky i výzkumu. Tímto krokem chtěla ČOU přesvědčit všechny pochybující aktéry debat o vysokoškolském vzdělání (MŠANO, akademickou obec, středoškolské učitele, širokou veřejnost) o tom, že požadavek přístupu učitelstva na vysoké školy je nejen oprávněný, ale i prakticky realizovatelný. Na druhé straně je třeba zmínit i odvahu univerzitních profesorů sestoupit z „píedestalu vědy“ mezi běžné učitelstvo – a nikoli teoretickými pojednáními, nýbrž aktivním postojem a činem pomoci prosadit tento po dlouhá desetiletí opakovaný požadavek.

Ptáme-li se, komu bylo studium na ŠVSP určeno, pak zjistíme, že se zde vzdělávali učitelé z praxe, kteří byli již plně kvalifikováni studiem na učitelském ústavu pro výuku na národních školách. ŠVSP jako instituce zřizovaná spolkem nedisponovala právem veřejnosti a její vysvědčení či osvědčení o absolvování nezakládalo nárok ani na uznání vyššího stupně vzdělání, ani na vyšší platové ohodnocení. K hlavním motivům učitelů, proč studovali na ŠVSP, tak patřil vlastní zájem dále se vzdělávat, potřeba nového poznání v nejrůznějších vědních disciplínách – ve filozofii, pedagogice, sociologii, psychologii, fyziologii, antropologii či v metodách vědeckého bádání tak, aby i oni ve své školské praxi mohli pracovat na základě nových, exaktních či experimentálních metod. V nemalé míře se ke studiu na ŠVSP hlásilo „pokrokové“ učitelstvo, které prokazovalo nemalou vůli v realizaci zamýšlené školské reformy. K odhodlání učitelů studovat na ŠVSP je třeba přičíst i značné obtíže, jež s sebou toto studium přinášelo – ať již se jednalo o účast na přednáškách a seminářích konaných ve volném čase učitelů (ve středu odpoledne a v neděli dopoledne), nebo nutnost žádat školské úřady o uvolnění z tehdy povinného sobotního vyučování či skutečnost, že veškeré náklady na cestovné, kolejně a ubytování si hradil každý učitel sám.

Podíváme-li se blíže na studijní programy ŠVSP,⁷ pak je zřejmé, že zde probíhaly přednášky a semináře z nejrůznějších vědních oborů, které na jedné straně učitele seznamovaly s nejnovějšími poznatky daných disciplín, na druhé straně jim umožňovaly absolvovat přednášky a být v úzkém kontaktu s předními vědeckými osobnostmi, které patřily ke „špičce“ ve svých oborech – filozofie (E. Rádl, J. Tvrдый), psychologie (F. Šeracký, V. Forster), experimentální pedagogika (O. Chlup), pedagogika (J. V. Klíma), dějiny pedagogiky (J. Hendrich), pedopsychologie (C. Stejskal), sociologie (I. A. Bláha), fyziologie a tělovýchova (K. Weigner), psychopatologie (K. Herfort) a další. Pedagogicko-psychologická příprava na ŠVSP nesla zcela nesporně znaky vysoké erudovanosti a vědeckosti, docházelo zde k propojování vysokoškolské přípravy učitelstva a výzkumu v pedagogických a psychologických vědách, což můžeme považovat za jednu z příčin úspěchu této instituce. Na druhé straně je třeba upozornit na fakt, že ani praktická stránka učitelské přípravy nezůstávala na ŠVSP opomenuta, ba co více – byla svěřena do rukou velmi zkušených odborníků. Didaktické semináře či praktický výcvik učitelů zde vedl nestor české reformní pedagogiky Josef Úlehla či Josef Bartoň, Josef Kubálek a Stanislav Vrána (kteří do dějin reformní pedagogiky vstoupili teprve později).

Činnost ŠVSP se neomezila jen na Prahu, v roce 1922 byla založena ŠVSP v Brně. Později byly zakládány pobočky i v dalších městech (přičemž statisícové finanční náklady nesla ČOU s malým příspěvkem MŠANO). ŠVSP vznikla v Plzni (1937; v čele stál docent pedagogiky Univerzity Karlovy Jiří V. Klíma), v Táboře (1938; přednostou se stal docent pedagogiky Univerzity Karlovy Václav Příhoda), v Českých Budějovicích (1939; přednosta docent psychologie Univerzity Karlovy Stanislav Velinský), v Mladé Boleslavi (1939; přednosta docent pedagogiky Univerzity Karlovy Jiří V. Klíma) či v Pardubicích (1939; přednosta

⁷Srov. *Škola vysokých studií pedagogických v Praze*, 1927. Praha: Československá obec učitelská, s. 70–75.

docent psychologie Univerzity Karlovy Cyril Stejskal). Mnohá z těchto měst jsou dodnes sídlem pedagogických fakult či fakult vzdělávajících učitele. Rovněž tak ČOU žádala MŠANO o povolení zřídit ŠVSP v Bratislavě (1929, přednosta docent pedagogiky Univerzity Komenského v Bratislavě Josef Hendrich), toto povolení však nezískala a v Bratislavě vznikla tato instituce až v roce 1937 pod hlavičkou Slovenské pedagogické společnosti (Kasperová, 2018, s. 296). Instituce ŠVSP, zřizované a financované ČOU, fungovaly po celé meziválečné období až do tragických událostí podzimu 1939, kdy byly společně s ostatními protektorátními českými vysokými školami uzavřeny.

Můžeme konstatovat, že jednotlivé pobočky ŠVSP se staly institucemi prakticky ověřujícími možnost vysokoškolského vzdělávání učitelstva, staly se institucemi propojujícími pedagogicko-psychologický výzkum a pedagogickou praxi. ŠVSP představovaly instituce se širokým polem působnosti – bylo zde realizováno vysokoškolské studium učitelstva; Ústav pro experimentální pedagogiku a psychologii prováděl vlastní výzkumná šetření v těchto vědních disciplínách; ŠVSP vydávala odborné publikace, články v pedagogických časopisech, pořádala výstavy, besedy, exkurze; zvala zahraniční odborníky do ČSR a naopak vysílala české odborníky a učitele na zahraniční studijní cesty a kongresy. Touto cestou se ŠVSP stala pomyslným „rodinným stříbrem“ Československé obce učitelské a reprezentovala pedagogické smýšlení značné části českého učitelstva národních škol. Od roku 1928 se pak učitelstvo (ČOU) prostřednictvím ŠVSP postavilo do čela počínající realizace československé školské reformy, když předtím po celé období prvního desetiletí ČSR promýšlelo, zkoušelo, diskutovalo či ukotvovalo podobu reformy školy, jakou by se měla ubírat.

4. ČOU jako profesní organizace prosazující odbornost a expertnost v chodu a reformě školství

Vedle vysokoškolského vzdělání učitelstva patřila k zásadním programovým bodům ČOU i otázka školské reformy, jejíž hlavní obrysy učitelstvo přijalo v rezoluci učitelského sjezdu v roce 1920. Centrem zájmu ČOU v této oblasti byla především reforma školy nižšího sekundárního stupně do podoby jednotné vnitřně diferencované školy. Tento model se stal programovým cílem ČOU.

Školský program ČOU byl vystavěn na zásadách reformního programu učitelského sjezdu i na diskusi o reformě školy vedené v letech 1920–1928 a na prvních zkušenostech českých pokusných škol (M. Kühnelová, F. Mužík, J. Bartoň, F. Kubálek, E. Štorch, K. Žitný, J. Sedlák). Nelze tedy říci, že tzv. první desetiletí by bylo „jen“ etapou individuálních pokusů, jejichž význam skončil činností daných reformních škol. Mnohé články a bohatá diskuse o zkušenostech „pokusníků“ prvního desetiletí na stránkách Časopisu Československé obce učitelské, ale i mnoha dalších významných pedagogických periodik (Český učitel, Školské reformy, Pedagogické rozhledy aj.) ukazuje, jak bylo o jejich reformních myšlenkách diskutováno a jak ovlivnily celkový diskurz ohledně reformy školy. Dále na reformní diskusi působily vlivy ze zahraničí, s nimiž se učitelstvo seznamovalo v rámci zahraničních

„poznávacích cest“ organizovaných ČOU. V letech 1928–34 učitelstvo poznávalo školství v Německu, Švýcarsku, Rakousku a dalších zemích. Nejvíce však na učitelstvo zapůsobila sociálně-demokratická školská reforma ve Vídni (1928), která učitele přesvědčila a stala se velkou inspirací pro směr, jímž by se československá školská reforma měla ubírat.⁸

Školský reformní program ČOU tak dokázal syntetizovat a po svém způsobu přetvořit východiska zahraničních pedagogických koncepcí a modelů s domácí tradicí. Jako zásadní se ve školském programu ČOU jeví již zmiňované propojení školské reformy s výsledky moderní pedagogické vědy. Zasazoval se o to svojí činností a vědeckými výsledky pražský či brněnský Ústav pro experimentální pedagogiku a psychologii při ŠVSP (vedený O. Kádnerem, O. Chlupem, V. Příhodou, S. Velinským) i další ústavy zabývající se studiem dítěte, pedologickými a psychotechnickými výzkumy (F. Krejčí, C. Stejskal, F. Šeracký, B. Foustka, K. Herfort, E. Babák).

Na základě symbiózy výše uvedených vlivů mohla v roce 1928 nově vzniklá reformní komise, ustavená při ŠVSP a vedená Václavem Příhodou, přijít s vlastním návrhem podoby školské reformy – s návrhem jednotné vnitřně diferencované školy. Jak je známo, daný program byl publikován v roce 1930 v nakladatelství ŠVSP pod názvem *Organizační a učební plán reformních škol* a po schválení ze strany MŠANO se stal oficiálním programem školské reformy nejen ČOU, ale i významné části českého učitelstva. Dle programu ŠVSP vznikly pokusné školy ověřující principy jednotné vnitřně diferencované, činné a společenské školy. K nejznámějším patřily obecné a měšťanské školy ve Zlíně, v Praze (Michli, Hostivaři), v Humpolci nebo Českém Krumlově, jež se v průběhu 30. let 20. století staly centry československé školské reformy. Plnily nejen programově ověřovací funkci, ale napomáhaly i síťování reformně orientovaného učitelstva. V této souvislosti je třeba upozornit i na činnost jediné pokusné střední jednotné školy – pražského athenea. O jeho vznik se zasadila ČOU, která ho po celou dobu existence (1934–40) financovala, a to právě z toho důvodu, aby principy jednotné vnitřně diferencované a činné školy mohly být ověřovány nejen na koleních (jednotné školy II. stupně), ale i na atheneích (jednotné školy III. stupně).

Důležitým instrumentem při definování školského reformního programu a v rámci reflexe reformních aktivit, a to i s ohledem na další směřování reformy, se ukázaly být tzv. pedagogické týdny, které ČOU organizovala od roku 1928 do roku 1937. Jejich role a úloha patřila doposud k málo probádaným tématům školské meziválečné reformy, přitom to byly právě pedagogické týdny, jež ČOU pravidelně organizovala a které zcela zásadním způsobem přispěly nejen k odborné diskusi o školské reformě, ale i popularizaci reformy v širších řadách odborné a rodičovské veřejnosti či u zástupců politických stran a MŠANO.

⁸O vídeňské školské reformě byla publikována řada statí v pedagogických časopisech, včetně *Časopisu Československé obce učitelské*, v nichž se učitelstvo hlásilo k sociálnímu, pedagogickému a zdravotnímu rozměru této reformy. Závěry vídeňské studijní cesty učitelstva pod vedením významného pedologa a psychologa Cyrila Stejskala (přednášející na ŠVSP, docent Univerzity Karlovy). Srov. STEJSKAL, Cyril, HANUS, Ladislav a KOUBEK, Ladislav, 1929. *Školská reforma ve Vídni*. Praha: Škola vysokých studií pedagogických v Praze.

Na pedagogických dnech byla vedena diskuse o samotné potřebě školské reformy (První pedagogický týden, 1928); mezi další témata patřila: vnitřní náplň školské reformy jako individualizace, individuální učení a společenská škola (Druhý pedagogický týden, 1930), sociální a zdravotní péče na školách jako nezbytný předpoklad školské reformy (Třetí pedagogický týden, 1931), sociologie dítěte a učitele (Čtvrtý pedagogický týden, 1931), světová orientace v pedagogice (v důsledku hospodářské krize neuskutečněný Pátý pedagogický týden, 1932), idea jednotné školy a vysokoškolského vzdělání učitelstva (Šestý pedagogický týden, 1934), technika a hygiena učitelovy práce (Sedmý pedagogický týden, 1935), didaktika školy národní (Osmý pedagogický týden, 1937).

Z každého pedagogického týdne přijalo učitelstvo, resp. ČOU, rezoluci, jejímž prostřednictvím zcela jasně deklarovalo své požadavky vůči politické reprezentaci. Nutno však podotknout, že málokterý bod rezolucí byl v praxi prosazen. V rezoluci z roku 1937,⁹ tedy téměř dvacet let po vzniku samostatného státu (!), můžeme číst, že učitelstvo žádá o vysokoškolské vzdělání učitelstva, o hmotnou i mravní podporu pokusných škol a udělení práva veřejnosti pro pokusnou školu III. stupně (atheneum) či o zřízení výzkumného oddělení přímo při MŠANO, které by se postupně vyvinulo v samostatný vědecký pedagogický ústav řídící reformu školy (Kasperová, 2018, s. 407–408).

Resumé

Můžeme konstatovat, že činnost a program Československé obce učitelské představuje „exemplární“ příklad významné meziválečné učitelské organizace usilující o profesionalizaci učitelů (Lundgreen, 1999; Terhart, 2004 a 2001). Učitelská profese byla díky ČOU navázána na činnost profesní organizace, na vysokoškolské vzdělání a odborný vědecký výzkum. Současně se ČOU stala v širší veřejné diskusi institucí zastupující a prosazující zájmy profesní organizace, ale nejen to – ČOU přispěla významným způsobem k chápání profese učitele jako vysoce odborné činnosti, jejíž výkon musí být státem regulován a založen na dlouhodobé systematické profesní přípravě – teoretické i praktické.

Primární zdroje

Časopis Československé obce učitelské, 1921–1939. Praha: Československá obec učitelská, roč. 1–18. ISSN 1805-6504.

CHLUP, Otokar, KUBÁLEK, Josef a UHER, Jan, 1939. *Pedagogická encyklopedie. II. díl*. Praha: Novina.

První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, 1921. Redigoval F. Čálek a B. Kádner. Praha: Nákl. ČOU.

STEJSKAL, Cyril, HANUS, Ladislav a KOUBEK, Ladislav, 1929. *Školská reforma ve Vídni*. Praha: Škola vysokých studií pedagogických v Praze.

Škola vysokých studií pedagogických v Praze, 1927. Praha: Československá obec učitelská.

⁹VIII. pedagogický týden v Praze. *Časopis Československé obce učitelské*, 1937. Roč. 17, č. 15–16, s. 180.

Zápis schůze výboru Svazu učitelstva československého ze dne 17. listopadu 1929, 1929. Fond Učitelské spolky. Kart. 87, inv. j. 2716. Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (VOA), Praha.

Literatura

- KASPEROVÁ, Dana, 2018. *Československá obec učitelská: v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2860-0.
- KASPEROVÁ, Dana, 2016. „Und wir streben höher“. Die Bemühungen der tschechischen und deutschen Lehrerschaft um die Hochschulbildung in der Zwischenkriegszeit in der Tschechoslowakei. In: HOFFMANN-OCÓN, Andreas a HORLACHER, Rebekka, eds. *Pädagogik und pädagogisches Wissen: Pedagogy and Educational Knowledge*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, s. 171–190.
- KASPEROVÁ, Dana a KASPER, Tomáš, 2013. Die berufliche und nationale Emanzipation der tschechischen Lehrerschaft im letzten Drittel des 19. Jhrs. Motive, Ziele, Erfahrungen und Reflexionen. *History of Education and Childrens Literature*, vol. 8, N. 1, s. 181–198. ISSN 1971-1093.
- KREJČÍ, Vladimír, 1993. *Tradice vzdělávání a sebevzdělávání učitelstva v Československu*. Ostrava: PF UO. ISBN 80-7042-065-0.
- LUNDGREEN, Peter, 1999. Berufskonstruktion und Professionalisierung in historischer Perspektive. In: APEL, Hans-Jürgen, HORN, Klaus-Peter a LUNDGREEN, Peter a SANDFUCHS, Uwe. *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozess*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, s. 19–34. ISBN 3-7815-0995-8.
- SPILKOVÁ, Vladimíra, 2016. Přístupy české vzdělávací politiky po roce 1989: deprofesionalizace učitelství a učitelského vzdělávání? *Pedagogika*. Roč. 66, č. 4, s. 368–385. ISSN 0031-3815.
- SPILKOVÁ, Vladimíra a TOMKOVÁ, Anna, 2010. *Kvalita učitele a profesní standard*. Praha: PedF UK. ISBN 978-80-7290-496-9.
- TERHART, Ewald, 2001. *Lehrerberuf und Lehrerbildung: Forschungsbefunde, Problemanalysen, Reformkonzepte*. Weinheim: Beltz Verlag. ISBN 978-3-407-25249-4.
- TERHART, Ewald, 2004. Lehrer. In: BRENNER, Dietrich a OELKERS, Jürgen. *Historisches Wörterbuch der Pädagogik*. Weinheim-Basel: Beltz Verlag, s. 548–564. ISBN 978-3-407-83169-9.
- VALENTA, Josef, 1982. Škola vysokých studií pedagogických v Praze. *Pedagogika*. Roč. 32, č. 4, s. 435–452. ISSN 0031-3815.
- VÁŇOVÁ, Růžena, 2011. Jak univerzitní učitelé pedagogiky uvažovali o vysokoškolském vzdělání učitelů národních škol. *Pedagogika*. Roč. 61, č. 4, s. 333–343. ISSN 0031-3815.
- VESELÁ, Zdenka, 1992. *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*. Brno: MU. ISBN 8021004584.

Hudba a děti první republiky: nové koncepce hudební výchovy v Československu z etnomuzikologické perspektivy¹

Zita SKOŘEPOVÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 25 November
2018

Accepted 20 December
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

music education,
Czechoslovakia,
ethnomusicology

Z. Skořepová
Etnologický ústav AV
ČR, v. v. i. •
Oddělení
etnomuzikologie •
Na Florenci 3, 110 00
Praha 1 •
Česká republika •
skořepova@eu.cas.cz

ABSTRACT

Music and Children of the First Republic: New Concepts of Music Education in Czechoslovakia from an Ethnomusicological Perspective

The study aims to reveal the concept of music culture of the new Czechoslovakia that should have been adopted by pupils of elementary and secondary schools. In the introductory section, the author presents an ethnomusicological perspective applied to the discussed topic, methodology and research questions. Then follows a brief overview of the first key reform intentions and efforts in music education realized around 1918. The central part of the article deals with the main domains of critique that were continuously published by prominent as well as common music pedagogues in specialized periodicals in the 1920s and 1930s. The most significant aspects of the new concept of music education in Czechoslovakia – how it was articulated by pedagogues as the direct actors of the desired changes in music education – are presented in the conclusion.

Úvod – teorie a otázky

Ne každému je na první pohled zřejmé, že hudební kultura vypovídá mnohé o společnosti, jejích prioritách i potřebách. Právě etnomuzikologická, resp. hudebně-antropologická perspektiva, jež je v následujícím textu zaměřená na oblast prvorepublikové hudební výchovy, takový náhled umožňuje. Etnomuzikologie jakožto věda původně zahrnující teorie o vývoji hudby a srovnávání hudebních projevů napříč kontinenty přešla od 60. let 20. století ke zkoumání hudby v kultuře, resp. hudby jako kultury – *music as culture* (Merriam, 1964). Velmi stručně řečeno, veškeré hudební aktivity, koncept hudebního nadání, účtyhodnost anebo zavrženíhodnost hudby a hudebníků, způsoby výuky, provázanost hudby se společenským životem, případně i mocí a politikou; to vše odhaluje povahu kultury společnosti, která danou hudbu provozuje. Zahrnuje vzdělávací systém dané společnosti poznávání hudby? Co a jak je předmětem vyučování a především také proč se o hudbě mají děti a mladiství učit? I dnes se můžeme provokativně ptát, k čemu je dobré znát základy

¹Studie byla zpracována s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., RVO: 68378076.

hudební nauky, zpívat ve škole nebo poznávat nejvýraznější osobnosti hudební tvorby (zejména evropské skladatele od středověku po dvacáté století). Patrně nejzajímavější je obracet se k těmto otázkám v obdobích, kdy v dané společnosti dochází k zásadním přeměnám. V tomto případě je takovou změnou vznik Československa, státu, který vznikl rozpadem mnohonárodnostní monarchie a začal si budovat novou identitu osamostatněného československého národa.

V teoretickém uvažování etnomuzikologa Marka Slobina se objevuje koncept *hudební superkultury* a *subkultury* (Slobin, 2000). Na jednu stranu je zde v současnosti již globální *hudební superkultura*, jejíž podobu významně formuje zejména světový trh a nadnárodní korporace, finanční toky i mocenské struktury a politika států (v případě těch autoritativních je pak tento vliv všeurčující a všudypřítomný). Proti *superkultuře* stojí malé *hudební subkultury*, kam lze řadit hudební aktivity různě definovaných menšin a sociálních či kulturních skupin. Právě subkulturní hudební aktivity obvykle nebývají zohledňovány v učebnicích a oficiálních vzdělávacích materiálech. Československo jako nově vzniklý stát stálo před otázkou, jak definovat novou národní *hudební superkultur*: jaké hudební projevy a jací tvůrci do ní patří a co je z této oblasti naopak vykázano. Pokud o *hudební superkultuře* zároveň uvažujeme jako o něčem, co se má spolu se širokým spektrem vědomostí i hodnot předávat žákům a studentům škol jakožto občanům nového československého státu, právě hudební výchova a její vyučovací hodiny jsou k tomu jedinečnou příležitostí. V neposlední řadě jsou to vedle společenských zpěvníků právě školní zpěvníky a učebnice hudební výchovy, které významně ovlivňují podobu obecně známého zpěvního repertoáru sdíleného širokou veřejností (Tyllner, 1995, s. 15–21).

V této studii nepůjde jen o shrnutí klíčových momentů, neboť s dějinami hudební výchovy v českých zemích se lze seznámit v přehledových publikacích (Gregor a Sedlický, 1973; Fukač et al., 2000) anebo prostřednictvím prací, v nichž se autoři zabývají působením konkrétních osobností hudebních pedagogů (Settari, 1992; Siebr, 2005; Titzl, 1999). Nicméně i k již využitým pramenům lze pokládat nové otázky nebo je možné se pokoušet stavět je do nových souvislostí. V návaznosti na představovaný teoretický rámec se tedy budu věnovat následujícímu: jaký repertoár si měli osvojit žáci škol a jaké písně a skladby naopak do oficiálních učebních materiálů zařazeny nebyly a z jakých důvodů? Hudební pedagogové a další osobnosti zasahující do veřejného vzdělávání určovali, co a jak se má v hudební výchově vyučovat. V konečném důsledku tak formulovali vytoužený koncept hudební kultury, který si měli osvojovat žáci ideálně všech typů škol. Zda a jak se hudební pedagogové pokoušeli vymezit proti praxi výuky zpěvu za Rakouska-Uherska? Jakou úlohu měla mít v Československu hudba a nová hudební výchova a jak a čím měla přispívat k výchově nových občanů? Co bylo terčem kritiky soudobé výuky a jejích nedostatků? Cílem tohoto textu je představit povahu konceptu formulovaného hudebními pedagogy a dalšími, kteří zasahovali do veřejného vzdělávání jakožto příslušníci nového státu a potenciální iniciátoři a aktéři změny.

Studie vychází z analýzy obsahu a povahy diskusí o reformě hudební výchovy v oblasti prvorepublikových specializovaných periodik (zejména *Hudební výchova* a *Hudba a škola*) ve dvacátých a třicátých letech, učebnic hudební výchovy a zpěvníků vydaných po roce 1918 i publikovaných výsledků nových hudebně-výchovných pokusů. Inspirativní podnět k této studii vyšel z biografických narativních rozhovorů s dnes již devadesátiletým pamětníkem v rámci etnomuzikologického výzkumu zaměřeného na úlohu hudby a zpěvu v každodennosti 20. století. Zpěv a hudební výchova v prvorepublikové škole totiž dodnes zanechaly ve vzpomínkách tohoto pamětníka výraznou a pozoruhodnou stopu.

První reformní hudebně-výchovné pokusy

Náplň i způsob vyučování předmětu „zpěv“ byly terčem silné kritiky již řadu let před vznikem Československa. V prvním desetiletí 20. století se reformně zaměřené úvahy ještě soustřeďovaly na technické aspekty výuky samotného zpěvu, tj. intonačních metod, nácviku zpěvu z not a zohledňovaly pěvecké nebo hudebně-naukové hledisko. V roce 1917 a 1920 vydalo Dědictví Komenského pozoruhodný spis Josefa Kříčky a Ferdinanda Krcha *Dítě a hudba. Nové cesty v hudební výchově dětské*, jenž vznikl na základě jejich předchozí hudebně-pedagogické činnosti².

Príznačně se tyto první reformní pokusy odehrály mimo státní instituce, což platilo nejen pro oblast hudební výchovy, ale i pro pozdější novátorské pedagogické počiny ve dvacátých letech již za existence Československa (viz např. Kořa a Rýdl, 1992). Mezi lety 1912 a 1914 vedli v Černé ulici v Praze Josef Kříčka a Ferdinand Krch soukromý Dětský hudební a rytmičský ústav. Pro Kříčku s Krchem byly tehdy hlavními důvody privátně zřízeného ústavu „eliminace byrokratických a klerikalizujících tlaků“ (1917, s. 4) a také fakt, že si nepřáli své žáky předvádět a vystavovat je veřejné pozornosti. Na lekce o délce 90–120 minut docházely děti ve věku 8–11 let, účast byla nepovinná a za výuku se nic neplatilo. Deklarovaným cílem nebylo pouze podat základy hudebních dovedností, ale především stimulovat fantazii a rozvíjet kreativitu, pěstovat co nejintimnější prožívání umění a dojmout dětskou duši (Tamtéž, s. 30–31). Děti byly povzbuzovány k vlastním hudebně-tanečním improvizacím a měli v nich být de facto probouzeni noví tvůrci nebo i vůdci lidové kultury. Josef Kříčka s Ferdinandem Krchem vycházeli z kritického pohledu na dobový, dle nich všudypřítomný materialismus a „otupující tovární a průmyslový způsob života“ (Tamtéž, s. 12). V duchu silné idealizace venkovského člověka žijícího po boku s přírodou, čistoty lidového umění a hudby kritizovali úpadek hudebního vkusu, šíření odrhovaček a šlágrů místo lidové písně. Odsuzovali rovněž kosmopolitismus a „imitaci“ cizích kultur považovali za zhoubnou a nežádoucí (Tamtéž, s. 12). Inspirováni folklorem a „přirozenými metodami“ lidové výuky upřednostňovali učení náslechem³, nabádali k napodobování zvuků přírody, pobytu a pohybu

²K osobnosti skladatele a hudebního pedagoga Josefa Kříčky viz Siebr, 2005. K dalším aspektům Krchova pedagogického působení viz Vlasáková, 2017.

³Podobným způsobem postupoval také sborníčník František Bakule, zakladatel tělesa Bakulovi zpěváčci. Zdaleka ne všichni hudební pedagogové byli „přirozeným“ metodám a učení náslechem nakloněni a naopak kritizovali odklon od standardních a vypracovaných metod (viz Titzl, 1999).

na čerstvém vzduchu a zavrhovali mechanické intonační metody nebo Battkeho intonační metody a rytmická cvičení. Hudební aktivity dětí doprovázel pohyb, který však neměl mít charakter tělocvičné rytmiky nebo zmechanizovaného a strnulého pohybu jako u sokolských cvičenců. Pohyb při hudbě a zpěvu využíval přirozené dětské motoriky anebo se opíral o prvky lidového dětského tance. Křička a Krch považovali československý folklor za „nejčistší a nejlepší“ inspiraci vůbec, proto čerpali ze zápisů lidových písní, dětských her a tanců z Erbenových, Bartošových i dalších sbírek. Protože hlavním cílem bylo „otevřít dětská srdce“, naučit spoluprožít sdělení a význam písní, nabádali k pestrosti repertoáru nejen lehkých bezstarostných českých písní v durových tóninách, ale i vážných mollových, zejm. moravských a slovenských písní. Pozoruhodnou zajímavostí byl Křičkův koncept dětského melodramatu, v němž se střídaly čistě hudební pasáže s recitací a s hudbou spolu s deklamovaným nebo zpívaným textem. Děti tak za klavírního doprovodu mohly přednášet např. báseň *Stará vrba* Jana Nerudy, *Maloruskou dumku* od F. L. Čelakovského. Kombinaci četby a prvků hudebního melodramatu využívala i pohádka *O královici Slunku Jasném* a komponované pořady *Na prástkách* nebo *Jarní slavnost*. Využívalo se i propojení s výtvarným uměním – k umocnění vizuálního dojmu byly dětem ve tmě promítány obrazy za komponovaného hudebního doprovodu, např. hudba k obrazům *Líbánky* Josefa Mánesa, *Potůček* k přírodní fotostudii nebo *Posvátný háj* Arnolda Böcklina (Křička, 1920).

Kritika předmětu zpěv a diskuse o nové hudební výchově

Diskuse o podobě nové „hudební výchovy“ spíše než samotného „zpěvu“ se vedly v rámci více i méně specializovaných periodik ještě před vznikem Československa a následně nabývala na intenzitě kritika minulé praxe, ale i dosud nevyřešených soudobých nedostatků. Před první světovou válkou vycházely *Hudební listy pro mládež* (1908–1913), v roce 1920 byla založena *Hudební výchova*, o pár let později časopisy *Hudební besídka* (s přestávkami mezi lety 1924 a 1928) a *Hudební národ* (1932–1933). Četnost úvah o hudební výchově z různých hledisek pak vrcholila na přelomu dvacátých a třicátých let. Rubrika *Hudební pedagogika* pod vedením významného hudebního pedagoga, skladatele a popularizátora hudby Adolfa Cmírala se objevovala v časopise *Tempo (Listy Hudební matice)*. Sám Cmíral založil v roce 1928 specializovaný odborný časopis *Hudba a škola*, kde se vedle řady historicko-muzikologických studií i kratších příspěvků a recenzí pravidelně objevovaly stati a kritické úvahy hudebních pedagogů z různých pohledů nazírající na téma zpěvu ve škole a podnětů k změnám ve výuce hudební výchovy, pocítovaných nedostatků i nástinu potřebných reformních kroků. Českoslovenští pedagogové se snažili hledat inspiraci v zahraničí. Objevilo se několik studií komparujících výuku hudební výchovy v různých zemích Evropy i v zámoří (Čeněk, 1928; Bramberger, 1929). V rámci srovnávání situace v rozličných vzdělávacích systémech se sledovala především (ne)povinnost předmětu hudební výchova a jeho konkrétní náplň.

Až v květnu 1929 podala pětičlenná komise pro hudební výchovu v čele s brněnským muzikologem Vladimírem Helfertem *Pamětní spis* požadující zavedení povinné hudební

výchovy na středních školách. Podle Vladimíra Helferta i řady dalších byl úpadek hudebního vkusu a klesající zájem o „hodnotné“ koncerty a opery způsoben právě neuspokojivým stavem hudební výchovy na školách. Rok po uveřejnění *Pamětního spisu* publikoval Helfert práci *Základy hudební výchovy na nehupebních školách* (Helfert, 1930), v níž rozvinul své úvahy o nutnosti hudební výchovy na nehupebních školách a zdůrazňoval stěžejní význam tzv. receptivní hudebnosti: nejde pouze o to vychovávat hudebníky z nadaných dětí, je třeba poslechem hudby rozvíjet celkovou vnímavost u všech a v neposlední řadě kultivovat potřebu hudbu slyšet a mít v ní zálibu (Tamtéž, s. 29). V souladu s dobovými poznatky si byl vědom důležitých sociálních funkcí hudby a řadil její poslech k primárním duševním potřebám (Tamtéž, s. 28–37). Nejen Helfert v tomto ohledu navazoval na výzkumy Otto Abrahama nebo Carla Stumpfa (1883), představitelů tehdejší srovnávací hudební vědy, předchůdkyně etnomuzikologie, kteří se věnovali otázkám rozvoje hudebnosti a dětského hudebního projevu. Také například skladatel, kapelník a pedagog Stanislav Goldbach, ale i někteří další publikovali své výsledky v oblasti pozorování dětské hudebnosti, jejích charakteristik a rozvoje a opírali se o výsledky pedopsychologických pozorování (Goldbach, 1929; Cmíral, 1923; Racek, 1931), mimo jiné i z pozorování vlastních dětí (Černík, 1929).

Před i po vydání *Pamětního spisu* se vedly diskuse o podobě nové „hudební výchovy“ a opakovaně se v nich objevovaly příspěvky spadající do následujícího okruhu témat. Na jednu stranu se poukazovalo na **vysokou úroveň hudebnosti jakožto esenciální vlastnost Čechů**, kteří jsou „národem Smetanovým“ – Adolf Cmíral hovořil přímo o „vrozené hudebnosti“ (1928, s. 1). Hudba byla představována jako nejvyspělejší složka národní kultury. Na druhou stranu je možné setkat se s postřehy, které by platily i dnes – všeobecně se upozorňovalo na **útlum zpěvu v každodennosti a pokles znalosti lidových písní i národních tanců**. Reflektoval se – tehdy ovšem nepřekvapivý – úpadek zpěvákých spolků oproti obrozenecké době. Národní písně byly dle kritiků vytlačovány lehkými popěvkami, kabaretními šansony, jazzovou a vůbec lehkou hudbou, to vše spolu s kakofonickými hluky města bylo příčinou vzrůstu nehupebnosti a úpadku hudebního vkusu u široké veřejnosti. Dnes se poněkud úsměvnými mohou jevit volání po jakési cenzuře veřejných hudebních produkcí anebo požadavky vyladění signálních zvuků klaksonů a houkaček do akordických souzvuků (Suchý, 1930, s. 146). Oproti „zkaženosti“ sluchu i vkusu se objevuje silná idealizace „ryzího hudebního vkusu“ lidí žijících na venkově v úzkém kontaktu s přírodou – „čisté hudební vnímání“ je dle dobových úvah vlastní jen lidem v hudebních rodinách anebo žijícím například v zapadlých horských vesničkách (Zástěra, 1931).

Další okruh kritických příspěvků vyslovoval tezi, že **zpěv není zábava a „výplňový předmět**. V úvodní stati prvního čísla periodika *Hudba a škola* z října 1928 kladl jeho zakladatel Adolf Cmíral za hlavní cíl snahu o povznesení dosud „pokleslé hudební výchovy“ (Cmíral, 1928, s. 1). Je důležité zdůraznit, že dobové nešvary a kritizované aspekty výuky byly spojovány s minulou praxí rakousko-uherské výuky, v níž byl zpěv ve škole údajně

pouhým „laciným prostředkem povrchní zábavy“ (Tamtéž, s. 2) a hudební výchova „pátým kolem u vozu“ (Cmíral, 1920, s. 44). Požadovalo se „odrakouštění“ zpěvu ve smyslu docenění výchovné hodnoty hudebního umění ve škole i mimo ni (Cmíral, 1927). Od dvacátých let se objevovaly příspěvky upozorňující na všeobecné podceňování hudební výchovy a její odsouvání do oblasti volnočasových aktivit a zábavy mládeže. Kritizovala se přitom podpora tělesné výchovy a sportovních aktivit, různých „kopaných“ právě na úkor hudební výchovy, případně její kladení na roveň mechanickému psaní na stroji (Hromádka, 1920; Jiránek, 1923).

Elementární hudební vzdělání mělo být dle kritiků pojímáno jako samozřejmá součást všeobecného vzdělání, což od začátku dvacátých let požadovali Vladimír Helfert, Jaromír Fiala a řada dalších autorů v článcích publikovaných nejen v periodikách specializovaných na hudební výchovu nebo v *Hudebních rozhledech*. Často se poukazovalo na myšlenky předních českých osobností, zejména Tomáše Garrigua Masaryka a J. A. Komenského. Když v roce 1900 Masaryk proslovil přednášku k posluchačům učitelského kurzu, upozorňoval na skutečnost, že právě uměleckému vychování je ve škole věnována nejmenší pozornost. Masaryk hovořil o nutnosti seznamování dětí s architekturou, výtvarným uměním, výukou kreslení, ale také o hudbě a zpěvu, u něhož si byl vědom faktu, že se jedná o „umění sociální“ (Masaryk, 1900, s. 705). Z Komenského spisů se autoři obraceli zejména ke *Kancionálu* (1990) a kapitolám 27–31 z *Didaktiky velké* (1930) i práci dotýkající se rozvoje hudebnosti u nejmenších – *Informatorium školy mateřské* (2007).

Z hudebně-antropologického hlediska je zajímavé zhodnocení vnímání sebe sama i kritika poměrů v praxi hudební výchovy ze subjektivního hlediska aktérů – hudebních pedagogů.⁴ Vedle požadavků na navýšení počtu hodin hudební výchovy a jejího zavedení jakožto povinného předmětu do všech stupňů a druhů škol⁵ se poukazovalo na nedostatečné vzdělání pedagogů⁶ a subjektivně vnímané nedocenění jak v oblasti platové, tak i společenské. Objevovaly se poznámky vyjadřující osobní rozhořčení, že učitel zpěvu je zvláště z hlediska

⁴Zatímco některé požadavky – zejména zavedení povinné hudební výchovy na středních školách – byly v nových osnovách po roce 1930 částečně vyslyšeny, u jiných se tak v plné míře nestalo. Kritické příspěvky objevující se dále po celá třicátá léta napovídají, že i uplatněné změny byly stále pocíťovány řadou pedagogů jako nedostatečné. Detailní objasnění odezvy MŠANO na kritické podněty a míru jejich skutečného uvedení do praxe je nad rámec i zaměření této studie a zasluhovalo by si samostatné zpracování.

⁵Ve všech osmi ročnících obecné školy byla zpěvu věnována jedna hodina týdně. Stejná hodinová dotace byla i na měšťanských školách. Zatímco v chlapeckých školách se HV vyučovala jen v prvních dvou ročnících, v měšťanských dívčích v I.–III. ročníku (srov. Chlup, Kubálek a Uher, 1939; Gregor, 1973, s. 81–83). Výše zmiňovaný *Pamětní spis* požadoval zavedení povinné hudební výchovy také ve všech ročnících na středních školách, a to v počtu dvou hodin v I.–VI. ročníku a jedné hodiny v septimě a oktávě (Helfert, 1930, s. 59–60). Od školního roku 1930/31 byla však zavedena jen relativně povinná hudební výchova v I. a II. ročníku středních škol.

⁶Patnáctibodové memorandum Hudební matice Umělecké besedy v Praze zaslané MŠANO již počátkem roku 1919 požadovalo mj. vedle navýšení počtu hodin, odborné kvalifikace a upřesnění její specifikace pro učitele HV na středních a odborných školách, zavedení odborné inspekce i právní a hmotné zrovnoprávnění učitelů hudební výchovy s ostatními (srov. Gregor, 1973, s. 78).

učitelů prioritních předmětů, jako jsou jazyky nebo matematika, „exeterním živlem, který je ve škole jen z nutnosti trpěn“⁷ (Heřman, 1920, s. 71).

Dalším kritizovaným aspektem hudební výchovy byla citově chladná drezura. Ozývalo se volání po konci nadměrného soustředění na intonační a rytmická cvičení a přitom často náhodného výběru písní ke zpěvu při hodinách. Většina pedagogů si byla vědoma faktu, že zpěv ve škole nemůže zásadně zvýšit obecnou zpěvnost lidu. V návaznosti na dobově nové pedopsychologické poznatky se ale zdůrazňovala **provázanost hudby a emocí a její potenciál pro formování celkového charakteru dospívajícího člověka** – objevovalo se přesvědčení, že hudba silně působí na dětskou duši, rozvoj citu a zušlechťování emočního prožívání. Zpěv má vyjadřovat „hnutí mysli“, vhodným písňovým repertoárem i poslechem hudby je možné probouzet něhu, sociální a vlasteneckou vroucnost u žen a budoucích matek, u dospívajících mužů pak nadšení a odhodlání, čímž se zdůvodňoval význam hudební výchovy na pokračovacích, středních a odborných školách (Pátek, 1929). Výchova hudbou se měla obracet i mimo školu a na všechny věkové skupiny. Dle Františka Vokála bylo jejím cílem mravní zdokonalování člověka, o nějž by se mělo usilovat celý lidský život. „Výchova hudbou“ se tak měla uplatňovat při školních slavnostech i v rámci mimoškolních „lidových podníků“, pořádané kolem „jisté idey nebo osobnosti“ (Vokál, 1931, s. 309–310). Ti, kdo volali po nutné reformě hudební výchovy, byli též kritiky vzrůstajícího materialismu, adorování rozumu a jednostranného pozitivistického uvažování, podle něhož „vědecká kultura rozumu vedla k vojně a rozvratu“ (Heřman, 1920, s. 70). Umění, hudba (spolu s náboženstvím), a tedy i hudební výchova byly chápány jako doména „srdce a citu“ (viz také Žák, 1921, s. 7; Korejs, 1923), která jediná může zabránit plnému zbožnění chladné a anetické vědy a morálního i estetického úpadku jakožto důsledků poválečné doby (Ambrož, 1925, s. 11–13).

Zvláštní kapitolou je **vztah hudební výchovy a probouzení vlasteneckého citění**. Zájmu badatelů se tak v této oblasti naskytají především hudební vystoupení žáků při příležitosti oslav Masarykových narozenin a státního svátku 28. října⁸, která jsou dodnes živá ve vzpomínkách pamětníků: „*Ve škole jsme museli nacvičovat písně k 28. říjnu a potom k narození prezidenta Masaryka, to se zpívalo několik písní, to zpívali starší žáci a to bylo: [zpívá] ‚Jako stařec šel jsi v dále, moře jeho šediny, drahý pane prezidente, ty’s náš otec jediný‘ [směje se] ... pak bylo ‚Teče voda teče, cez velecký majír‘ a to byla píseň tak záhadná, že jsme vůbec nevěděli, co je to majír a co je to frajír a proč... co se tam vlastně děje. Tak jsme si říkali, že pan prezident má takový divný písničky, že známe daleko jednodušší. Proč to zrovna měl rád, já nevím.*“⁹

⁷Učitelé hudební výchovy obvykle spadali do kategorie tzv. vedlejších učitelů, jednalo se o finančně skromně ohodnocené externisty z hudebních škol, kteří neměli užší vazby ke škole ani dostatečnou odbornou přípravu k výuce v rámci všeobecného vzdělávání.

⁸Viz doporučený program pro oslavy 28. října (Gregor, 1935).

⁹Biografický rozhovor s Antonínem Doležalem. DOLEŽAL, Antonín, 2018. *Biografický rozhovor č. 1 – dětství a mládí do roku 1945*. Praha, 10. 3. 2018.

V doporučováním programu oslav Masarykových narozenin se odráží uvědomění si národněpolitického významu hudby a zpěvu, děti mají být vychovávány „po česku“ jako příslušníci národa Smetanova a Dvořákova. Mezi doporučoványými skladbami k interpretaci při těchto oslavách se tak vždy objevují skladby národních autorů, jako jsou *Večerní písně* (zvl. *Nekamenujte proroky*) Bedřicha Smetany, sborové nebo vokálně-instrumentální skladby Vítězslava Nováka, Antonína Dvořáka, Josefa B. Foerster, lidové písně *Tatíčku starý náš* i obligátní husitský chorál *Kdož jste boží bojovníci*. Dobovou specialitou jsou oslavné písně na báseň *Bud' zdrav nám, prezidente náš!*, kterou zhudebnila řada dobových více i méně významných skladatelů¹⁰.

Kolem poloviny třicátých let se v návaznosti na stále vypjatější atmosféru v předválečné Evropě objevují i úvahy o branné výchově, ani hudba a hudební výchova a jejich možné role v přípravě budoucího občana-vojáka nezůstaly stranou (Hula, 1935).

Závěr – role a význam hudby, zpěvu a hudební výchovy v novém státě

Nový stát přikládal hudební výchově nemalý význam. V roce 1934 byla založena Společnost pro hudební výchovu. Předsedou byl tehdejší ministr zahraničních věcí Kamil Krofta, místopředsedou Václav Talich, mezi předními členy byli dále skladatel Alois Hába, muzikologové Zdeněk Nejedlý a Vladimír Helfert. Společnost se zaměřovala i na mimoškolní hudební výchovu, podporu pěveckých a dalších hudebních spolků. O dva roky později (1936) se dokonce v Praze konal první mezinárodní hudebně-výchovný kongres¹¹ pod záštitou prezidenta Edvarda Beneše a za účasti zástupců vlád patnácti zemí světa. Kongres byl pozoruhodný spektrem zahraničních odborníků a výkonných umělců, teoretických příspěvků i např. praktického kurzu Émila Jaques-Dalcroze a bohatým doprovodným programem. V souladu s přesvědčením dobových pedagogů a muzikologů v čele s V. Helfertem měla mít hudba značný vliv na mravní výchovu, rozvíjení empatie i zušlechtění inteligence, především pak té emoční a sociální. Měla být „hrázi“ proti „cynismu“ a blazeovanosti tehdejší „zmaterializované“ doby. Jak je patrné na výše zmíněných hudebních pořadech organizovaných při příležitosti zejména státního svátku 28. října a dne Masarykových narozenin, hudba tvořila neodlučitelnou součást školních, ale i mimoškolních veřejných slavností.

Jak se proměnila náplň předmětu zpěv, resp. hudební výchova i školní písňový repertoár? Lze se domnívat, že i v prvních letech v každodenní školské praxi se stále užívaly zpěvníky vydané před rokem 1918, například osmidílný zpěvník Ferdinanda Sládka, který vycházel od roku 1909 (např. Sládek, 1909). Kromě bezpočtu lidových písní lze zvláště v dílech pro vyšší ročníky nalézt tvorbu Smetany, Dvořáka, Foerster, Maláta, Nováka a řady dalších. S označením „česká národní hymna“ se již objevuje *Kde domov můj*, ale i *Nad Tatrou sa*

¹⁰Dobové skladby Ferdinanda Sládka, Adolfa Cmírala a dalších.

¹¹Viz *Program I. Mezinárodního kongresu pro hudební výchovu pořádaného od 4. do 9. dubna 1936 v Praze*, 1936.

blýská, nejznámější sokolské písně, *Kdož jste boží bojovníci* nebo *Slovan jsem*, na závěr ovšem v žádném díle nechybí rakouská hymna *Zachovej nám, Hospodine*, která pochopitelně ze zpěvníků a učebnic po roce 1918 zmizela. Je až s podivem, jak výrazně se proměnil výběr lidových písní v nových, již československých zpěvnících. Samozřejmě lze najít písničky, které známe dodnes, např. *Jede, jede poštovský panáček*, *Dobrá noc, má milá* a jiné. Vedle výběru lidových písní i ukázek z tvorby národních skladatelů je velmi zajímavá přítomnost dodatků – v *Kytici československých národních písní* najdeme písně jako *Slezská vlasti, půdo svatá, Spi, Havličku!*, sokolské písně i hymnu československých legií ve Francii *Pochodně hněvu neseme* anebo levicové písně *Ó, zazni, písní vznešená (Píseň práce)* a *Pryč s tyrany a zrádci!* (Horčíčka a Plicka, 1921, s. 237–257).

V nových učebnicích zpěvu a hudební výchovy je patrná snaha o novost a původní tvorbu. Vedle vokálně-instrumentálních úprav lidových písní hudebními pedagogy (Adolf Cmíral, Jaroslav a Josef Křička, Bohumil Čeněk a další) se objevuje i autorská tvorba pro děti. Příkladem budiž čtyřdílná učebnice pro obecné školy *Jitro* Josefa Křičky a Eduarda Nováka, která vycházela v třicátých letech (Křička a Novák, 1931, 1931a, 1931b, 1932, 1936). Tyto „knížky hudební výchovy“ si kladly za cíl vedle seznámení s domácími lidovými písněmi předkládat vlastní tvorbu či zhudebňovat lidová říkadla a dětské verše (např. Křička a Novák 1931, s. 20–21, 55, 93), Křička nicméně místy adaptoval i ruské, lužické nebo francouzské lidové písně. Dnes se mohou jevit úsměvnými Křičkovy písně reflektující realitu 20. století – píseň o vlaku nebo o autu (Křička a Novák, 1931, s. 118–119). Autorům nešlo jen o krásný zpěv a základy hudební nauky a poučení především o českých národních skladatelích, ale také o kultivaci výslovnosti i motoriky, cvičení recitace a drobné dramatizace. Zvlášť je třeba si všimnout patriotických dramatizací ve třetím a čtvrtém dílu *Jitra* pro vyšší ročníky – scénky *Vztyčení vlajky* s písní *Vlajka* na slova V. Dyka (Křička a Novák 1931b, s. 19–21), *Příchod Čechů*, *Sněmování za Jiříka z Poděbrad* a další v dílu čtvrtém (Křička a Novák, 1932, s. 28–29, 53). Koncepte učebnic *Jitro* tak jasně vyjadřuje uvědomění, že hudební výchova není pouze zpěv pro zábavu, ale lze jí působit na děti ve smyslu citovém, morálním i vlasteneckém.

Zabránit úpadku znalosti lidových národních písní, zpívat i celkově znát kánon tvorby českých skladatelů, to vše odráželo nacionalisticky laděný koncept hudební výchovy, jako by se nová československá identita cítila být v ohrožení. V souvislosti s menšinovou otázkou se v oblasti hudební výchovy také uvažovalo pouze z české perspektivy – myslí se na Čechy jako na ohroženou menšinu v oblastech s jinak většinově německým obyvatelstvem. České písně mají ve školách citově působit i na děti německé národnosti a jejich zpěv je chápán jako „prostředek ke vzbuzení sympatií k českému národu ze strany německých dětí a zlomení „polovičatosti“ některých rodin a lidí“ (Vokál, 1929, s. 89). V těchto úvahách tak lze spatřit uvědomění si potenciálu zpěvu ve škole působit na přehodnocování vlastní etnické či národní identity.

V souladu s přesvědčením o domnělém úpadku celospolečenského hudebního vkusu se hierarchizovaly hudební projevy, což se jasně promítlo do definování vhodného školního repertoáru. Trnem v oku hudebním pedagogům byla rozmáhající se městská populární hudba, šansony a šantánové popěvky i jazz (viz např. Flegl, 1924; Suchý, 1930), které se staly široce známými i na venkově (Hofmeister, 1925). Dokonce se objevily požadavky na hudební cenzuru, odsouzeníhodná byla „bezecná“ hudba k moderním tancům¹², inspirovaným „primitivním uměním negerským“ (Fiala, 1929, s. 90), ale i veškerá další populární tvorba různým způsobem odkazující na erotiku. Výběr z česko-moravsko-slovenského repertoáru lidových písní, tvorba českých klasiků i soudobé skladby hudebních pedagogů ve všech učebnicích zpěvu a hudební výchovy měly děti a mládež odvádět od veškerých nežádoucích hudebních vlivů. Lidové písně i státní hymny obklopovala aureola posvátnosti a nedotknutelnosti – jakékoli komolení bylo odsouzeníhodné a v případě nácíku státních hymen se požadovala jejich naprosto přesná interpretace. V duchu silné idealizace lidové kultury a „přirozenosti“ lidového zpěvu byl pro všechny nejčistší inspirací československý folklor, pro úpravy se čerpalo z folkloristických zápisů lidových písní, dětských her a tanců. Pro dané období je tedy příznačné, že nečeskoslovenské písně i valná část světové umělecké hudby stály stranou pozornosti a nestaly se tak součástí národní *hudební superkultury* předávané v rámci všeobecného vzdělání.

Na závěr je možné poznamenat, že řada aspektů v této studii pojednávané prvorepublikové kritiky jistě vykazuje paralely s postavením hudební výchovy a jejích vyučujících i v současné společnosti. Konkretizace by ovšem vyžadovala uskutečnění kvalitativního hudebně-antropologického výzkumu založeného přinejmenším na rozhovorech i zúčastněném pozorování průběhu vyučovacích hodin, aktivit žáků a učitelů i jejich vzájemné interakce.

Bibliografie

- AMBROŽ, Leo, 1925. Budoucí hudební výchova v národních školách. *Hudební výchova*. Roč. VI., s. 11.
- BRAMBERGER, Jan, 1929. Nové směry v hudebním školství v cizině. *Hudba a škola*. Roč. II., s. 9, 21.
- CMÍRAL, Adolf, 1928. Náš program. *Hudba a škola*. Roč. I., s. 1.
- CMÍRAL, Adolf, 1927. O hudební výchově ve školách středních. *Hudební výchova*. Roč. VIII., s. 7.
- CMÍRAL, Adolf, 1923. O hudebních projevech dítěte. *Hudební výchova*. Roč. IV., s. 4, 29, 42, 60.
- CMÍRAL, Adolf, 1920. Reforma zpěvu na školách obecných a měšťanských. *Hudební výchova*. Roč. I., s. 8, 44.

¹²V prvorepublikovém Československu došlo k svébytnému přijetí jazzu, který byl silně ztotožňován téměř výhradně s taneční a de facto zábavnou hudbou (viz Popelka, 1968, s. 49–64).

- ČENĚK, Jan, 1928. Hudební výchova na středních školách v cizině. *Hudba a škola*. Roč. I., s. 5, 20, 42, 60, 71.
- ČERNÍK, Josef, 1929. Vývoj dětské hudebnosti. *Hudební výchova*. Roč. X., s. 3, 33.
- FUKAČ, Jiří et al., 2000. *Hudební pedagogika. Koncepce a aplikace hudebně výchovných idejí v minulosti a přítomnosti*. Brno: FF MU. ISBN 80-210-2458-5.1997.
- DOLEŽAL, Antonín, 2018. *Biografický rozhovor č. 1 – dětství a mládí do roku 1945*. Praha, 10. 3. 2018.
- FIALA, Jaromír, 1929. Lidová výchova hudební. *Hudba a škola*. Roč. I. s. 89.
- FLEGL, Václav, 1924. O úkolech hudební výchovy a kterak jich dosíci. *Hudební výchova*. Roč. V., s. 91.
- GOLDBACH, Stanislav, 1929. Přirozený hudební projev dětský. *Hudba a škola*. Roč. I., s. 118, 138.
- GREGOR, Josef, 1935. 28. říjen. Školní a veřejná oslava v prosloveh, recitacích, zpěvech. Praha: Synergon.
- GREGOR, Vladimír, 1973. *Dějiny hudební výchovy v českých zemích a na Slovensku*. Praha: Supraphon.
- HELFERT, Vladimír, 1956 [1930]. *Základy hudební výchovy na nehudebních školách*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HERMAN, Antonín, 1920. Reforma zpěvu ve škole střední. *Hudební výchova*. Roč. I., s. 70.
- HOFMEISTER, František, 1925. Úpadek hudebního umění a zpěvu na venkově. *Hudební výchova*. Roč. VI., s. 51, 65.
- HORČIČKA, Josef a PLICKA, Karel, 1921. *Kytice československých národních písní*. Praha: Česká grafická unie v Praze, a. s.
- HROMÁDKA, Antonín, 1920. Několik myšlenek o hudební výchově. *Hudební výchova*. Roč. I., s. 2, 65.
- HULA, Emil, 1935. Idea brannosti a školní zpěv. *Hudební výchova*. Roč. XVI., s. 100.
- CHLUP, Otokar, KUBÁLEK, Josef a UHER, Jan, eds., 1939. *Pedagogická encyklopedie*. II. díl. Praha: Novina.
- JIRÁNEK, Stanislav, 1923. Zpěv na českých školách středních. *Hudební výchova*. Roč. IV., s. 75.
- KOMENSKÝ, Jan Amos, 2007. *Informatorium školy mateřské*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1451-1.
- KOMENSKÝ, Jan Amos, 1990. *Kancionál*. Praha: Kalich.
- KOMENSKÝ, Jan Amos, 1930. *Jana Amose Komenského Didaktika velká*. Praha: Dědictví Komenského.
- KOŤA, Jaroslav a RÝDL, Karel, 1992. *Poslání učitele a reformní pedagogika v Československu*. Praha: Karolinum.
- KOREJS, Josef, 1923. Hudební výchova. *Hudební výchova*. Roč. IV., s. 85.
- KŘÍČKA, Josef a KRCH, Ferdinand, 1917. *Dítě a hudba I. Nové cesty v hudební výchově dětské. Hry, písně a tance*. Praha: Dědictví Komenského.

- KŘÍČKA, Josef, 1920. *Dítě a hudba II. Nové cesty v hudební výchově dětské. Dětské melodrama, hudba k pohádkám a obrázkům*. Praha: Dědictví Komenského.
- KŘÍČKA, Josef a NOVÁK, Eduard, 1931. *Jitro I. Knížky hudební výchovy*. Praha: Nákladem J. Kříčky.
- KŘÍČKA, Josef a NOVÁK, Eduard, 1931a. *Jitro II. Knížky hudební výchovy*. Praha: Nákladem J. Kříčky.
- KŘÍČKA, Josef a NOVÁK, Eduard, 1931b. *Jitro III. Knížky hudební výchovy*. Praha: Nákladem J. Kříčky.
- KŘÍČKA, Josef a NOVÁK, Eduard, 1932. *Jitro IV. Knížky hudební výchovy*. Praha: Nákladem J. Kříčky.
- KŘÍČKA, Josef a NOVÁK, Eduard, 1936. *Jitro. Knížka hudební výchovy a zpěvník pro měšťanské školy*. Praha: A. Neubert.
- MASARYK, Tomáš Garrigue, 1900. O umění a jeho vlivu na školu i ve škole. *Český učitel* 30. 5. 1900. Roč. 3, č. 38, s. 705–707.
- MERRIAM, Alan P., 1964. *Anthropology of music*. Evanston: Northwestern University Press. ISBN 978-0-8101-0607-9.
- Program I. Mezinárodního kongresu pro hudební výchovu pořádaného od 4. do 9. dubna 1936 v Praze*, 1936. Praha: Společnost pro hudební výchovu.
- PÁTEK, Ferdinand, 1929. Zpěv sborový a sólový ve školách. *Hudba a škola*. Roč. I., s. 86.
- POPELKA, Iša, 1968. *Devětsil, Teige a jazz. Taneční hudba a jazz 1968–69*. Praha: Supraphon, s. 49–64.
- RACEK, Jan, 1931. O hudebnosti a hudebních projevech u dětí se zřetelem k hudební pedagogice. *Hudba a škola*. Roč. III., s. 142.
- SETTARI, Olga, 1992. *Adolf Cmíral*. Praha: Ústav pro informace pro vzdělávání. ISBN 80-211-0125-3.
- SIEBR, Rudolf, 2005. *Novátor hudební výchovy Josef Kříčka*. Praha: Sobotáles. ISBN 80-86817-07-5.
- SLÁDEK, Ferdinand, 1909. *Zpěvník pro školy obecné i měšťanské. Díl I*. Praha: Josef Rašín.
- SLOBIN, Mark, 2000. *Subcultural Sounds. Micromusics of the West*. Hanover, NH: Wesleyan University Press. ISBN 978-0-8195-6261-6.
- STUMPF, Carl. 1883. *Tonpsychologie*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- SUCHÝ, František, 1930. Příčiny nehudebnosti a jak jí odpomoci. *Hudba a škola*. Roč. II., s. 145.
- TITZL, Boris, 1999. *To byl český učitel. František Bakule, jeho děti a zpěváčci*. Praha: Společnost Františka Bakule. ISBN 80-902518-0-3.
- TYLLNER, Lubomír, 1995. Společenské a školní zpěvníky a jejich vliv na zpěvní repertoár české společnosti. In: FEGLOVÁ, Viera, ed. *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra: Vysoká škola pedagogická, s. 15–21.
- VLASÁKOVÁ, Eliška, 2017. *V tichu a skrytu. Fedor Krch, pedagog a člověk (1881–1973)*. Praha: Kalich. ISBN 978-80-7017-244-5.
- VOKÁL, František, 1929. Menšinová škola a zpěv. *Hudba a škola*. Roč. I., s. 88.

VOKÁL, František, 1931. Hudební výchova, hudební výuka a výchova hudbou. *Tempo. Listy Hudební matice*. Roč. X, č. 8, s. 309–310.

ZÁSTĚRA, Josef Klement, 1931. Hudebnost a naše školy. *Hudba a škola*. Roč. III., s. 100, 113.

ŽÁK, Emanuel, 1921. Výchovný význam hudby. *Hudební výchova*. Roč. II., s. 7.

Osvetový zväz pre Slovensko a zjazdy osvetových pracovníkov na Slovensku v medzivojnovom období ČSR¹

Eduard LUKÁČ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 October
2018

Accepted 12 November
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

history of adult
education, Public
Enlightment Federation
for Slovakia, meetings
of Public Enlightenment
Educators

E. Lukáč

Prešovská univerzita
v Prešove •

Fakulta humanitných
a prírodných vied

Katedra andragogiky •

17. novembra 1

081 16 Prešov •

Slovenská republika •

eduard.lukac@unipo.sk

ABSTRACT

Public Enlightenment Federation for Slovakia and Meetings of Public Enlightenment Educators in Slovakia between Two World Wars

The establishment of the Czechoslovak Republic brought conditions for the adult education that was supported by the first accepted laws enabling to found institutions for the realization of this area controlled by the state. For the area of Slovakia it was Public Enlightenment Federation for Slovakia, which was active as coordinative and methodical center for other organizations and it also organized many events in Bratislava and its surroundings. Public Enlightenment Federation for Slovakia also organized meetings of Public Enlightenment Educators in Slovakia, which, besides the reports from theory and practice, provided place for discussions and for inspiring incentives for the accepting of resolutions. These mapped the current state in the area of folk education and showed the lacks and problems that hindered the effective activity of edifying workers, methodologists, lectors, resp. teachers who participated in edifying activities.

Úvod

Situácia ľudového a stredného školstva na Slovensku po roku 1918 bola nelichotivá a je pochopiteľné, že tento stav mal svoj logický dôsledok v oblasti gramotnosti dospelých a nevyhnutnej príprave lektorov pre edukáciu v elementárnej, občianskej, resp. rekvalifikačnej oblasti. Tak popri dovtedy existujúcich osvetových snahách, ktorých základom bola dobrovoľná spolupráca jednotlivcov, spolkov a združení, začala sa rozvíjať aj štátom riadená osvetová činnosť a politika a svoju aktivitu obnovili predchádzajúce inštitúcie (Matica slovenská, Živena a pod.), resp. v zmenených priaznivých podmienkach bol poskytnutý priestor pre formovanie nových. Po vzniku republiky bolo v roku 1918 vytvorené

¹Príspevok je súčasťou riešenia výskumnej úlohy VEGA č. 1/0303/17 „Výchova a vzdelávanie dospelých na Slovensku v podmienkach existencie ČSR (1918–1938)“.

Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe (MŠANO) a 6. odborom ministerstva bol Osvetový odbor MŠANO. Organizačnou súčasťou pražského MŠANO bol v r. 1922 na Slovensku zriadený Referát Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave s delegovanou právomocou pre správu základných a stredných škôl na území Slovenska. Vznikol zlúčením školského, osvetového a cirkevného referátu a v náplni práce boli riadiaca, kontrolná, personálna a administratívna činnosť (Pavlík, 1985, s. 163). Celkovo dané obdobie môžeme charakterizovať ako obdobie hľadania optimálnych riadiacich štruktúr a vytvárania základov štátnej osvetovej starostlivosti. K týmto základom patria aj významné osvetové zákony schválené Národným zhromaždením, ktoré tvoria normatívne jadro ľudovýchovnej činnosti obdobia existencie ČSR. Prvým bol zákon č. 67 Zb., o organizovaní ľudových kurzov občianskej výchovy zo 7. februára 1919 a za účelom organizovania takto orientovaných bezplatných kurzov pre dospelých bolo 14. júla 1920 pre územie Slovenska vydané vykonávacie nariadenie „*O organizácii ľudových kurzov občianskej výchovy na Slovensku*“, v ktorom boli vymedzené ich obsahové oblasti a „osobitné zbory“ na ich praktickú realizáciu, ktorými sa stali okresné osvetové zbory, mestské osvetové zbory a miestne osvetové komisie. Okrem kurzov občianskej výchovy k najvýznamnejším aktivitám osvetových zborov a komisií môžeme zaradiť napr. i ľudové kurzy materinského jazyka, vzdelávacie kurzy pre ženy, kurzy národohospodárskej výchovy, resp. vzdelávacie kurzy pre prednášajúcich v kurzoch občianskej výchovy.

K ďalším legislatívnym oporám osvetovej práce v prvých rokoch patrili aj zákon č. 430 Zb., o verejných obecných knižniciach z 12. júla 1919, ktorý pre nevyhovujúce technické podmienky, pre odlišné zložité pomery a pre vojenské udalosti vošiel do platnosti na Slovensku až 21. marca 1925, a zákon o obecných pamätných knihách z r. 1920, resp. výnos MŠANO č. 9581 z 6. marca 1919 o prepožičiavaní školských miestností pre ľudovýchovné účely.²

1. Osvetový zväz pre Slovensko

S cieľom vytvorenia ústredia, ktoré by koordinovalo osvetové snahy na území Slovenska, zišli sa nadšenci tejto myšlienky dňa 15. septembra 1919 v Bratislave na poradnú schôdzu, na ktorej bol zvolený prípravný výbor, ktorý mal za úlohu pripraviť jeho stanovy. Za dátum oficiálneho založenia Osvetového zväzu pre Slovensko môžeme považovať deň 15. november 1919, kedy sa konalo ustanovujúce valné zhromaždenie, ktoré zvolilo prvý riadny výbor zväzu a jeho prvým predsedom sa stal Karel Jelínek.³ Už za rok svojej činnosti vykazoval Osvetový zväz pre Slovensko 50 prednášok, dve veľké oslavy historických dní, zájazd

²Hodnotenie vývoja vzdelávania dospelých na Slovensku v období existencie medzivojnovnej ČSR nájdeme v literatúre z príslušného stanoviska v rámci predrevolučného obdobia u autorov monografických prác Š. Pasiara (1975), K. Škodu a P. Pašku (1977), resp. vysokoškolskej učebnice J. Gallu a K. Škodu (1986), a z novšej literatúry sa k predkladanej téme okrajovo vyjadrujú štúdie M. Orosovej (2016) ako aj napr. I. Marksa (2016).

³V Bratislave pôsobil od roku 1919 ako školský inšpektor, od roku 1922 ako zemský školský inšpektor na Slovensku a od r. 1930 bol na Referáte Ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave prednostom odboru s názvom Umenie, osвета a knižnice. Okrem populárno-náučných prác napísal i osem dielov čítanky pre ľudové školy s názvom „*U nás*“ (1930–1933) a je autorom práce „*Podrobná učebná osnova pre slovenské školy*“ (1930). V roku 1935 odišiel do dôchodku a presťahoval sa do Prahy.

k hrobu Milana Rastislava Štefánika na Bradlo, 4 vychádzky, 4 divadelné predstavenia, koncert, akadémiu, panychídu, 4 detské besiedky a mal spoluúčasť pri usporiadaní akcie „Slovenský máj“ (Zbaviteľ, 1928, s. 141).

Podľa inštrukcií ministerstva školstva a národnej osvety zo dňa 14. júla 1920 č. 28.480/3554 n.o., na základe ktorých sa na Slovensku v praxi realizoval zákon o organizácii ľudových kurzov občianskej výchovy, od roku 1923 Osvetový zväz pre Slovensko vykonával zároveň i funkciu Okresného osvetového zboru pre mesto Bratislava a Bratislavský okres a postupne nadväzoval kontakty s inými okresnými osvetovými zbormi a miestnymi osvetovými komisiami.⁴ Podľa správy predsedu K. Jelínka na valnom zhromaždení 24. januára 1924 v mestskej čítarni v Bratislave, za jeho súčinnosti „zriadené boli osvetové zbory v Uhorskej Vsi, Stupave a Malackách a boli položené základy k utvoreniu osvetového zboru v Bratislave“ (Úkoly ľudovej výchovy, 1924, s. 3).

Vybrané príklady aktivít Osvetového zväzu pre Slovensko⁵

Aktivita/Počet	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Prednášky ⁶	50	20	15	19	64	55	54
Oslavy historických dní	2	4		6	6	3	4
Vychádzky	4						
Divadelné predstavenia	4	5			2	8	
Koncerty	1	5	6	6	22	13	12
Akadémie	1	1			4		
Detské besiedky	4	2					10
Panychídy	1				2		
Bábkové predstavenia	-	17					
Výstavy kníh		2		1	1	1	1
Filmové predstavenia						9	5

K ďalším aktivitám týchto rokov môžeme priradiť napr. zriadenie v Bratislave verejnej čítárne a knižnice Osvetového zväzu pre Slovensko (1921), od roku 1925 si začal vytvárať vlastnú ústredňu diapozitívov s pôsobnosťou pre celé Slovensko, účasť na prednáškach univerzitných extenzií, spolupráca pri ustanovení miestnych osvetových komisií a okresných

⁴Na území Slovenska pred koncom roka 1923 bolo 480 osvetových zborov a približne 7 000 miestnych osvetových komisií, ktoré usporiadali približne 10 000 prednášok, okolo 400 všeobecne vzdelávacích kurzov, 150 odborných kurzov, 74 ľudových škôl, 4 vyššie ľudové školy a ďalšie podujatia – ako napr. divadelné predstavenia (približne 3 000) a akadémie (v počte okolo 200) a i. Pozri: Úkoly ľudovej výchovy, 1924. *Slovenský východ*. Roč. 6, č. 5, s. 1.

⁵Údaje spracované podľa informácií z publikácie ZBAVITEĽ, Alojz, 1928. *Ľudovou výchovou k zaisteniu slobody*. Praha: Štátné nakladateľstvo, s. 141–143.

⁶Vyjadrený je sumárny počet prednášok, t.j. všeobecno-vzdelávacie, odborné, samostatné, v rámci osvetových škôl, pre iné inštitúcie v Bratislave a mimo nej.

osvetových zborov, usporadúvanie kurzov pre osvetových pracovníkov, osvetové školy s prednáškami, jeho pracovníci sa zúčastňovali na podujatiach iných organizácií.

V prvých rokoch Osvetového zväzu chýbali spolkové miestnosti, členovia výboru a jednotlivých odborov boli zaťažení vlastným pracovnými povinnosťami, rozvoj aktivít hatil i nedostatok finančných prostriedkov a až v roku 1924 pridělila mestská rada v Bratislave Osvetovému zväzu vlastnú kanceláriu.

Na valnom zhromaždení, konanom dňa 25. marca 1929 v Bratislave, uzavrel Osvetový zväz desiaty rok svojej činnosti. Členovia výboru si uvedomovali neľahkú situáciu pri zabezpečovaní činnosti zväzu, a to nielen po stránke finančnej a materiálnej, ale i po stránke kultúrnej a morálnej. Pri desaťročnej bilancii aktivít sa členovia mohli pochváliť, že usporiadali 1011 prednášok, 99 kurzov v rozsahu 1356 hodín, 52 divadelných predstavení, 227 biografických vzdelávacích predstavení, 46 bábkových hier, 11 ľudových besied, 72 detských besied, 75 akadémií, 23 vychádzok, 17 výstav, 110 koncertov, 32 slávností a 39 iných podujatí, ktorých sa celkovo zúčastnilo 568 355 poslucháčov. „Na jeden rok pripadá priemerne 180,8 podnikov s priemerným počtom 314,3 účastníkov“ (Jelínek, 1929, s. 74).

K prezentácii výsledkov činnosti Osvetového zväzu pre Slovensko za desať rokov vhodne poslúžila celoštátna Ľudovýchovná a lútkárska výstava, ktorá sa konala 16.–26. mája 1929 v Prahe na Letnej. Osvetový zväz sa na výstave predstavil z hľadiska svojej trojjedinej pozície, a to ako Mestský osvetový zväz v Bratislave, Okresný osvetový zbor a Osvetový zväz pre Slovensko, ktorý spravoval i Ústrednú diapozitívov pre Slovensko. Od r. 1928 začal pri Osvetovom zväze pracovať lútkársky odbor, na čele ktorého bol Jindřich Květ (1890–1948) a tradícia slovenského bábkárstva, založená rodom Stražanovcov, bola na výstave zosobnená prostredníctvom veľkých bábok zemana Pongráca a zbojníka Ilčíka z Jánošíkovej družiny. Účastníkom výstavy boli krásy Slovenska sprítomňované formou prednášok, ktoré boli dopĺňované premietaním diapozitívov a fotografiami, formou diagramov boli vyjadrené početné aktivity Osvetového zväzu – kurzy, osvetové školy, prednášky, výstavy a pod. V roku 1929 vydal Osvetový zväz pre Slovensko i publikáciu J. Květa s názvom „*Desať rokov lútkárstva na Slovensku*“.

Pracovníci Osvetového zväzu si plne uvedomovali nevyhnutnosť poskytovania vzdelania dievčatám a ženám, a to hlavne i v tom ohľade, že v mnohých odľahlých oblastiach pretrvávali predsudky k postaveniu žien v spoločnosti. Na tento páľčivý problém poukázal napr. M. Dzurek na zjazde ľudovýchovných pracovníkov v Spišskej Novej Vsi dňa 10. júla 1929 vo svojom vystúpení s názvom Organizácia kurzov pre ženy: „Dávny predsudok, zakorenený zvlášť u najnižších vrstiev, že vzdelanie je potrebné len pre mužov, na mnohých miestach dodnes trvá“ (Dzurek, 1929, s. 11). Pri zostavovaní osnov kurzov navrhoval rozdeliť kurzy na prakticky orientované (napr. varenia, šitia, domáceho hospodárstva, domácej hygieny, starostlivosti o deti) a teoretického charakteru, zamerané na celkový duševný rozvoj a zároveň i ako príprava pre verejné účinkovanie. Vyššia vzdelanosť ženskej populácie bola nevyhnutnou požiadavkou nielen v súvislosti s plnením ich roly manželky a matky, ale aj so snahou o ich väčšie zapojenie do spoločenského a kultúrneho života. K tomuto účelu bol

Ministerstvom školstva a národnej osvety v Prahe vydaný výnos č. 112.234 zo dňa 10. októbra 1924, ktorý prikazoval okresným osvetovým zborom usporadúvať kurzy pre ženy. Osvetový zväz pre Slovensko zvolal na podnet F. Mareša, zástupcu ústredného výboru spolku Živena v Turčianskom sv. Martine, dňa 30. septembra 1927 do Bratislavy schôdzu, na ktorej sa prítomní dohodli na nevyhnutnosti systematického vzdelávania žien prostredníctvom kurzov v rozsahu 24 hodín (prednáška 45 minút, rozprava 15 minút), rozdelených do jednotlivých obsahových oblastí občianska výchova (4 hod.); výchova (6 hod.); zdravotveda (7 hod.); domáce hospodárstvo (7 hod.). Predseda K. Jelínek upozornil na problém vzdelávania dievčat a žien i na zjazde ľudovýchovných pracovníkov vo Zvolene 4.–6. júla 1931. „Najviac chybovali sme dosiaľ, že sme venovali pomerne malú pozornosť vzdelaniu, zdokonaľovaniu, schopnostiam a ľudskosti ženy, ktorá je nielen základom rodiny a tým hlavným stĺpom štátu, ale hrá aj najväčšiu úlohu v ohľade hospodárskom, kde sa nám javí ako spotrebiteľka, ako pracovníca ako i hospodársky samostatná“ (Jelínek, 1931, s. 3).

Významným momentom v novodobej histórii osvetového pôsobenia bolo vydávanie ľudovýchovného mesačníka s názvom „Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko“, ktorý vychádzal v rokoch 1928/1929–1937/1938 a bol distribuovaný okresným osvetovým zborom, miestnym osvetovým komisiám, učiteľom, školským inšpektorom, osvetovým pracovníkom a ďalším záujemcom. Časopis mal svoje stále rubriky – články, knižnice, praktické pokyny, historický kalendár, redakčné správy, obežníky a i. Aj keď pôvodne mali v časopise prevažovať články a rady vychádzajúce z praktických skúseností, redakčná rada postupne uverejňovala i teoretické a metodické príspevky. Náš ľud dával priestor pre vyjadrenie všetkým záujemcom, ktorí sa chceli podeliť s ostatnými o svoje názory a praktické skúsenosti a vo svojej dobe sa „stal dôležitým a všestranným ľudovýchovným orgánom na Slovensku a zároveň i predchodcom mnohých neskôr vydávaných osvetových časopisov“ (Škoda a Paška, 1977, s. 98).

Hospodárska kríza mala svoje výrazné negatívne dôsledky i na území Slovenska a ovplyvnila aj činnosť Osvetového zväzu. „V Československu bolo začiatkom roka 1933, keď kríza vrcholila, registrovaných 920 tisíc nezamestnaných. Prakticky každý tretí robotník bol bez práce“ (Kováč, 1998, s. 200). V zmysle výnosu MŠANO č. 48.067/32 V. zo dňa 7. júna 1932 boli usporadúvané kurzy pre nezamestnaných v dvoch obsahových zameraniach – všeobecná výchova (národohospodárske a sociálno-politické témy, práva robotníkov, štátnoobčianska výchova, kultúrne, literárne a zdravotnícke otázky) a odborná výchova (jazykové kurzy, stenografia, písanie na stroji, účtovníctvo, čítanie technických výkresov, výpočty, obsluha strojov a kurzy pre nezamestnané ženy). Kurzy, ktoré mali trvať v rozsahu najmenej 30 hodín a s vyučovaním sústavne aspoň 3 hodiny denne, boli prispôbované podľa miestnych pomerov, vzdelanostnej úrovne nezamestnaných a špecifických požiadaviek regiónu. Krízové roky sa prejavili aj v celkovej neutešenej finančnej situácii, ktorej museli čeliť osvetoví pracovníci. Ba dokonca našli sa i takí „priaznivci osvety“, ktorí tvrdili, že v týchto časoch už organizovaná osvetová činnosť nie je potrebná, svoju úlohu splnila najmä v prvých rokoch

existencie samostatnej republiky a osvetové aktivity by naďalej mali vykonávať už len osvetové spolky. V pozadí týchto vyjadrení boli i úvahy, aby finančné prostriedky určené na ľudových účely boli v rozpočte ponechané, ale prerozdelené medzi kultúrne organizácie jednotlivých politických strán.

Osvetový zväz bol iniciátorom i prvého zjazdu slovenských knihovníkov, usporiadaného v Bratislave v dňoch 2.–3. januára 1932. Účastníci vo svojich prejavoch poukázali na to, že v zmysle požiadaviek knižničného zákona sa ešte stále nedarilo zakladať knižničné rady a ustanovovať knižničných referentov. Vo všeobecnosti bolo knihovníctvo oproti iným kultúrnym a mimoškolským položkám dotované v oveľa menšej miere a navyše „položky na knižnice sú v nespočetných prípadoch využité na iné účely, takže knižnice z nich nemajú ničoho“ (Müller, 1932, s. 72). Problémom pri zakladaní a vedení knižníc bolo i to, že funkciu knihovníka vykonávali učitelia, ktorí v súvislosti s etablovaním slovenských škôl často menili svoje pôsobiská. Alternatívou pre chudobné a odľahlé obce bola myšlienka zakladania putovných knižníc, pre fungovanie ktorých mali okresné zastupiteľstvá poskytnúť finančné prostriedky.

Už v predchádzajúcom roku, a to 2. júna 1931, sa pri Osvetovom zväze ustanovil odbor priateľov slovenskej literatúry pre mládež, ktorého cieľom bolo „sústrediť všetkých znalcov, záujemcov, spisovateľov a maliarov venujúcich sa detskej literatúre, urobiť zoznam vhodných kníh pre mládež, zriaďovať knižnice a detské čítarne, založiť knižnicu spisov pre mládež, kde budú zobraňované a uchované všetky vyššie slovenské knihy určené mládeži“ (Matějovská, 1931, s. 38). Odbor, ktorého prvým predsedom bol vrchný školský radca František Heřmanský, podnecoval autorov a ilustrátorov k tvorbe, napomáhal zabezpečovať finančné prostriedky pre vydávanie publikácií a ich propagáciu.

Na podnet Bohumila Markalousa, českého spisovateľa a vedúceho redakcie časopisu Pestrý týden, bol v roku 1932 pri Osvetovom zväze založený odbor pre školskú a mimoškolskú zrakovú výchovu. „Význam zrakovej výchovy bol až dosiaľ podceňovaný a najväčšia dôležitosť bola vždy priznávaná prednesenému slovu. Zabúdalo sa, že človek vníma omnoho viac zrakom ako sluchom. [...] Jestliže zraková výchova na škole bola takto zanedbaná, bola zraková výchova ľudu ešte v horšom stave“ (Mačenka, 1932, s. 23). Názornosť v ľudovýchovej a osvetovej činnosti sa pracovníci snažili zaistiť používaním skioptikonu, prístroja na premietanie prvých diapozitívov v podobe maľovaných sklenených doštičiek, obrazov, filmov, fotografií a pod. B. Markalous patrila k propagátorom zakladania školských, učiteľských i rodičovských obrazových archívov a časopis Pestrý týden, ktorý slúžil i k propagačným účelom, patrila k najlepším ilustrovaným časopisom svojej doby.

Priekopnícku úlohu zohral Osvetový zväz i v oblasti prípravy osvetových pracovníkov pre oblasť mimoškolskej výchovy, špecializujúcich sa na športové aktivity, hry a trávenie voľného času v prírode. Jeho rekreačný odbor usporiadal 8.–14. júla 1934 v Štubnianskych

Tepliciach⁷ prvú školu vodcov hier, športu a táborenia. Jej 38 účastníkov prebralo „všetky zložky športu, táborenia i všetky druhy hier pre mladých i dospelých, teoreticky i prakticky, a to jak v miestnostiach, tak i na ihrisku, na výletoch, v tábore, v plavárni a na vychádzkach“ (Pleško, 1934, s. 29). Podľa prijatých záverov sa odporúčalo osvetovým zborom, aby postupne z vyškolených záujemcov ustanovili referentov pre rekreačné otázky a vo svojich regiónoch podnecovali a podporovali budovanie športovísk, rekreačných plôch a oddychových zón.

V roku 1936 bol za ministra školstva a národnej osvety vymenovaný dr. Emil Franke, ktorý pri svojej návšteve Slovenska prijal dňa 5. novembra 1936 v Bratislave i predstaviteľov školských a osvetových organizácií. Delegáciu Osvetového zväzu pre Slovensko tvorili K. Jelínek (predseda) a dr. V. Cvengroš (podpredseda). Nový minister si vypočul návrhy na zefektívnenie osvetovej práce a K. Jelínek pripomenul ministrovi i dlhoročné neblahé skúsenosti s podceňovaním finančných dotácií na osvetovú činnosť a pre aspoň čiastočné zmiernenie tohto bôľu navrhol, aby boli osvetovým zborom a komisiám zrušené poštové poplatky nevyhnutné pre vzájomnú písomnú komunikáciu, ako i komunikáciu s nadriadenými orgánmi. V rámci činnosti vo vláde požiadal K. Jelínek ministra i o apelovanie na predstaviteľov iných rezortov a ich podriadených, aby vyvíjali osvetovú činnosť najmä pri šírení aktuálnych informácií z jednotlivých rezortov medzi obyvateľov.

Príklady niektorých aktivít vo vybraných rokoch⁸

aktivita / rok	1931	1932	1933	1934	1936	1937
prednášky	36	57	86	120	77	90
kurzy	8	13	10	9	43	35
divadelné predstavenia	12	12	7	1	11	8
besiedky	24	29	29	13		
akadémie	7	13	15	14	4	23
filmové predstavenia	34	3	28	26	6	4
výstavy	3	11	8	9	4	6
koncerty	11	7	11	9	11	12
slávnosti	4	13	8		6	10
počet všetkých aktivít	144	161	204	234	172	202
počet účastníkov	267 513	84 770	116 635	141 266	239 999	256 640

⁷Štubnianske Teplice boli po r. 1948 premenované na Turčianske Teplice.

⁸Údaje sú spracované na základe článkov J. A. Vrátného o činnosti Osvetového zväzu pre Slovensko za jednotlivé roky. Údaj v riadku Počet všetkých aktivít nie je súčtom vyššie uvedených aktivít.

Ku koncu svojej existencie v rámci Osvetového zväzu pre Slovensko pôsobili nasledovné odbory – lútkový, filmový a diapozitívny, mimoškolskej výchovy mládeže, prednáškový, pre školský rozhlas, priateľov literatúry pre mládež, rádiový, rekreačný, umelecký, školskej a ľudovej zrakovej výchovy (Kraus, 1936, s. 72). Zväz spolupracoval s vyše 81 okresnými osvetovými zbormi a miestnymi osvetovými komisiami, ako i s významnými osobnosťami spoločenského a kultúrneho života.

2. Zjazdy osvetových pracovníkov na Slovensku

Významnou aktivitou, ktorou Osvetový zväz ovplyvňoval vývoj osvetovej činnosti na Slovensku, bolo zvolávanie zjazdov osvetových pracovníkov zameraných najmä na funkcionárov okresných osvetových zborov a miestnych osvetových komisií. Tieto zjazdy ponúkali osvetovým pracovníkom vypočúť si aktuálne teoretické východiská pre šírenie osvetovej činnosti, ako i praktické skúsenosti osvetových pracovníkov. Na záver rokovania zjazdov boli prijímané rezolúcie, ktoré mapovali aktuálny stav v oblasti ľudovýchovy a signalizovali kompetentným orgánom, najmä Ministerstvu školstva a národnej osvety, nedostatky a problémy, ktoré bránili v efektívnej činnosti pracovníkom okresných osvetových zborov a miestnych osvetových komisií.

Prvý zjazd osvetových pracovníkov Slovenska sa konal 3.–6. júna 1922 v Prešove, a to na základe návrhu ministra školstva a národnej osvety MUDr. Vavra Šrobára. Program bol zameraný na hodnotenie jednotlivých oblastí osvetového pôsobenia; analýzu činností Matice Slovenskej, Sokola, Spolku sv. Vojtecha, Slovenskej ligy, združení YMCA (Young Men's Christian Association) a YWCA (Young Women's Christian Association); legislatívne opatrenia pre osvetovú činnosť a zástoj jednotlivých oblastí kultúry v nej a na naliehavý boj proti požívaniu alkoholu. Súčasťou zjazdových udalostí bolo aj odhalenie dvoch pamätných tabúl. Prvú odhalil minister V. Šrobár v turističnú nedeľu dňa 4. júna 1922 básnikovi P. O. Hviezdoslavovi, ktorý študoval na Právnickej akadémii ev. kolégia v Prešove. Druhá slávnosť bola dňa 5. júna 1922 venovaná odhaleniu pamätnej tabule spisovateľovi Jonášovi Záborskému v neďalekej obci Župčany, kde pôsobil ako farár.

Účastníci zjazdu ukončili rokovania prijatím výzvy na spoluprácu všetkých síl v oblasti ľudovýchovy, ktorej cieľom bol „zbožný, mravný a vzdelaný národ“ (Prvý slovenský kultúrny zjazd, 1922, s. 1). Ďalšie výzvy sa týkali požiadavky používania československého jazyka vo všetkých odvetviach verejnej správy, prehľbovanie vzdelania učiteľov ako základ pre skvalitnenie osvetovej práce, pomoci zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne robotníctva, uplatňovania zákona o verejných knižniciach, ochrany prírody a jej pamiatok, podpory zo strany poslancov a žurnalistov pri šírení vzdelanosti, k spoločnej práci pre boj proti alkoholizmu. „Darmo by sme robili prednášky antialkoholické, darmo šíрили a predávali obrazy znázorňujúce korheľstvo a jeho zlé následky, tu je jediné vziať dieťaťu to, čím si ublíži na živote. S opitým človekom si neporadí ani mať, ani žena, ani kňaz, ani učiteľ a s opitým národom si neporadí ani kultúrny sjazd, bár by to bol ten najlepší a najschopnejší. Vezmime tú otravu nášmu ľudu, vyslobodíme ho z tejto kaluže hriechov“ (Sekey, 1922, s. 2).

Zjazdom ľudovýchovných pracovníkov v Štubnianskych Tepliciach, konaného 22.–24. mája 1926, sa začala etapa uskutočňovania pravidelných stretnutí daných odborníkov a ďalších hostí. Zúčastnilo sa ho 128 delegátov OOOZ, MOZ a MOK, 70 poslucháčov učiteľského ústavu a ďalších 60 hostí. Predseda Osvetového zväzu pre Slovensko a župný inšpektor K. Jelínek v úvítacom prejave uviedol: „Náš zjazd chce byť významnou etapou vo vývoji kultúrnej práce pre povznesenie slovenského ľudu, tým pre zveladenie Slovenska a pre utuženie československej jednoty v duchu demokratickom“ (Jelínek, 1926, s. 11).

K hlavným referátom patrilo vystúpenie prednostu ľudovýchovného oddelenia MŠANO v Prahe a ministerského radcu A. Matulu. Podľa neho ľudová výchova „je výchova, t.j. sústavné pôsobenie na duševný vývoj a život dospelých mimo pravidelnej školy“ (Matula, 1926, s. 15). Okrem tohto názvu sa v danom období používali aj pojmy – výchova dospelých, výchova po škole, výchova mimoškolská, ľudová osveta, národná osveta, ľudové vzdelanie, robotnícka osveta, demopedagogika. Ideálom ľudovej výchovy z pohľadu štátu a občana bolo prevychovať trpných poddaných v zdatných, t.j. aktívnych, podnikavých, osvietených a disciplinovaných občanov, znalých svojich práv a povinností.

Diskusiu, ako i odozvy v tlači vyvolal vo svojom príspevku tajomník Matice slovenskej Š. Krčméry, ktorý vystúpil proti myšlienke výchovy „Čechoslováka“. Postavil sa za zachovanie kultúrnych špecifik Čechov a Slovákov, ktorí by mali byť vychovávaní k štátnosti na národnom podklade a mal v nich byť vzbudzovaný povedomý, trvalý a rastúci patriotizmus (Krčméry, 1926). Do tejto diskusie prispel i V. Maule z Referátu MŠANO v Bratislave, odborový radca, ktorý doplnil, že okrem národného podkladu je nevyhnutné zvyšovať aj kultúrnu úroveň a povedomie o význame vzdelania pre uplatnenie sa dospelých (Maule, 1926). V prijatej rezolúcii účastníci zjazdu požadovali aj zriadiť župné osvetové zväzy, upraviť vyučovaciu povinnosť učiteľom zvlášť aktívnym v osvetových aktivitách, oslobodiť od poplatkov ľudovýchovné podujatia či zriadiť aspoň jedno umelecké bábkové divadlo.

Ďalší zjazd, uskutočnený 2.–6. júla 1927 v mestskom divadle v Banskej Bystrici, bol výnimočný tým, že okrem 169 zástupcov OOS a MOK sa ho zúčastnilo aj 20 z Podkarpatskej Rusi. Účastníci požadovali to, aby sa nielen učiteľom, ale i úradníkom a ostatnej inteligencii určila povinnosť zúčastňovať sa verejnej osvetovej činnosti, aby sa posilnil význam rozhlasu a aby boli vybudované rozhlasové stanice v Bratislave a v Košiciach, resp. aby bola kontrolovaná braková literatúra a premietanie nevhodných filmov. Zároveň účastníci zjazdu vyjadrili protest voči odmietaniu predstaviteľov obcí financovať nákup kníh a odmeňovať knihovníkov v obciach. Po prednáškach čelných predstaviteľov a významných osobností, ako napr. A. Matulu (Ľudová výchova tvorbou národného života), B. Kolouška (Organizácia osvetovej práce na Slovensku), A. Zbaviteľa (O organizácii osvetovej práce na vidieku), sa účastníci zúčastnili odhalenia pomníka M. R. Štefánika a vykonali exkurzie do Levoče a Slovenského raja.

Zástupcovia z Podkarpatskej Rusi sa zúčastnili aj ďalšieho zjazdu, ktorý sa konal pod vedením Osvetového zväzu v Spišskej Novej Vsi v dňoch 8.–10. júla 1929. V závere bolo

požadované, aby sa uskutočňovali ľudové kurzy pre ženy na slovenskej dedine, aby bolo dovolené vypožičiavanie potrebných kníh z obvodných učiteľských knižníc aj osvetovým pracovníkom neučiteľom, resp. nech je nariadené úradmi, aby bola venovaná zvýšená pozornosť verejným obecným knižniciam na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi a aby tieto vystrojené boli, kde to zákonom je odôvodnené, tiež knihami ruskými (Rezolúcia, 1928, s. 9).

Nasledovný rok sa mal zjazd pôvodne konať vo Zvolene, ale miestom rokovania 131 zástupcov osvetových zborov a komisií sa nakoniec stala Žilina, a to v dňoch 4.–6. júla 1930, s exkurziami do Rajeckých Teplíc a na hrad Lietava. K záverom zjazdu patrila napr. i výzva na intenzívnejšie zapojenie predstaviteľov inteligencie do osvetovej práce, na pridelenie putovného kina do každej župy, budovanie kultúrnych domov v každej obci a pod. (Rezolúcia zjazdu, 1930, s. 14–15). Na zjazde sa konalo i prvé spoločné rokovanie so zástupcami vysokoškolských študentov a jeho výsledkom bolo i rokovanie samostatnej študentskej sekcie, ktoré vyústilo do požiadavky vyššej účasti študentov na osvetových podujatiach a ustanovenia svojho zástupcu v osvetových komisiách a zboroch (Rezolúcia zo študentskej sekcie, 1930, s. 16).

Neutešená hospodárska situácia, dlhodobá nezamestnanosť a úpadok ekonomicky najslabších regiónov priviedli mnohých ľudí, a to hlavne zo Slovenska, k nutnosti vysťahovať sa za pracovnými príležitosťami najmä do USA a Kanady. Hospodársky zaostalejšie Slovensko bolo zo sociálneho hľadiska postihnuté krízou oveľa viac ako české krajiny. Téma nezamestnanosti a z nej plynúci problém vysťahovalectva sa stali aj jednou z hlavných tém na zjazde ľudovýchovných pracovníkov, ktorý sa konal v dňoch 4.–6. júla 1931 vo Zvolene. Predseda okresného osvetového zboru vo Veľkej Bytči E. Pavlák vo svojom príspevku „*Ako brániť vysťahovalectvu. Úloha Okresných osvetových zborov*“ okrem iného navrhoval v tomto zmysle rozšíriť činnosť okresných osvetových zborov, aby okrem iného individuálne skúmali odôvodnenosť pohnútok k vysťahovalectvu. E. Pavlák si uvedomoval, že nie je možné úplne zabrániť tomuto javu, no na druhej strane videl i jeho vážne spoločensky negatívne dôsledky: „Do cudziny odchádzajú obyčajne ľudia zdraví a silní, ktorí majú značnú životnú energiu a z tohto dôvodu treba pracovať proti vysťahovalectvu. Rodiny zostávajú bez otca a jeho neprítomnosť zapríčiňuje často rozvrat v rodine, ktorý nie raz končí veľmi tragicky. Ďalej národná strata jedinca, ktorému sa dobre darí, v cudzine si zvykne, aklimatizuje sa a odnárodní. Isté je, že týchto nezdolných jedincov je pre národ a štát škoda“ (Pavlák, 1931, s. 36). V rámci debaty po prednesení hlavných referátov účastníci poukázali na nevyhnutnosť venovať pozornosť šíreniu poučnej i zábavnej literatúry pre dospelých, usporadúvania kurzov pre analfabetov, podpory rozvoju ochotníckeho divadla prostredníctvom pomoci od mestských ochotníkov a režisérskymi kurzami, boju proti alkoholizmu a pod.

Zjazd pracovníkov osvetových zborov a komisií sa v roku 1935 konal len v oklieštenej podobe. Nedostatok finančných prostriedkov sa prejavil aj v obmedzení cestovných výdavkov, a tak do Košíc, kde sa konal zjazd v dňoch 5.–7. júla 1935, boli pozvaní len zástupcovia osvetových zborov a komisií z východného Slovenska. Zvláštnou požiadavkou

účastníkov zjazdu bola výzva, aby v Košiciach bolo založené stále divadlo, ktoré by malo významný kultúrny vplyv pre rozvoj príslušného regiónu.

Osvetový zväz pre Slovensko na základe dohody so Zemským ústredím osvetových zborov v Brne usporiadal 27.–29. mája 1937 zjazd ľudovýchovných pracovníkov, funkcionárov osvetových zborov zo Slovenska a zeme Moravskosliezskej. Cieľom prvého takto organizovaného spoločného zjazdu bolo, aby jeho účastníci „hľadali spoločné cesty a prostriedky, novú silu a povzbudenie k ďalšej práci v službe národa a štátu a aby dokumentovali čsl. jednotu i v tejto práci“ (Zjazd ľudovýchovných, 1937, s. 121). Zložitá spoločensko-politická situácia mala samozrejme odraz aj v témach rokovania, v ktorých sa riešila otázka podpory jednoty štátu, branná výchova dospievajúcej mládeže, úloha filmu v osvetovej práci v pohraničných oblastiach za účelom propagácie štátu a pod.

Pri príležitosti 20. výročia založenia prvého spoločného štátu a paradoxne súčasne i v poslednom roku jeho existencie sa konal v dňoch 26.–28. mája 1938 druhý a zároveň i posledný celoštátny zjazd osvetových pracovníkov. Na zjazde bolo prítomných vyše 500 delegátov z celej krajiny, ktorí zastupovali prácu približne 199 000 osvetových pracovníkov. Podľa hodnotenia vtedajšieho stavu A. Matulom, ministerským radcom a prednostom ľudovýchovného oddelenia MŠANO v Prahe, štátnu a samosprávnú starostlivosť v oblasti ľudovýchovy zabezpečovalo 657 okresných a mestských osvetových zborov, 13 036 miestnych a obvodových osvetových komisií, 20 krajských a 3 zemské ústredia osvetových zborov, 26 vyšších ľudových škôl, 17 089 verejných obecných knižníc, 90 okresných a obvodových knižníc, 1 ústredná putovná knižnica, 1 štátna knižnícka škola, 1 štátny diapozitívový a filmový ústav, 5 referentov poverených funkciou štátnych knižníckych inštruktorov, 38 učiteľov a profesorov poverených funkciou referentov štátnej osvetovej služby, ľudovýchovné oddelenia MŠANO so 6 referentmi, osvetové oddelenia pri Referátoch MŠANO umiestnených v Bratislave a v Užhorode a 12 911 pamätných obecných kníh (Matula, 1938, s. 17). Príspevok vrchného odborového radcu a prednostu osvetového odboru Referátu MŠANO v Bratislave B. Šimkoviča s názvom *„Ľudová výchova na Slovensku za uplynulých dvacet rokov“* popísal tri fázy vývoja osvetovej činnosti na Slovensku. Priekopnícke obdobie v rokoch 1919–1924 sa zameriavalo na realizáciu prvých osvetových zákonov a nariadení, zriaďovanie osvetových zborov a komisií, budovanie knižníc a kreovanie knižničných rád, do r. 1923 na organizovanie kurzov materinského jazyka a od r. 1924 na organizovanie prednášok a ľudových akadémií. Druhou fázou bolo obdobie uskutočňovania úloh osvetovej práce v r. 1925–1935. Išlo o konsolidačné obdobie s ustáleným pôsobením štátnych osvetových orgánov, na osvetové účely sa vo veľkej miere začali využívať fondy Štátneho diapozitívneho a filmového ústavu v Prahe a obdobnej ústredne pri Osvetovom zväze pre Slovensko v Bratislave, na poli ľudovýchovy sa uchytila nová generácia mladých pracovníkov. V r. 1925 začal na Slovensku platiť zákon č. 430/1919 o verejných obecných knižniciach, ktorý znamenal intenzívne budovanie siete verejných mestských, putovných a nemocničných knižníc a odbornú prípravu pracovníkov prostredníctvom knižníckych kurzov. Treťou fázou bolo obdobie výchovy k štátnosti a hospodárskej demokracii (1936–1938), ktoré bolo ovplyvnené najmä dopadom

hospodárskej krízy na stúpajúcu nezamestnanosť, ako i oklieštenými finančnými možnosťami osvetových pracovníkov. K ich úlohám patrilo „vysvetliť príčinu daného hospodárskeho stavu a proti rozhorčeniu nezamestnaných a nespokojných priviesť porovnanie so susednými štátmi; vytvoriť konštrukciu ideovej súvislosti medzi politickou demokraciou československou a našou hospodárskou demokraciou; vytvoriť predpoklady vreľého vzťahu a dôvery k našej armáde na podklade rozšírenej osnove brannej výchovy; posilniť dôveru v našu demokraciu porovnávaním iných režimov“ (Šimkovič, 1938, s. 91). Nedostatkem bola absencia štátom organizovaného vydávania osvetových prednášok, ktoré by poslúžili pre pracovníkov najmä na vidieku, chýbalo jednotné vzdelávanie knihovníkov, predstavenia bábkového divadla nemali taký úspech, ako tomu bolo v českých krajinách, na druhej strane bol evidovaný vzostup ochotníckeho divadla a využitia rozhlasu v osvetovej práci.

Záver

Obdobie existencie medzivojnovkej ČSR poskytlo pre Slovensko nebyvalé možnosti aj v oblasti osvetového pôsobenia na dospelých. Podľa vzoru Masarykovho ľudovýchovného ústavu pôsobiaceho v Čechách bol na Slovensku založený Osvetový zväz pre Slovensko, ktorého rôznorodá a bohatá činnosť podstatne prispela k tomu, že osvetová činnosť sa po prvýkrát v našich podmienkach začala realizovať systematicky, sústavne, so stabilným a vzdelaným personálnym zabezpečením, na postupne rozpracováanej teoretickej báze. Jeho ideové východiská boli ovplyvňované myšlienkami hlasistov⁹ a prezidenta T. G. Masaryka, začo bol v predchádzajúcom období kritizovaný ako nástroj buržoáznej propagandy s idealistickou koncepciou. Prispievateľmi do jeho časopisu s názvom *Naš ľud* boli prominentné osobnosti kultúry a osvety, napr. A. Zbaviteľ, J. Repčák, K. Jelínek, K. Kálal a i. Bola to nepochitická inštitúcia, ktorá sa dištancovala od politických hier a zápasov, čo jej umožňovalo získavať spolupracovníkov zo všetkých vrstiev a koordinovať osvetové aktivity v mnohých oblastiach. Mníchovské udalosti a následný rozpad republiky však znamenali koniec činnosti Osvetového zväzu pre Slovensko, ktorý sa nezmazateľne zapísal do histórie ľudovýchovných a osvetových snáh na našom území. Zjazdy osvetových pracovníkov na Slovensku sa po vzniku ČSR stali nevyhnutnou súčasťou edukačných aktivít pre dospelých, ktoré poskytovali priestor pre stretávanie sa predstaviteľov ministerstva a referátu, zástupcov okresných a mestských osvetových zborov, miestnych osvetových komisií, knihovníkov, predstaviteľov organizácií, spolkov a združení. Témy ich rokovaní odzrkadľovali aktuálne problémy legislatívy, organizácie a personálneho zabezpečenia osvetovej práce, reflektovali rozvoj andragogickej teórie a umožňovali jej konfrontáciu s praxou a výsledkom zjazdov bolo formulovanie požiadaviek v podobe rezolúcií. V nich boli obsiahnuté i reakcie na vtedajšie spoločensko-politické udalosti, ktoré pozitívne, ale i negatívne zasahovali do každodennej osvetovej činnosti. V dobovej tlači nájdeme aj odpovede zo strany Referátu MŠANO na tieto rezolúcie, ktoré svedčia o snahe vtedajších

⁹Predstavitelia slovenskej inteligencie na čele s V. Šrobárom, P. Blahom, D. Makovickým, A. Škarvanom, ktorí dostali pomenovanie podľa vydávaného časopisu *Hlas* a usilovali sa o každodennú ľudovýchovnú tzv. drobnú prácu medzi bežným ľudom.

štátnych orgánov o spoluprácu s osvetovými pracovníkmi a spoločné riešenie aktuálnych problémov a výziev.

Literatúra

- DZUREK, Michal, 1929. Organizácia kurzov pre ženy. *Náš ľud*. Roč. II, č. 1, s. 11.
- GALLO, Ján a ŠKODA, Kamil, 1986. *Dejiny pedagogiky dospelých*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- JELÍNEK, Karel, 1926. Zahájenie. In: *Zjazd ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska v Štubnianskych Tepliciach na Turíce 1926 dňa 22. 23. a 24. mája*. Bratislava: Universum, s. 8–14.
- JELÍNEK, Karel, 1929. Osvetový zväz pre Slovensko. *Náš ľud*. Roč. 1, č. 7, s. 74.
- JELÍNEK, Karel, 1931. K činnosti OOS. *Náš ľud*. Roč. IV, č. 1, s. 3.
- KOVÁČ, Dušan, 1998. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-268-5.
- KRAUS, František, 1936. Knihovníctvo a ľudovýchovné snahy na Slovensku. In: ŽITAVSKÝ, A. S., ed. *Pamätník slovenského školstva za účinkovania prezidenta T. G. Masaryka. I. diel*. Bratislava: Vydavateľstvo Pamätníka slovenského školstva, s. 68–72.
- KRČMÉRY, Štefan. 1926. Ako môže ľudovýchova prispieť na Slovensku k správne mu chápaniu štátnosti a k vecnému riešeniu pomeru československého. In: *Zjazd ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska v Štubnianskych Tepliciach na Turíce 1926 dňa 22. 23. a 24. mája*. Bratislava: Universum, s. 23–31.
- MAČENKA, Ferdinand, 1932. Putovná výstava „Pestrý týden škole a rodine“. *Náš ľud*. Roč. V, č. 2, s. 23.
- MARKS, Igor, 2016. Osvetová a ľudovýchovná činnosť. In: KUDLÁČOVÁ, Blanka, ed. *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918–1945*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, s. 349–367. ISBN 978-80-8082-955-1.
- MÁTEJ, Jozef, 1976. Slovensko. In: MÁTEJ, Jozef et al. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MATĚJOVSKÁ, Mária, 1931. O výbere vhodných slovenských kníh pre mládež. *Náš ľud*. Roč. IV, č. 3, s. 38.
- MATULA, Anton, 1926. Ľudová výchova. In: *Zjazd ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska v Štubnianskych Tepliciach na Turíce 1926 dňa 22., 23. a 24. mája*. Bratislava: Universum, s. 15–22.
- MATULA, Anton, 1938. Veřejná péče o výchovu lidu v Československé republice. In: MATULA, Anton, KUBÍČEK, Jindřich a MOUCHA, Antonín, eds. *Idea československého státu a lidová kultura. Přehled veřejné péče osvětové vydaný k duhému celostátnímu sjezdu lidovýchovných pracovníků v Československé republice uspořádaném Ministerstvem školství a národní osvěty v Praze ve dnech 26.–28. května 1938*. Praha: Státní nakladatelství, s. 17–33.

- MAULE, Václav, 1926. Výchova k štátnosti a organizácia ľudovýchovnej práce. In: *Zjazd ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska v Štubnianskych Tepliciach na Turíce 1926 dňa 22. 23. a 24. mája*. Bratislava: Universum, s. 32–41.
- MÜLLER, Jozef, 1932. O knižničnom zjazde. *Náš ľud*. Roč. IV, č. 5, s. 72.
- OROSOVÁ, Martina, 2016. Osveta, súčasť výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku. In: KÁZMEROVÁ, Ľubica et al. *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918–1939)*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 11–26. ISBN 978-80-224-1536-1.
- PASJAR, Štefan, 1975. *Dejiny výchovy dospelých na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- PAVLÁK, Emil, 1931. Ako brániť vystažovalstvu. Úloha Okresných osvetových zborov. *Náš ľud*. Roč. IV, č. 3, s. 36–41.
- PAVLÍK, Ondrej, ed., 1985. *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. 2. P–Ž. Bratislava: Veda.
- PLEŠKO, Štefan, 1934. Škola pre vodcov športu, hier a táborenia. *Náš ľud*. Roč. VII, č. 2, s. 29.
- Prvý slovenský kultúrny zjazd, 1922. *Slovenský východ*. Roč. IV, č. 128, s. 1–2.
- Rezolúcia, 1928. *Náš ľud*. Roč. II, č. 1, s. 9.
- Rezolúcia zjazdu ľudovýchovných pracovníkov konaného v dňoch 4.–6. júla 1930 v Žiline. *Náš ľud. Ľudovýchovný vestník pre Slovensko*, 1930. Roč. III, č. 1, s. 14–15.
- Rezolúcia zo študentskej sekcie na ľudovýchovnom zjazde v Žiline. *Náš ľud*. Roč. III, č. 1, s. 16.
- SEKEY, Michal, 1922. Historické dni. *Slovenský východ*. Roč. IV, č. 126, s. 2.
- ŠIMKOVIČ, Benjamín, 1938. Ľudová výchova na Slovensku za uplynulých dvacet rokov. In: MATULA, Anton, KUBÍČEK, Jindřich a MOUCHA, Antonín eds. *Idea československého státu a lidová kultura. Přehled veřejné péče osvětové vydaný k duhému celostátnímu sjezdu lidovýchovných pracovníků v Československé republice uspořádaném Ministerstvem školství a národní osvěty v Praze ve dnech 26.–28. května 1938*. Praha: Státní nakladatelství, s. 80–95.
- ŠKODA, Kamil a PAŠKA, Pavol, 1977. *Dejiny osvety v Československu 1918–1975*. Bratislava: Obzor.
- Úkoly ľudovej výchovy, 1924. *Slovenský východ*. Roč. 6, č. 27, s. 3.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1931. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko v r. 1931. *Náš ľud*. Roč. IV, č. 7–8, s. 114–118.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1932. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko v r. 1932. *Náš ľud*. Roč. V, č. 7–8, s. 114–116.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1933. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko r. 1933. *Náš ľud*. Roč. VI, č. 8–9, s. 128–130.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1934. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko v r. 1934. *Náš ľud*. roč. VII, č. 9–10, s. 153–157.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1936. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko v r. 1936. *Náš ľud*. Roč. IX, č. 9, s. 112–117.
- VRÁTNÝ, Jaroslav A., 1937. Činnosť Osvetového zväzu pre Slovensko v r. 1937. *Náš ľud*. Roč. X, č. 6, s. 86–88.

ZBAVITEL', Alojz, 1928. *Ľudovou výchovou k zaisteniu slobody*. Praha: Štátne nakladateľstvo.

Zjazd ľudovýchovných pracovníkov, funkcionárov osvetových zborov zo Slovenska a zeme Moravskosliezskej, 1937. *Náš ľud. Ľudovýchovný vestník pre Slovensko*. Roč. IX, č. 1, s. 121–129.

Význam periodika „Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko“ pre osvetovú činnosť na Slovensku (s dôrazom na nezamestnanosť)¹

Katarína MAYER

ARTICLE INFO

Article history:

Received 29 October
2018

Accepted 2 December
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

Our People – Bulletin of
the Popular Education for
Slovakia, economic
crisis, unemployment,
public enlightenment
activities, courses for the
unemployed

K. Mayer
Prešovská univerzita
v Prešove •
Fakulta humanitných
a prírodných vied
Katedra andragogiky •
17. novembra 1
081 16 Prešov •
Slovenská republika •
katarina.mayer@unipo.sk

ABSTRACT

Importance of Journal „Our People – Bulletin of the Popular Education for Slovakia“ for enlightenment activity in Slovakia (with emphasis on unemployment)

The paper is focused on the activity and significance of the journal “Our People – Bulletin of the Popular Education for Slovakia” in the context of publishing information on the organization of courses for the unemployed in the years 1930–1935. The journal was published monthly in the years 1928/1929–1937/1938 under the auspices of Public Enlightenment Federation for Slovakia and was distributed to the district educational council, local education commissions, teachers, school inspectors, educators, and other interested parties. Ministry of Education and National Enlightenment contributed to the development of public enlightenment activities that was in a time of economic crisis focuses on courses for unemployed youth, which could, if necessary, spend some time in protective shelters for the unemployed.

Úvod

Prvá republika priniesla po dlhom období útlaku a vojne možnosť vzniku štátnych inštitúcií, ktoré reprezentovali potreby a záujmy obyvateľov. Vzniknuté rezorty sa začali zaoberať i otázkou vzdelávania a osvetu. Vynaložené finančné prostriedky mali byť nápomocné najširším vrstvám ľudu v mestách aj v najzaostalejších oblastiach. Významným medzníkom sa stala hospodárska kríza, ktorá spôsobila markantné zníženie rozpočtu na vzdelávanie a osvetovú činnosť. Aj napriek nepriaznivej situácii pre ľudovýchovnú prácu a obmedzené

¹Príspevok je súčasťou riešenia výskumnej úlohy VEGA č. 1/0303/17 „Výchova a vzdelávanie dospelých na Slovensku v podmienkach existencie ČSR (1918–1938)“.

finančné dotácie zo strany štátu, miest a obcí je potrebné zdôrazniť, že jej činnosť neklesla, ale v niektorých oboroch sa rozšírila a účasť na niektorých podnikoch (kultúrnych a osvetových aktivitách) sa zvýšila.² Zanietení osvetoví pracovníci veľakrát investovali vlastné prostriedky, čas, energiu, aby naplnili ciele, ktoré najkomplexnejšie a najvýstižnejšie prezentuje časopis „Náš ľud“³.

Význam časopisu „Náš ľud“

Ukotvenie osvetových činností počas existencie prvej Československej republiky (ČSR⁴) nachádzame na Ministerstve školstva a národnej osvety (MŠANO⁵) v Prahe, ktoré sa zaslúžilo o vznik viacerých inštitúcií osvetového zamerania, ako i Masarykov ľudovýchovní ústav. V roku 1919 zriadilo MŠANO na Slovensku Referát MŠANO v Bratislave. So vznikom týchto centrálnych štátnych orgánov je spojený rozvoj štátom riadenej ľudovýchovej a osvetovej politiky a činnosti. Koordinačným ústredím tejto činnosti sa na Slovensku stal Osvetový zväz pre Slovensko, najvýznamnejšia osvetová inštitúcia medzivojnového obdobia na Slovensku založená 15. novembra 1919. Pod gesciou Osvetového zväzu pre Slovensko vychádzal v rokoch 1928/1929–1937/1938 časopis „Náš ľud – ľudovýchovní vestník pre Slovensko“. Periodikum počas desaťročnej existencie každoročne vydávalo 10 čísiel s mesačným nákladom 2200 až 3000 výtlačkov. Vestník bol distribuovaný do jednotlivých miest a obcí na Slovensku za účelom šírenia osvetovej činnosti.

Karol Jelínek (1928, s. 1), predseda Osvetového zväzu pre Slovensko, poukázal na smerovanie, obsah a význam vydávania periodika: *„Časopis chce byť a iste bude skutočnou hodnotou pre ľudovýchovních pracovníkov. Chce a bude donášať myšlienky, skúsenosti, podnety a túžby, jak docieľiť po usilovnom pozorovaní, rozmyšľaní, porozumení ľudu a cítení s ním správneho pochopenia života, jeho ľudských radostí a bolesti, jeho snáh i boja v práci smerujúcej k zlepšeniu a zdokonaleniu slovenského národa po stránke mravnej, hospodárskej, sociálnej, spoločenskej a zdravotnej. Chce sa usilovať, aby terajší, budúci slovenský človek bol ľudskejší, hlbší a čestnejší po stránke náboženskej, povahovej, ušľachtilejší po stránke citovej, chce zosilňovať jeho vôľu, zbystriť rozum a myslenie, skrátka – chce pracovať k povzneseniu celého života nášho Slováka.“*

Ľudovýchovní vestník „Náš ľud“ bol prvým ľudovýchovním orgánom tohto druhu na Slovensku. Vďaka rozšíreniu na celom Slovensku mal byť adekvátnym prostriedkom

²Činnosť Osvetového svazu pre Slovensko r. 1933. (Bližšie, Náš ľud, 1934, s. 128).

³Problematike osvetovej činnosti v období prvej Československej republiky sa, okrem primárneho časopisu Náš ľud – ľudovýchovní vestník pre Slovensko, okrajovo venovali Gallo–Škoda, Dejiny pedagogiky dospelých (1986); Škoda–Paška, Dejiny osvety v Československu 1918–1975 (1977), Pasiar, Dejiny výchovy dospelých na Slovensku (1975).

⁴ČSR – prvá Československá republika vznikla 28. 10. 1918 a bezprostredne po jej vzniku zákonom č. 2 z 2. XI. 1918 boli zriadené najvyššie orgány štátu, nevynímajúc rezort kultúry a školstva – MŠANO (Kazmerová, 2016, s. 27).

⁵MŠANO – Ministerstvo školstva a Národnej osvety založené v roku 1918 bolo ústredným riadiacim orgánom školstva a kultúry so sídlom v Prahe, v Bratislave – Referát Ministerstva školstva a Národnej osvety, ktorý spravoval vzdelávacie a osvetové dianie na Slovensku.

ľudovýchovných a osvetových pracovníkov. Primárnym cieľom časopisu bolo prostredníctvom úvah, glos a referátov nabádať k systematickej a intenzívnej ľudovýchovnej činnosti. Časopis prezentoval poznatky praktikov z daného odboru. Ich skúsenosti a zážitky mali facilitovať „prienik k ľudskej duši“ so zámerom roznieť, udržiavať a stupňovať záujem o potrebu vzdelávania aj v najzaostalejších oblastiach, resp. mali poukázať na to, ako zvládnuť ťažkosti pri tejto snahe. Cieľom časopisu bolo komplexne vychovávať a vzdelávať slovenský ľud v oblasti mravnej, hospodárskej, sociálnej, spoločenskej a zdravotnej a súčasne prostredníctvom rád, skúseností, podnetov a úvah ho zorientovať v praktických činnostiach, prebudiť jeho povedomie a tým formovať osobnosť slovenského človeka.

„Náš ľud“ je možné vnímať ako pohotovú organizačnú list – uverejňoval teoretické články, uprednostňoval metodické príručky o ľudovýchovnej činnosti, informoval o zjazdoch ľudovýchovných pracovníkov a z nich vyplývajúcich rezolúcií, zaoberal sa knižničnými kurzami, prednáškami, pravidlami ľudovýchovy. Publikoval pravidelné rubriky ako knižnice, praktické pokyny, obežníky školského referátu a referátu MŠANO, historické kalendáre, redakčné a iné správy o ľudovýchovnej vzdelanosti, upozorňoval na všetky časové povinnosti OOS, MOS a MOK⁶. Prezentoval návrhy programov význačnejších besiedok a akadémií, posudky nových ľudovýchovných publikácií, redakčné a iné správy o činnosti jednotlivých OOS a MOK. Ďalej sa fokusoval na rôzne ľudovýchovné kurzy zacielené na osvojenie si najzakladanejších poznatkov z praktického života. V neposlednej rade mapoval rôzne aktivity ľudovýchovnej činnosti a ich význam, a taktiež organizovanie rôznych slávností, filmových a divadelných predstavení, akadémií, koncertov, výstav a iných dôležitých výchovnovzdelávacích podujatí. Na základe obsahu jednotlivých ročníkov časopisu možno analyzovať vývin a rozvoj ľudovýchovného pôsobenia na Slovensku.

Hospodárska kríza

Hospodárska kríza šíriaca sa z USA, ktorej oficiálny začiatok sa datuje 24.–29. 10. 1929, ovplyvnila mnohé európske krajiny, vrátane ČSR. V roku 1930 ČSR nepripisovala prejavujúcim sa ekonomickým problémom náležitú vážnosť, považovali sa za dočasné, ale v roku 1931 sa v plnej miere začali prejavovať jej sprievodné javy, ktoré mali v mnohých sférach (hospodárskej, ekonomickej, politickej...), nevynímajúc školstvo a národnú osvetu, signifikantne negatívne konzekvencie. Životnú úroveň občanov ohrozila nezamestnanosť. Začiatkom hospodárskej krízy v ČSR (od 1. júna 1930 do 15. januára 1931) bolo evidovaných takmer pol milióna ľudí bez práce⁷ a v čase jej vrcholu (rok 1933) nezamestnanosť

⁶OOS, MOS, MOK – OOS (Okresný osvetový sbor), MOS (Mestský osvetový sbor) a MOK (Miestna osvetová komisia) sú výkonné orgány ľudovýchovnej práce. Ich úlohy a činnosť sú určené jednak § I zák. č. 67/1919 a jednak k nemu určenými inštrukciami MŠANO – pre Česko, zo dňa 22. IV. 1919, č. 13.878 a pre Slovensko, zo dňa 14. VII. 1920, č. 28.480/3554. Ich ideová zameranosť je vymedzená výnosom MŠANO z 19. XII. 1919, čis. 61.977 (Jelínek, 1936, s. 18–19). Podrobnejšie pojednáva o MOK výnos MŠANO, zo dňa 26. VI. 1926, čis. 287- V. (Zbaviteľ, 1932, s. 58).

⁷*Spis Ministerstva sociálních věcí určený ministrowi Msgr. Dr. Jánovi Šrámkovi zo dňa 25. I. 1931.* Fond Ministerstvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. č. 22. Národní archiv, Praha.

na Slovensku dosahovala až 920 tisíc registrovaných nezamestnaných, ktorí poberali podporu, tzn. takmer každý tretí robotník bol nezamestnaný (Kováč, 1998, s. 200).

Vláda sa snažila zmierniť negatívny dopad nezamestnanosti na občanov rôznymi podpornými akciami (stravovacia a mliečna akcia...) a finančnou pomocou. V rámci podpory štát prideľoval nezamestnaným v rokoch 1930–1939 potravinové poukážky vo forme „žobračienky“. Na poukážky nemali nárok tí, ktorí od roku 1929 neboli najmenej 3 mesiace nepretržite zamestnaní (sezónni robotníci až 6 mesiacov), dostávali akúkoľvek inú formu podpory bez ohľadu na jej výšku, boli vlastníkmí nehnuteľného majetku, neprijali pracovnú ponuku a pod. Zo začiatku prideľovali poukážky iba na 2 mesiace, postupne sa čas predlžoval. Po roku 1933 museli nezamestnaní odpracovať ako protihodnotu za žobračienky bezplatne určitý počet pracovných dní. Prácu zadávali notári, richtári, rôzne úrady. V prípade jej odmietnutia bolo prideľovanie potravinovej pomoci ukončené. Vyskytovali sa aj snahy úradníkov o vlastné obohatenie prostredníctvom zneužívania, defraudácie a špekulácií s poukážkami. V niektorých oblastiach, aj napriek rôznym opatreniam zo strany vlády, vznikali tzv. *hladové doliny* čiže regióny s extrémne veľkou nezamestnanosťou.

Hospodárska kríza a jej sprievodné javy spôsobili finančné krátenie rozpočtov všetkých ministerstiev. Orosová (2015) poukazuje na to, že v rámci rezortu školstva najväčší finančný postih zaznamenala národná osвета⁸. Autorka (Tamtiež, s. 139) uvádza: „Kým v roku 1931 bolo pre potreby ľudovej výchovy vyčlenených v štátnom rozpočte 6 000 000 Kč, v roku 1934 to bolo už len 1 634 000, čiže zníženie o viac ako 70 %.“

Na akútne problémy týkajúce sa práce, nezamestnanosti a krízy upriamil pozornosť Roman Budovič (1933, s. 3–5) v správe „O časovosti v ľudovýchove“. Upozornil na fakt, že mnohé témy síce odzneli na prednáškach a v kurzoch, ale domnieval sa, že častokrát neboli spracované v duchu praktickej logiky, a hlavne prispôbené miestnym pomerom a kvalite publika. Čo mohlo spôsobiť nesprávny výklad tej-ktorej myšlienky, dôsledkom čoho môže byť negácia a deštruktivizmus. Z uvedeného dôvodu odporučil realizovať systematickú, na pravde vybudovanú ľudovú výchovu a osvetovú činnosť, ktorá by zodpovedala objektívnej realite a bola založená na správnej metóde zohľadňujúcej logiku, miestne pomery a úroveň poslucháčov.

Činnosť a výnosy MŠANO v súvislosti so vzdelávacími kurzami pre nezamestnaných

Oblasť školstva, národnej osvety a ľudovýchovy na Slovensku zastrešoval Referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠANO) v Bratislave. MŠANO sa snažilo prostredníctvom intenzívnejšej ľudovýchovnej a osvetovej činnosti aspoň čiastočne eliminovať negatívne dôsledky hospodárskej krízy a ňou determinovanej nezamestnanosti. V tomto spoločenskom kontexte vyvíjali osvetové zbory a osvetové komisie v súčinnosti s obecnými správami, odborovými a osvetovými robotníckymi organizáciami, správami

⁸Dobový termín „národná osвета“ zahŕňal podstatne širšiu oblasť, aká dnes patrí do pôsobnosti ministerstva kultúry. Okrem starostlivosti o literárne, výtvarné a hudobné umenie, žurnalistiku, kinematografiu, múzejníctvo, knižníctvo, ochranu pamiatok a prírody sem patrili aj záležitosti archívnictva, archeológie, historického výskumu, školských a kultúrnych stykov so zahraničím a hlavne oblasť samotnej osvety a ľudovýchovy (Bližšie Orosová, 2015).

Ľudovýchovných škôl a kuratóriom útulkov pre nezamestnanú mládež snahu preklenúť nezamestnanosť vzdelávaním, prostredníctvom vyškolených ľudovýchovných a osvetových pracovníkov, učiteľov, metodikov a odborníkov v danej oblasti. Vzdelávanie občanov sa javilo ako účinný nástroj zvyšovania povedomia, duševnej obrody a skvalitnenia každodenného života. Hospodárska kríza nespôsobovala len ekonomické problémy vyúsťujúce do markantného zhoršenia životnej úrovne občanov, ba až pauperizáciu ľudu, ale bola taktiež potenciálnym zdrojom mravného a morálneho úpadku. V záujme predchádzania týmto negatívnym javom sa organizovali rôzne zamerané vzdelávacie aktivity a vzdelávacie kurzy, napr. pre nezamestnaných, knihovnícke, režisérske, pre ženy, pre vodcov rekreácie, pre osvetových a protialkoholných pracovníkov atď.

Vzhľadom na uvedené nepriaznivé pomery MŠANO odporúčalo OOS, MOS a MOK realizovať vzdelávacie kurzy pre nezamestnaných a dorast, ktorých cieľom malo byť duševné vzdelávanie, prehĺbenie odborných vedomostí a zdokonalenie sa v praktických zručnostiach.

Uvedeným kurzom dávali legislatívny rámec výnosy MŠANO:

- výnos MŠANO č. 118.920 z 10. novembra 1923 stanovil, že kurzy by mali byť realizované v obciach, kde v okruhu 6 km poberá štátnu podporu viac ako 200 nezamestnaných.

Učebná látka ma byť rozdelená na oblasti:

- a) prednášky občiansko-výchovné;
- b) odborné prednášky (1. Štát a formy štátu; Právo a zákon; Štátne orgány; Ústava naša s porovnaním ústav iných štátov; 2. Zem a človek; Pozemková reforma; Peniaze, valuta, peňažný trh; Drahota, úžera, reálny obchod; 3. Československá republika, jej vznik);
- c) Robotnícka otázka, Sociálne reformné zákonodarstvo a zariadenie v našom štáte. Nezamestnanosť a práca;
- d) Ľudová zdravotníctvo.

Prednášky mali viesť teoreticky i prakticky erudovaní odborníci, taktiež učitelia, najmä pokračujúcich škôl a politickí úradníci. Kurzy sa realizovali v rozsahu 20–50 vyučovacích hodín s minimálnym počtom 20 účastníkov. Úroveň prednášok bolo potrebné prispôbiť miestnym pomerom, zamestnaniu účastníkov s cieľom teoreticky i prakticky zdokonaľiť nezamestnaných v ich povolani (Jelínek, 1936, s. 62–63).

- výnos MŠANO č. 48.067/32 V., zo dňa 7. júna 1932 doplnil a pozmenil výnos o bezplatných kurzoch pre nezamestnaných z 10. XI. 1923 č. 118.920. Vymedzil špeciálne vzdelávacie kurzy v rozsahu minimálne 40 hodín pre nezamestnaných (s dôrazom na mládež), v ktorých boli stanovené základné smernice:

- a) všeobecná výchova – prednášky o národohospodárskych a sociálno-politických témach a otázkach pracovného práva; štátoobčianska výchova prednáškami o ústave a správe Československa; prednášky o kultúrnych, vychovávateľských, literárnych a zdravotníckych otázkach;

- b) *odborná výchova* – jazykové kurzy; kurzy stenografie, písania na stroji a účtovníctva; technické kurzy; kurzy pre nezamestnané ženy.

Vzdelávací program obsahoval úlohy, prostredníctvom ktorých si mali účastníci vyskúšať a cvičiť svoje psychické a fyzické sily. Tento rámcový program bolo možné modifikovať podľa miestnych pomerov a potrieb, prípadne ho doplniť aj inými aktivitami (vychádzky, bezplatné návštevy podnikov OOS a MOK, divadelných a filmových predstavení ai. (Jelínek, 1936, s. 63–65).

Taktiež je potrebné uviesť *výnos MŠANO č. 148.209/33 zo dňa 19. decembra r. 1933*, ktorý sa týkal národohospodárskych a praktických kurzov z domáceho hospodárstva pre ženy.

Kurzy pre nezamestnaných a ochranné útulky pre nezamestnaných v rokoch 1931–1934

MŠANO a ním riadené orgány OOS, MOS a MOK organizovali vzdelávacie kurzy už od roku 1919, napr. Vzdelávacie kurzy na „vonkove“⁹ (výnos MŠANO z 21. X. 1919, čís. 48.756), Ľudové kurzy materinského jazyka (inštrukcie z 24. XI. 1920, č. 27.875), Vzdelávacie kurzy samosprávne (výnos MŠANO z 13. I. 1922, čís. 105.972/21), Vzdelávacie kurzy pre ženy (výnos MŠANO z 10. X. 1924, č. 112.234). Vzhľadom na nepriaznivú situáciu sa dôraz kládol na vzdelávacie kurzy so zameraním pre nezamestnaných a starostlivosť o nezamestnaných – Bezplatné kurzy pre nezamestnaných (výnos MŠANO z 10. XI. 1923, čís. 118.920), Verejná „pečlivosť“¹⁰ o nezamestnaných (výnos MŠANO z 7. VI. 1932, čís. 48.067/32) ai. (Jelínek, 1936, s. 17).

MŠANO s cieľom zefektívniť ľudovýchovnú a osvetovú činnosť zvolalo (1. októbra 1932) poradu týkajúcu sa organizovania osvetovej pečlivosti o nezamestnaných. Na porade odznela potreba zodpovedať viacero dôležitých otázok:

- ako organizovať kultúrnu pečlivosť o nezamestnaných;
- ako vzbudiť záujem medzi nezamestnaným dorastom;
- v akej miere je možné využiť odborné školy;
- ako využiť obecné knižnice, filmy a diapozitívy;
- či je možné využiť sily a práce nezamestnaných intelektuálov;
- kde a ako ich vzdelávať a preškolovať;
- ako získať finančné prostriedky.

Súčasne účastníci porady navrhli, ako upraviť voľný čas nezamestnaným, aby sa venovali užšachtilým aktivitám (kurzy varenia a šitia, poučné vychádzky, zábavné i kultúrne filmy s prednáškami, spoločenské hry, prezentácia hudby, čítanie kníh a časopisov ai.) a nepodľahli hazardným hrám. Výsledky stretnutia boli zhrnuté v resumé: „Je treba, aby OOS a MOS, v tých mestách, v ktorých je väčší počet nezamestnaných, v dohode s činiteľmi obecnej a okresnej samosprávy, sociálnymi, humánnymi a odborovými organizáciami v zmysle porady a obežníka MŠANO č. j. 48.067/32 zo dňa 7. VI. 1932 prišli k uskutočneniu kultúrnej pečlivosti o nezamestnaných“ (Náš ľud, 1932, s. 21–22).

⁹ „Vonkov“ – archaický výraz, ktorý znamená vidiek.

¹⁰ „Pečlivosť“ – pojem uvedený v pôvodnom znení, znamená starostlivosť (Bělič, Kamiš a Kučera, 1979, s. 196).

Podľa Obežníka MŠANO č. j. 13.673/33-V/3 zo dňa 9. 3. 1933 mali Okresné a mestské osvetové zbory mimo iných požiadaviek na základe výnosu zo dňa 7. VI. 1932, č. 48.067/32 zapracovať do svojho programu kurzy pre nezamestnaných a najmä nezamestnaný dorast (Náš ľud, 1933a, s. 111). Nadväzujúci Obežník MŠANO č. j. 148.209/33 zo dňa 19. 12. 1933 opätovne deklaruje povinnosť uloženú Okresným a mestským zborom, aby v miestach, kde je príslušný počet nezamestnaných a najmä nezamestnaný dorast, zabezpečovali kurzy pre nezamestnaných, čo vyplýva už z výnosu zo dňa 7. VI. 1932 č. 48.067/32. Súčasne sa odvoláva na výnos zo dňa 10. 10. 1924 č. 112.234, a to potrebu usporadúvať národohospodárske kurzy a praktické kurzy pre ženy, zvlášť z domáceho hospodárstva, keďže hospodárska kríza si vyžaduje dôslednú teoretickú a praktickú prevýchovu. V neposlednom rade uvádza, že je nevyhnutné dbať na starostlivosť o ľudové školy a prispôbiť ich program aktuálnej situácii (Náš ľud, 1933b, s. 87–88).

Bezplatné kurzy pre „mladoletých“¹¹ nezamestnaných v Bratislave (1931)

Z podnetu bývalého ministra školstva a národnej osvety dr. Markoviča rozhodla rada mesta Bratislavy usporiadať vzdelávacie kurzy pre mladoletých robotníkov a robotníčky. Komisia v zložení zástupcov mesta, Osvetového zväzu pre Slovensko, Štátnej priemyselnej školy, učňovských škôl, YMCA¹² a YWCA¹³ vypracovala program vzdelávania a Osvetový zväz pre Slovensko bol poverený jeho uskutočnením a vedením kurzov. Do kurzov sa prihlásilo 180 mužov a 50 žien. Ženy sa vzdelávali v jednom oddelení, pretože prevažne ovládali štátny jazyk, pre doplnenie boli prednášky v krátkosti opakované v nemeckom, resp. v maďarskom jazyku. V kurze pre ženy bolo deväť dvojhodinových prednášok so zameraním na telesnú kultúru (hygiena tela), styk s ľuďmi (dievča v súkromnom, pracovnom a spoločenskom styku), vývoj ženského tela (dospievanie, materstvo, poradne pre matky), hygienu bytu, hygienu dieťaťa, pohlavné choroby, dôležité listiny (krstný list, domovský list, občianstvo, školské vysvedčenie, policajná odhláška, nemocenské poistenie), sociálne zákonodarstvo (starostlivosť o robotníka v chorobe, pri úraze...), občiansku náuku. V rámci vzdelávania sa realizovali aj ďalšie aktivity ako 8 hodín kultúrneho filmu, 16 hodín kurzu slovenčiny a nemčiny, 24 hodín ručných prác, 102 hodín šitia bielizne a šiat (2 kurzy), pričom boli ženám zakúpené látky a šijacie potreby a každé dievča si ušilo dvoje letných šiat a bielizeň.

Muži boli pre porozumenie obsahu zaradení do dvoch oddelení (Čechoslováci a Nemci a Maďari). V kurzoch pre mužov bolo sedemnášť dvojhodinových prednášok, a to zdravoveda, styk s ľuďmi (muž v rodine, v spoločnosti, ako zamestnanec...), vývoj mužského tela, pohlavné choroby, telesná kultúra, dôležité doklady a listiny, občianska náuka. Do kurzu pre mužov zaradili 8 hodín kultúrnych filmov, 16 hodín telocviku a hier, 5 hodín kúpania, 14 hodín slovenčiny a nemčiny. Okrem toho niektorí navštevovali i odborné kurzy učňovských škôl.

Kurzy pre mladoletých nezamestnaných sa realizovali na jar (2 kurzy) a na jeseň (2 kurzy),

¹¹„Mladoletý“ – Bělič, Kamiš a Kučera (1979, s. 91) uvádza vysvetlenie – maloletý, mladistvý, nedospelý.

¹²YMCA – Young Men's Christian Association.

¹³YWCA – Young Women's Christian Association.

trvali dva mesiace, dvakrát týždenne dostávali účastníci bezplatne obed, celkový počet vyučovacích hodín bol 259 a priemerná návštevnosť bola 168 osôb (Bezplatné kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1931, s. 145–146).

Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave (1932)

V Bratislave sa pre pozitívny ohlas pokračovalo v usporadúvaní kurzov pre mladoletých nezamestnaných. „Kuratórium pre pečlivosť o mladoletých nezamestnaných“¹⁴ vypracovalo program pre nezamestnaných s cieľom ich účelného zamestnania. Chlapci a dievčatá vo veku 14–20 rokov mali získať možnosť rozšíriť si nadobudnuté vzdelanie a získať ďalšie poznatky pre praktický život. Prihlásilo sa 159 chlapcov a 62 dievčat, pričom sa zriadili 3 oddelenia. Vyučovanie sa zahájilo 18. decembra 1931 a prebiehalo päť dní v týždni, trvalo do 30. januára 1932. Kurzy pre mužov obsahovali 63 cyklov prednášok (199 hodín) z oblasti lekárskej, sociálnej zákonodárnosti, sociálnej ochrany, občianskej náuky, dejepisu a zemepisu. Jazykové kurzy obsahovali 22 hodín slovenčiny, 20 hodín nemčiny, 39 hodín francúzštiny a 17 hodín angličtiny. Kúpaniu, telocviku a hrám bolo venovaných 38 hodín.

V ženskom oddelení sa vyučovalo denne od 18. decembra 1931 do 6. apríla 1932, celkovo 381 hodín (85 cyklov prednášok). Ženy absolvovali prednášky z rovnakých oblastí ako muži doplnené prednáškami o vedení domácnosti. V jazykových kurzoch sa vyučovalo v slovenčine 33 hodín, nemčine 31 hodín, francúzštine 32 hodín. Ďalej prebiehalo kúpanie v rozsahu 24 hodín, ručné práce 65 hodín a šitie 101 hodín.

Účastníci kurzu dostávali bezplatne stravu na účet mesta – muži raňajky a obed a ženy aj večeru. Ženám boli zakúpené topánky, pančuchy a najchudobnejším aj zimné kabáty. Priemerná návštevnosť kurzov bola u mužov 151 a u žien 45 (Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1932, s. 123).

Kurz pre nezamestnanú mládež v Bratislave (1933)

Štefan Juraš (1933, s. 135–136) vo svojej správe „Nezamestnaná mládež“ uvádza, že Osvetový zväz pre Slovensko zorganizoval v roku 1933 tri kurzy pre nezamestnanú mládež. Kurzov sa zúčastnili mladí vo veku 17–20 rokov väčšinou z okolia Bratislavy, ktorí už boli predtým zamestnaní v rôznych odboroch (remeselníci, stolári, čalúnnici, hudobníci, predavačky...), ale ocitli sa mimo pracovného poľa. Od polovice januára do 15. apríla 1933 prebiehalo 64 poldenných stretnutí (359 hodín) pre mužov (47 chlapcov československej národnosti a 50 maďarskej a nemeckej) v budove YMCA s priemernou návštevnosťou 97 mužov. Pre mladoleté ženy (20 československej národnosti a 13 maďarskej a nemeckej) boli kurzy realizované v budove YWCA v termíne od 25. januára do 14. apríla 1933, celkom 48 poldenných stretnutí (209 hodín) s priemernou účasťou 33 žien. V rámci kurzov prebiehali cykly prednášok zo slovenčiny, francúzštiny, nemčiny, občianskej náuky, zemepisu, dejepisu,

¹⁴ „Kuratórium pre pečlivosť o mladoletých nezamestnaných“ tvorili zástupcovia mesta, Osvetového Sväzu, Okresnej pečlivosti o mládež, Dorastového sboru, Odborovej rady, Nemocenskej poisťovne, Rodinnej školy, učňovských škôl a iných inštitúcií (Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1932, s. 123).

počtov, telocviku. Odznali prednášky zo sociálneho zákonodarstva a zdravotného odboru, ale aj z techniky a športu. Ženy mali program obohatený o šitie a ručné práce.

Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave (1934)

V prvých mesiacoch roku 1934 sa v Bratislave zrealizoval ďalší kurz pre mladoletých nezamestnaných. Kurzy usporiadal Osvetový zväz pre Slovensko pre mužov v YMCE a pre ženy v YWCE. Prihlásilo sa 130 mužov, ktorí boli rozdelení do dvoch oddelení (Čechoslováci, Maďari a Nemci). Vyučovanie prebiehalo počas 50-tich poldenných stretnutí, čo znamená celkovo 345 a ½ hodiny. Obsah kurzu tvorilo 34 hodín slovenčiny, 40 hodín počtov, 14 a ½ hodiny nemčiny, 23 hodín technológií, 15 hodín živých novín, 43 hodín telocviku a hier. Ďalej to boli prednášky na rôzne témy (družstevníctvo, sociálne zákonodarstvo...) a filmy s diapozitívmi.

V jednom oddelení bolo vzdelávaných 65 prihlásených žien. Rovnako ako u mužov sa vyučovalo denne (okrem nedele) a ešte 2 krát týždenne aj popoludní, celkovo 48 poldenných stretnutí (187 a ½ hodiny). Medzi absolvované predmety patrili slovenčina v počte 15 hodín, nemčina 27 hodín, sociálna hygiena, občianska náuka a výchova 9 a ½ hodiny, anatómia a prvá pomoc pri úraze 8 hodín, počty 12 hodín, chémia denného života 4 hodiny, rôzne prednášky (sociálne zákonodarstvo, výchova v rodine, zemepis, dejepis) 7 a ½ hodiny, šitie a látanie šiat 79 a ½ hodiny, ručné práce 27 hodín. Ženy dostali materiál na pletenie a šitie (vlnu, látky a šijacie potreby). Program bol spestrený kúpaním v kúpeľoch raz do týždňa, a taktiež poskytnutím 10-tich až 15-tich voľných vstupeniek riaditeľstvom Slovenského národného divadla na predstavenia a koncerty.

U žien mali kurzy úspech, ale u mužov vznikali problémy, pretože mnohí z účastníkov boli už 3–4 roky nezamestnaní, prešli viacerými kurzmi, nezamestnali sa, a tým sa dostávali do beznádeje. Z uvedeného dôvodu požadovali miesto kurzov možnosť zamestnať sa alebo pracovné tábory. Čiastka 50.000 Kč, povolená radou mesta, bola takmer vyčerpaná až na 622.90 Kč. (Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1934, s. 122–123).

Ochranné útulky pre nezamestnaný dorast

Ján Porod (1935, s. 35–36) poukazuje vo svojej správe „Prehľad činnosti osvetových zborov a komisií“ na potrebu sústrediť pozornosť na starostlivosť o nezamestnanú mládež prostredníctvom zriadenia ochranných útulkov pre nezamestnaný dorast. Pri zriaďovaní útulkov pre nezamestnanú priemyselnú mládež vo veku 14–20 rokov odporúča postupovať podľa pokynov Ministerstva sociálnej pečlivosti. Poslaním útulkov malo byť postarať sa nielen o materiálnu stránku, ale rozvíjať aj duchovnú a rozumovú oblasť, aby nedošlo ku spoločenskému deštruktivizmu z nezamestnanosti a súčasne kladne posilňovať hodnotovú úroveň. Úlohou útulkov bolo mládež na osem týždňov ubytovať a počas tejto doby ich živiť, odborne teoreticky i prakticky dielensky vzdelávať. Na Slovensku bolo v roku 1935 zriadených 13 ochranných útulkov pre nezamestnaný dorast.

V správe JAV: „Ochranné útulky pre nezamestnaný dorast“ sa uvádza, že pod gesciou Ministerstva sociálnej pečlivosti Zemské ústredie pečlivosti o mládež zriaďovalo útulky

a vykonávalo nad nimi dohľad. Zriadovali sa za účelom dať mladistvým možnosť, aby svoje pracovné schopnosti zdokonalili odborným školením alebo doučením sa. Pre vedenie útulkov sa vytvorilo zvláštne kuratórium, ktorého snahou malo byť:

1. *Zabezpečiť účastníkom odborné školenie, prípadne precvičenie v dielňach verejných, priemyslových, odborných, resp. v dielňach živnostenských pokračovacích škôl, a u žien v príslušných odborných školách pre ženské povolania;*
2. *Poskytnúť im možnosť ďalšieho všeobecného vzdelania, najmä prednáškami, avšak nemajú byť vedené stranícky;*
3. *Poskytnúť účastníkom príležitosť k ušľachtilému rozptýleniu sa, najmä telocvikom, športom a vychádzkami.*“

V internátnych útulkoch bol čas vyhradený aj pre kúpanie, upratovanie a lákanie. Výchovný program bol v prednáškach zameraný na oblasť občianskej náuky a výchovy, soc. zákonodarstva a sociálnej ochrany, spoločenskú výchovu, hygienu, zdravotvedu. Pre zatriaktivnenie programu sa realizovali prednášky s diapozitívmi, kultúrnymi filmami a rôznymi exkurziami (JAV, 1935, s. 51–52).

Záver

Vznik prvej ČSR priniesol obrodu vo všetkých sférach života. Znamenal aj nový začiatok v ľudových a osvetovej činnosti pod záštitou MŠANO a jeho orgánov v Čechách a na Slovensku. Vzdelávanie a osvetu na Slovensku bolo nevyhnutné skoordinať so spoločenskou, hospodárskou a kultúrnou situáciou (nevzdelanosť, zaostávanie v industrializácii, nezamestnanosť, hladové doliny). Osvetový zväz pre Slovensko považoval vzdelávanie, ako aj organizovanie a realizovanie kurzov za facilitátor zmien v spoločnosti. Nástup hospodárskej krízy však spôsobil krátenie rozpočtu na osvetovú a ľudovú činnosť až o 70 %. Napriek tomu možno konštatovať, že kurzy pre nezamestnaných plnili svoju úlohu, o čom svedčí správa Gustáva Lauckého „Poslanie ľudovú výchovy na Slovensku“, v ktorej poukázal na veľký záujem a úspech kurzov pre nezamestnaných. Podľa neho mali účastníci možnosť získať poznatky a odpovede na otázky:

1. *„Ako získať zamestnanie,*
2. *Ako sa uchádzať o miesto,*
3. *Ako písať ponuky,*
4. *O podpore v nezamestnanosti, odborových organizáciách a gentskom systéme,*
5. *Ako sa vzdelávať – ako pracovať,*
6. *Základy spoločenského správania atď.*“ (1935, s. 144).

Taktiež je potrebné pre objektivitu doplniť, že v organizovaní kurzov pre nezamestnaných boli zaznamenané aj neúspechy. Napr. v správe o „Činnosti Osvetových zborov a komisií v roku 1933“ je uvedené, že v Ružomberku bol Kurz pre nezamestnaných po 8 hodinách ukončený pre nízku účasť a nezáujem (1934, s. 112). Rovnako je náročné posúdiť význam a kvalitu osvetovej činnosti, pretože štatistické ukazovatele a subjektívne výpovede k tomu

nie sú postačujúce. Práve časopis „Náš ľud“ vyvíjal snahu o komplexný prístup k danej problematike. Z dnešného pohľadu bol časopis „Náš ľud“ významným informačno-komunikačným a výchovno-vzdelávacím prostriedkom, ktorý satureoval potrebu osvetovej a ľudovúchovnej činnosti.

Bibliografické zdroje

- BĚLIČ, Jaromír, KAMIŠ, Adolf a KUČERA, Karel, 1979. *Staročeský slovník*. Praha: SPN.
- Bezplatné kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1931. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. III., č. 10, s. 145–146.
- BUDOVÍČ, Roman, 1933. „O časovosti v ľudovúchove“ (správa). *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 1, s. 3–5.
- Činnosť Osvetového svazu pre Slovensko, 1933. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 8–9, s. 128.
- Činnosti Osvetových zborov a komisií v roku 1933, 1934. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 7, s. 112.
- JAV, 1935. Ochranné útulky pre nezamestnaný dorast (správa). *Náš ľud*. Bratislava: Linografie Jaroň a spol. Roč. VIII., č. 4, s. 51–52.
- JELÍNEK, Karel, 1928. Úvodné slovo (z 23. októbra 1928). *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol., Roč. I., č. 1, s. 1.
- JELÍNEK, Karel, 1936. *Príručka pre osvetových pracovníkov*. Bratislava: Novina.
- JURAŠ, Štefan, 1933. Nezamestnaná mládež (správa). *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. V., č. 9, s. 135–136.
- KAZMEROVÁ, Ľubica, 2016. Vzdelávacia a výchovná činnosť školských knižníc na Slovensku. In: KAZMEROVÁ, Ľubica et al., eds. *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918–1939)*. Bratislava: VEDA vyd. SAV, s. 27–44. ISBN 978-80-224-1536-1.
- KOVÁČ, Dušan, 1998. *Dejiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny. ISBN 80-7106-268-5.
- Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1934. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 8–9, s. 122–123.
- Kurzy pre mladoletých nezamestnaných v Bratislave, 1932. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. IV., č. 7–8, s. 123.
- LAUCKÝ, Gustav, 1935. Poslanie ľudovúchovy na Slovensku (správa). *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VII., č. 9–10, s. 144.
- Náš ľud – ľudovúchovný vestník pre Slovensko*, 1932. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. V., č. 2, s. 21–22.
- Obežník MŠANO, č. j. 13.673/33-V/3 zo dňa 9. 3. 1933, 1933a. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. V., č. 7–8, s. 111.
- Obežník MŠANO č. j. 148.209/33 zo dňa 19. 12. 1933, 1933b. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 6, s. 87–88.

Obežník MŠANO, výnos zo dňa 10. 10. 1924, č. 112.234, 1924. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 6, s. 87–88.

Obežník MŠANO, výnos zo dňa 7. VI. 1932, č. 48.067/32, 1932. *Náš ľud*. Bratislava: Pocisk a spol. Roč. VI., č. 6, s. 87–88.

OROSOVÁ, Martina, 2015. Osveta a ľudová výchova sociálne slabých vrstiev spoločnosti v čase Veľkej hospodárskej krízy. In: *Forum Historiae* [online]. Bratislava: Historický ústav SAV, Vol. 9, č. 2, s. 134–151 [cit. 2018-10-21]. ISSN 1337-6861. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/web/10180/165> <http://forumhistoriae.sk/02-2015-medzi-socialnym-a-politickym-radikalizmom-1918-1939.pdf>.

PAVLÍK, Ondrej et al., 1985. *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: VEDA.

POROD, Ján, 1935. Prehľad činnosti osvetových sborov a komisií (správa). *Náš ľud*. Bratislava: Linografie Jaroň a spol. Roč. VIII, č. 3, s. 35–36.

Spis Ministerstva sociálnych vecí určený ministrovi Msgr. Dr. Jánovi Šrámkovi zo dňa 25. 1. 1931. Fond Ministerstvo pre unifikáciu zákonov a organizáciu správy, kart. č. 22. Národní archiv, Praha.

ZBAVITEĽ, Alojz, 1932. *Ľudová výchova na vidieku*: Príručka pre osvetových pracovníkov. Prešov: ŠTEHR.

Prínos Alojza Zbaviteľa k rozvoju osvetovej činnosti na Slovensku v medzivojnovom období¹

Vladimír FRK A Martina LENHARTOVÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 October
2018

Accepted 12 November
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

Alojz Zbaviteľ,
biography, public
enlightenment activities,
Czechoslovak Republic

V. Frk

Prešovská univerzita
v Prešove •
Fakulta humanitných
a prírodných vied
Katedra andragogiky •
17. novembra 1
081 16 Prešov •
Slovenská republika •
vladimir.frk@unipo.sk

M. Lenhardtová

Prešovská univerzita
v Prešove •
Fakulta humanitných
a prírodných vied
Katedra andragogiky •
17. novembra 1
081 16 Prešov •
Slovenská republika •
martina.lenhardtova@
unipo.sk

ABSTRACT

The Significance of Alojz Zbaviteľ to the Development of the Public Enlightenment Activities in Slovakia between Two World Wars

Alojz Zbaviteľ worked in 1919–1933 in Slovakia as a teacher and school inspector, but also in the field of public enlightenment activities. During this period, he founded the Sokol Unity, elaborated the theoretical foundations of the public enlightenment activities, encouraged the foundation of local education commissions, organized courses and congresses of public enlightenment workers, as well as the first nationwide monthly public enlightenment boarding school.

¹Tento príspevok vznikol za podpory grantovej agentúry VEGA v rámci grantovej úlohy č. 1/0303/17 „Výchova a vzdelávanie dospelých na Slovensku v podmienkach existencie ČSR (1918–1938)“.

Úvod

Vznik československého štátu vytvoril priestor na rozvoj slovenskej kultúry, vzdelanosti a osvety. Bolo potrebné budovať československú štátnosť, vzdelávať a vychovávať, osvetovo pôsobiť na obyvateľstvo, viesť ho k uvedomeniu si svojho demokratického občianstva. Osveta bola dôležitou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu obyvateľstva aj po skončení základnej školskej dochádzky. Hlavnou obsahovou náplňou osvety ostávala občianska výchova orientovaná na posilňovanie demokratických ideí. Osvetová činnosť mala svoj podiel na celkových kultúrnych premenách slovenskej spoločnosti. Z formálneho hľadiska prevládali počas celého medzivojnového obdobia tradičné spôsoby osvety, najmä kurzy s rôznou dĺžkou intenzity trvania, prednášky doplnené osvetovými filmami, aktivity zamerané na knižnice a čitateľov (Kázmerová et al., 2016, s. 7).

Vzdelanci, ktorí sa dobrovoľne venovali osvetovej práci, sa usilovali o zvýšenie všeobecnej kultúrnej úrovne obyvateľstva, bojovali proti predsudkom, poverám, rôznym spoločenským neudhom, alkoholizmu a nestriedmemu životu, učili vidiecky ľud novému spôsobu života, starostlivosti o zdravie a hygienu, novým metódam v poľnohospodárstve a pod., usilovali sa z nečítajúcej masy vidieckeho obyvateľstva urobiť čitateľov a prebudiť v nich záujem a lásku ku tlačnému slovu (Orosová, 2016, s. 11–12). Osvetové aktivity sa odlišovali podľa regiónov a sociálnej skladby obyvateľstva. Rozdiel bol medzi osvetou v mestách a na vidieku, medzi osvetou dospelých a mládeže, mužov a žien, robotníkov a roľníkov, na etnicky slovenskom a v národnostne zmiešanom území (Tamtiež, s. 20).

Osvetou sa v tomto období chápalo akékoľvek mimoškolské kultúrno-výchovné pôsobenie štátu, prevažne masového charakteru. Nad pedagogickou stránkou prevažovali politické aspekty. Pojem osveta sa začal postupne nahrádzať termínom ľudovýchova, aby sa zjemnili autoritatívne tlaky, kedy sa príslušníci intelektuálnej elity snažili cieľavedome formovať široké vrstvy obyvateľstva, prevažne za pomoci šírenia akademických znalostí (Šerák, 2005, s. 58–59). Pojem ľudovýchova je v Pedagogickej encyklopédii Slovenska vysvetľovaný ako *„zámerné a cieľavedomé výchovné a vzdelávacie snaženia slovenskej inteligencie v podmienkach hospodárskeho, sociálneho a národnostného útlaku, zamerané na národné a politické uvedomenie ľudu a zlepšenie jeho hospodárskeho, sociálneho postavenia a zvýšenia vzdelanostnej úrovne“* (Pavlík, 1985, s. 521). Ak termín ľudovýchova interpretujeme vo význame „výchova ľudu“, potom pod ľudom musíme v tejto súvislosti chápať široké a málo vzdelané vrstvy, masu ľudí prevažne nižšej sociálnej pozície, väčšinou manuálne pracujúcú, ktorých vzdelanie je skôr len útržkovité (Šerák, 2005, s. 59).

V čase, keď po poštátnení a odnárodnení škôl chýbali slovenskí učitelia, prichádza z Čiech na Slovensko Alojz Zbaviteľ, slovákofil, ktorý kládol veľký dôraz na ľudovýchovu, mnoho o nej premýšľal, odborne sa v tejto problematike zdokonaľoval, neustále hľadal cesty a prostriedky, ako prispieť k prehlbovaniu výchovného procesu dospelých ľudí (Plachý a Vojtek, 1969, s. 11).

Biografické údaje

Alojz Zbaviteľ sa narodil 18. 6. 1889 vo Frenštáte pod Radhoštem. V rokoch 1904–1908 študoval na Učiteľskom ústave v Příboře. Po ukončení štúdia v rokoch 1908–1912 začal pracovať ako učiteľ na ľudovej škole, následne v rokoch 1912–1914 na meštiackej škole vo Frenštáte pod Radhoštem, odtiaľ odišiel v roku 1914 na Učiteľský ústav do Příboru, kde najprv pôsobil ako cvičný učiteľ a v rokoch 1916–1917 už ako učiteľ tohto ústavu. V roku 1918 naberal ďalšie pedagogické skúsenosti na Učiteľskom ústave v Brne, v roku 1919–1923 na Učiteľskom ústave v Modre, 1923–1927 v Košiciach. Počas pobytu v Košiciach pracoval aktívne v župnom osvetovom zbore. V rokoch 1927–1933 bol inšpektorom v Spišskej Novej Vsi (Bakoš, 1996, s. 77). Ako školský inšpektor otvoril v roku 1928 v Spišskej Novej Vsi okresnú pedagogickú knižnicu a okresnú pedagogickú čítareň pre ďalšie vzdelávanie učiteľov (Plachý a Vojtek, 1969, s. 9). V roku 1933 bol, pre kritiku centralistickej politiky českej buržoázie voči Slovensku, preložený na Moravu, kde bol do roku 1945 profesorom na Učiteľskom ústave v Opave, neskôr riaditeľom vo Valašskom Meziříčí. V roku 1950 sa stal múzejníkom a mestským archivárom vo Frenštáte pod Radhoštem, kde vybudoval a otvoril mestské múzeum (Tamtiež, s. 9). V seniorskom veku založil vo Frenštáte pod Radhoštem mestský a okresný archív (Bakoš, 1996, s. 77). Okrem uvedených rol vykonával v svojom rodnom meste aj rolu kronikára. Za kroniku mesta Frenštát pod Radhoštem získal v roku 1968 diplom čestného uznania za úspešnú kronikársku činnosť (Plachý a Vojtek, 1969, s. 20).

Alojz Zbaviteľ je autorom viacerých príručiek pre osvetových pracovníkov, ktoré zohrávali kľúčovú rolu pri rozvoji osvety na Slovensku: *Ľudovýchovou k zaisteniu slobody* (1928), *Uvedenie do rečníctva* (1930), *Ľudová výchova na vidieku* (1932), *Týždeň Štefánikových osláv – metodická príručka pre učiteľov národných škôl a poriadateľov Štefánikových osláv* (1933), *Rečnícke prejavy k rôznym príležitostiam* (1934), *Príspevek k lidové výchově* (1939). Publikoval mnohé štúdie a články v rozličných časopisoch o obsahu, metódach, cieľoch a formách osvetovej práce v podmienkach prvej Československej republiky (Pavlík, 1985, 618–619). Svoju literárnu i rečnícku činnosť si začal registrovať od roku 1919. Do svojich 80. narodenín napísal 1533 českých i slovenských článkov, ktoré boli publikované v 106 rôznych časopisoch (Plachý a Vojtek, 1969, s. 14). Zomrel 27. 2. 1977 v Ostrave, pochovaný je vo Frenštáte pod Radhoštem.

Na Slovensku pre Slovensko

Alojz Zbaviteľ pôsobil na Slovensku v rokoch 1919–1933. Jeho primárnym cieľom bolo poslovenštiť Slovákov. Poslovenštiť znamenalo odmaďarčiť, a to nielen jazykovo, ale predovšetkým povahovo, mentálne (Plachý a Vojtek, 1969, s. 15). Ľudovú výchovu vnímal ako „*duševnú a mravnú investíciu – sbieranie ideových hodnôt v prítomnosti pre silu budúcnosti*“ (Zbaviteľ, 1928, s. 15). Ďalej píše „*hovoriac o ľudovej výchove, kladieme dôraz na slovo výchova, aby sme naznačili, že neide len o vzdelanie rozumové, ale predovšetkým o prebudenie mravných síl v jedincoch, o povahové zdokonaľovanie, o stvorenie nového československého človeka, ktorý by vedome nadviazal na veľké národné a mravné ideály minulosti a pravdou, láskou a samostatnou prácou stál poctivo vo službe čistej ľudskosti*.

Cieľom našim nesmie byť učenosť, ale skutočná kultúra – hlavne kultúra srdca. Nestačí učiť o živote a svete. Dôležitejšie je naučiť žiť a tešiť sa zo života. Dôležité je prebudenie uvedomenia, že každý z nás – i ten najmenší a zaznávaný – má svojim smýšľaním, cítením a jednaním určitý podiel na budovaní alebo rúcaní mravného bohatstva sveta“ (Tamtiež, s. 14).

Drobná osvetová práca medzi ľuďmi, ľudová výchova sa stala jeho poslaním. Osvojil si heslo „Osvetou k slobode!“, ktoré vdýchol Slovensku T. G. Masaryk, neskôr jeho žiak V. Šrobár. „Masaryk ukázal, že hlavná podmienka úspechu ľudovýchovného pracovníka nie je v priaznivých pomeroch, v dobrom prostredí, v hojnosti časopisov, kníh, skioptikonov a v dostatočných finančných prostriedkoch, ale predovšetkým v duši a v povahe jednotlivca, ktorý sa venuje apoštolskej službe ľudu. Ľudovýchovný pracovník musí najprv sám seba vychovávať, musí sa učiť poznávať ľud a pre nevďačný úkol nositeľa Svetla vyzbrojiť sa spoľahlivými zbraňami povahovými“ (Zbaviteľ, 1930, s. 2). Z toho vyplýva potreba edukácie, najmä výchovy osvetových pracovníkov. Je potrebné „poznať čo najlepšie pomery a potreby, vzdelávať a vychovávať odborne osvetových pracovníkov, ktorí majú k ľudu dost' úprimnej lásky“ (Zbaviteľ, 1925, s. 1).

Na prvé miesto kládol živé slovo (prednášku) a divadlo, potom čítanie z časopisov a kníh (Plachý a Vojtek, 1969, s. 11). Na Slovensko prišiel ako vyškolený rečník, avšak to ho neuspokojovalo, autodidaxiou sa neustále zdokonaľoval a čoskoro sa začal venovať edukácii rečníkov. Ku spôsobu rozvíjania majstrovstva slova napísal množstvo článkov, vydal samostatnú príručku pre osvetových a ľudovýchovných pracovníkov „Uvedenie do rečníctva“ a organizoval rečnícke kurzy. Aby pre svoje rečnícke kurzy podchytil čo možno najvyšší počet poslucháčov, zaradil jeden z týchto kurzov do košického rozhlasu, v ktorom zo všetkých košických pracovníkov vystupoval najčastejšie (Tamtiež, s. 6).

Príručka „Uvedenie do rečníctva“ obsahuje štyri kapitoly, pojednáva o význame a dôležitosti rečníctva vôbec a ponúka Zbaviteľove návody a výklady o správnom ekonomickom dýchaní, o výslovnosti, správnom myslení, duševnom sústredení, úlohách a cvičení pamäti, čítaní a dramatickom štýle, dôležitosti sebadôvery, o zbieraní, usporiadaní a spracovávaní materiálu, o správaní rečníka pri rečení i o jeho zovňajšku a dĺžke reči a pod. Obsahom prvej kapitoly je všeobecná príprava k rečníctvu, v druhej kapitole sa autor zaoberá prípravou pre každé jedno vystúpenie, predmetom tretej kapitoly je vlastný rečnícky výkon a štvrtá kapitola sa venuje činnosti po prednáške (Náš ľud, 1931, s. 17).

Vystupoval na rečníckych tribúnach všade tam, kde išlo o náročný či významný prejav. V rozhlasoch v Brne, Prahe, Košiciach a Ostrave mal celkom 161 prednášok.

Skúsenosti z drobnej osvetovej práce a praktické poznatky, ktoré získal pri jej organizovaní najmä na slovenskom vidieku, pretavil do príručky pre osvetových pracovníkov „Ľudovou výchovou k zaisteniu slobody“ (1928), v ktorej podčiarkuje elementárnu potrebu – poznať psychológiu ľudu, dušu poslucháča, keď nestačí byť len dobrým rečníkom. Na základe vlastných chýb si uvedomuje, že „k vydržiavaniu prednášok v jednotlivých obciach musíme pristúpiť až po podrobnom preštudovaní miestnych pomerov. Najprv diagnóza a len potom

therrapia!“ (Zbaviteľ, 1925, s. 1). V publikácii *„Ľudovou výchovou k zaisteniu slobody* (1928) sa zaoberá otázkou potreby ľudovej výchovy, jej prostriedkami, charakteristikou ľudovovýchovného pracovníka ako subjektu ľudovovýchovy, psychológiou ľudového poslucháča ako objektu ľudovovýchovy, organizáciou ľudovej výchovy. Príručka bola pre osvetových pracovníkov na Slovensku veľmi cennou a spoľahlivou radkyňou skoro v každej ľudovovýchovej otázke. Systematicky v nej rozpracoval teoretické základy ľudovovýchovy. Podľa neho *„úspech výchovnej práce vo službe ľudu podmieňuje: jasné uvedomenie cieľa a podstaty práce osvetovej, znalosť prostriedkov, uvedomelý, schopný pracovník, poznanie psychológie ľudového poslucháča a dobrá organizácia. Prostriedkami ľudovej výchovy sú potom: vlastný príklad ľudovovýchovného pracovníka a jeho apoštolovanie od duše k duši, živé slovo – preslovy pred šíkom telocvičných spolkov, prednášky, kurzy a ľudové školy rôznych typov, čítanie – časopis, kniha, čítareň, knižnica, dopisné učenie, divadlo – trvalé, ochotnícke a bábkové, hudba a spev, diapozitív a film, rozhlas, besiedky pre mládež, zábavy, vychádzky, exkurzie, výstavy, múzea, ochrana pamiatok, obecné kroniky, telocvik a šport“* (Zbaviteľ, 1925, s. 24). Na poli ľudovej výchovy na vidieku najčastejšie uplatňuje prednášku, divadlo a čítanie. V spomínanej publikácii dôkladne popisuje základné atribúty prednášky, dotýkajúc sa najmä obsahu, miesta, času a formy prednášky. Čo sa týka divadla, trvalé divadlo považuje za privilegium väčších miest, na vidieku sa rozvíja ochotnícke divadlo a pre mládež bábkové divadlo.

Na Slovensku sa staral o rozvoj slovenského ochotníckeho divadla v Modre. Prekladal Jiráskove hry do slovenčiny, nacvičoval ich s ochotníkmi a sám okrem toho aj hrával. Najviac však zdôrazňoval význam živého slova, zvlášť za svojho pôsobenia v Košiciach, kde sa stal tajomníkom Okresného osvetového sboru, predsedom župného osvetového zväzu a hlavným tajomníkom Slovenskej ligy. Pre študentov založil Holubyho seba vzdelávací krúžok pri učiteľskom ústave a Hviezdoslavov seba vzdelávací krúžok pri melioračnej škole. Vystupoval na poradách starostov obcí v samosprávnych kurzoch, na ktorých inštruoval starostov, ako je potrebné organizovať kultúrno-osvetovú činnosť v obciach. Za týmto účelom navštívil Barcu, Beňakovce, Moldavu, Buzinku, Poproč, Rudno, Čaňu, Hanisku, Ždaňu, Chrastné, Šacu, Michalovce, Silvaš, Nižný Čaj, Buzice, Kráľovce, Nižný Tejkeš, Krompachy, Siplak, Košické Hámre, Košickú Belú, Rákoš, Kokošov, Nové mesto pod Sal., Kalšu, Prešov, Bardejov, Nižnú Myšľu, Vyšný Olčvár, Zlatú Idu, Kysak, Kokošovce, Gelnicu, Zlatú Baňu a i. Ďalej organizoval kurzy pre ľudovovýchovných pracovníkov a knižnícke kurzy. V roku 1929 usporiadal v Spišskej Novej Vsi kurz národohospodárskej výchovy. V roku 1930 vystupoval na slovenskom Zjazde ľudovovýchovných pracovníkov v Žiline a na pracovnom Zjazde ľudovovýchovných pracovníkov v Prešove a v roku 1931 na Kurze pre knižníkov a ľudovovýchovných pracovníkov v Košiciach. V tom istom roku sa stal riaditeľom prvej celoštátnej ľudovovýchovej školy internátnej v Spišskej Novej Vsi. V rokoch 1928–1929 bol v tomto meste aj predsedom „jubilárneho“ výboru, ktorý spájal k ľudovovýchovej práci všetky politické organizácie a spolky. V roku 1931 ho Ministerstvo školstva a národnej osvetu poverilo funkciou župného referenta štátnej osvetovej služby, kde do jeho pôsobnosti patrili obvody okresných osvetových zborov v Dobšinej, Jelšave, Liptovskom Mikuláši, Liptovskom

Hrádku, Kežmarku, Levoči, Poprade, Rožňave, Spišskej Novej Vsi, v Starej Ľubovni a Veľkej Revúcej (Plachý a Vojtek, 1969, s. 12–13).

Ľudová výchova je potrebná podľa Zbaviteľa v každom prostredí, „*najpotrebnejšia však tam, kde je možnosť vzdelávania najmenšia – na vidieku, v dedinách*“ (1932, s. 4). V roku 1932 vydáva ďalšiu významnú príručku pre osvetových pracovníkov „*Ľudová výchova na vidieku*“, obsahom ktorej je metodická príprava pre ľudovýchovné pôsobenie a prax.

K páľčivým problémom ľudovej výchovy sa pravidelne zmieňuje aj v príspevkoch v ľudovýchovnom mesačníku s názvom „*Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko*“, ktorý vychádzal v rokoch 1928/1929 – 1937/1938 napr.: *O potrebe výchovy kultúrnych pracovníkov, Utuženie pomeru medzi Okresnými osvetovými zbormi a miestnymi osvetovými komisiami, Ekonomizácia síl ľudovýchovného pracovníka, K sedemdesiatke Karola Kálala, Reklama k ľudovej výchove, Tlač a ľudovýchovný pracovník, K podmienkam zdanu ľudovýchovnej práce, Služba na poli ľudovej výchovy službou národu a štátu, Do služieb ľudovýchovných najlepších ľudí!* a i.

Záver

Alojz Zbaviteľ patrí k priekopníkom ľudovýchovy na Slovensku. Zaslúžil sa o prehĺbenie československej vzájomnosti. Svoju pedagogickú činnosť spájal s kultúrnou, výchovnou a osvetovou prácou. Bol učiteľom a školským inšpektorom, kronikárom, múzejníkom, archivárom, tvorcom teoretických základov ľudovýchovy, zakladateľom sokolskej jednoty, zakladateľom miestnych osvetových komisií, organizátorom kurzov a zjazdov ľudovýchovných pracovníkov, rečníkom v košickom rozhlase, riaditeľom prvej celoštátnej mesačnej internátnej ľudovýchovnej školy.

Zásluhou Alojza Zbaviteľa a ďalších zanietených českých ľudovýchovných pracovníkov pôsobiacich v Osvetovom zväze sa začala do slovenskej osvety vnášať sústavnosť, rozpracovali sa formy práce a metodika týchto foriem, hovorilo sa o činiteľoch a prostriedkoch výchovy, o názornosti, postupnosti a iných princípoch osvetovej práce (Pasiar a Paška, 1964, s. 230). Alojz Zbaviteľ videl v ľudovýchovnom pôsobení pokračovanie v oslobodzovaní národa – Oslobodzovanie rozumové i mravné (1932, s. 8).

Jeho snaha, obetavosť, zodpovednosť a celé pôsobenie na osvetovom poli sa zapísali do dejín slovenskej osvety. Napriek tomu, že musel v roku 1933 opustiť Slovensko, jeho práca sa ďalej rozvíjala do šírky i hĺbky a ešte počas jeho života na Slovensku vznikol výskumný ústav – Osvetové ústredie – a v roku 1957 sa zriadila katedra osvety na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave.

Literatúra a pramene

- BAKOŠ, Samuel, 1996. *Antológia dejín slovenskej osvety III*. Bratislava: NOC. ISBN 80-7121-102-8.
- KÁZMEROVÁ, Ľubica et al., 2016. *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918–1939)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-1536-1.
- Lidové noviny*, 1929. Brno: Vydavateľské družstvo Lidové strany v Brně, roč. 37, č. 206, s. 2.
- Náš ľud*, 1931. Praha: Štátne nakladateľstvo, č. 6, s. 17.
- OROSOVÁ, Martina, 2016. Osveta, súčasť výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku. In: *Premeny osvety a vybraných školských výchovno-vzdelávacích prostriedkov na Slovensku (1918–1939)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 11–26. ISBN 978-80-224-1536-1.
- PASIAR, Štefan a PAŠKA, Pavel, 1964. *Osveta na Slovensku. Jej vznik, počiatky a vývoj*. Bratislava: Osveta.
- PAVLÍK, Ondrej, 1985. *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- PLACHÝ, Vladimír a VOJTEK, Eduard, 1969. *60 let práce na poli pedagogickém, vlastivědném a kulturně osvětovém: k osmdesátým narozeninám Aloise Zbavitele*. Frenštát p. R: MěstNV.
- ŠERÁK, Michal, 2005. *Zájmové vzdělávání dospělých*. Praha: MJF Praha. ISBN 80-86284-55-7.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1925. Osvetová práca. *Slovenský Východ*. Košice: vydavateľstvo Slovenský Východ, roč. 7, č. 224, s. 1–2.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1928. *Ľudovou výchovou k zaisteniu slobody: príručka pre osvetových pracovníkov*. Praha: Štátne nakladateľstvo.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1930. Masaryk a ľudová výchova na Slovensku. *Slovenský Východ*. Košice: vydavateľstvo Slovenský Východ, roč. 12, č. 55, s. 1–2.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1931. Utuženie pomeru medzi OOS a MOK. *Náš ľud*. Praha: Štátne nakladateľstvo, roč. 3, č. 7, s. 93–94.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1932. *Ľudová výchova na vidieku: príručka pre osvetových pracovníkov*. Prešov: Štehtovo kníhkupectvo a nakladateľstvo.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1933. *Týždeň Štefánikových osláv: Metodická príručka pre učiteľov národných škôl a poriadateľov Štefánikových osláv*. Žilina: Učiteľské nakladateľstvo O. Trávníček.
- ZBAVITEĽ, Alojz, 1957. Z mých styků s Aloisem Jiráskem. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, roč. 12, č. 3, s. 172–174.

„Cikánská škola“ v Užhorodu. Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi

Jana BARTOŠOVÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 31 October
2018

Accepted 28 November
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

Roma school, Carpathian
Ruthenia, Uzhorod,
illiteracy, education
in Carpathian Ruthenia

J. Bartošová

Národní pedagogické
muzeum a knihovna
J. A. Komenského •
Valdštejnská 161/20,
118 00 Praha 1 •
Česká republika •
bartosova@npmk.cz

ABSTRACT

“Gypsy School” in Uzhorod – The First Attempt of Education of Roma People in Czechoslovakia

The first Roma school was established in 1926 in Uzhorod. The school had a modified curriculum, devoted more time to music and handwork. The attempt was successful, the number of illiterate Roma decreased and was provided by a better life perspective. The school became a model for similar institutions in eastern Slovakia and Carpathian Ruthenia.

Úvod

Součástí meziválečného Československa byla od roku 1919 vedle českých zemí a Slovenska i Podkarpatská Rus. Území, které se dnes kryje s ukrajinskou Zakarpatskou oblastí, tvořilo v době Rakouska-Uherska součást Uherského království. Byla to jedna z nejchudších oblastí Habsburské monarchie, národnostně a nábožensky velmi různorodá, s převahou slovanského etnika Rusínů. V roce 1919 se Podkarpatská Rus nacházela v chaotické situaci. Vládu nad územím se snažilo převzít Maďarsko i Rumunsko. Československo proto již v dubnu 1919 vyslalo na Podkarpatskou Rus armádu, pod jejíž správou zůstalo území až do ledna 1922. Vedle převzetí vlády nad nově nabytým územím, obnovením pořádku a zavedením fungující správy ležela na bedrech československé vlády i obnova rozvráceného školství. Kvůli bezprostřední blízkosti fronty byla řada školních budov poškozena či zničena. Maďarizační politika zapříčinila vysokou míru negramotnosti, neboť existovalo minimum škol poskytujících výuku v rusínských dialektech či rumunštině. Za této situace povolala vláda do čela školského odboru civilní správy v Užhorodu zkušeného pedagoga Josefa Peška

(1872–1924). Podkarpatská Rus byla pod jeho vedením rozdělena na čtrnáct školních obvodů, jejichž vedoucí přímo zodpovídali za organizaci výuky. Školní učebnice zprvu nahradily dětské časopisy, ale již v roce 1920 byly k vydání připraveny slabikář, zpěvník a čítanka pro nižší střední školy. Byly zřízeny kurzy pro negramotné, zakládaly se lidové čítárny, rostl počet škol s výukou v rusínštině – byla přidělena důležitá role osvětě. Organizovaly se veřejné besídky, divadelní představení, kurzy ženských ručních prací a začaly tu působit spolky jako Sokol (Skala, 2007, s. 189–193).

Počáteční snahy o vzdělávání Romů na Podkarpatské Rusi

Bylo pamatováno i na menšiny. Vznikaly rumunské školy a záhy také školy s československým vyučovacím jazykem, ve skutečnosti především české školy, v nichž probíhala výuka v češtině. České školy byly zprvu zřizovány pro děti českých zaměstnanců. Postupem času docházelo k jejich velkému nárůstu, který již ani zdaleka neodpovídal počtu českých dětí. Školy byly považovány za velice kvalitní a navštěvovaly je především židovské děti. Ponejvíce v okolí Užhorodu, kde žila početná slovenská menšina, se nacházely také slovenské školy. Zajímavým fenoménem škol s československým vyučovacím jazykem byly takzvané „cikánské školy“ – ve skutečnosti detašované třídy – v Užhorodu a Mukačevu.

První škola věnující se vzdělávání Romů na Podkarpatské Rusi byla otevřena dne 22. prosince 1926 v Užhorodu jako vůbec první podobné zařízení v Československu.¹ O nutnosti vzdělávat školskými orgány doposud zcela opomíjené, a tudíž i negramotné romské děti se sice hovořilo již v červnu 1922 na sociálně-lékařském sjezdu v Mukačevu, na kterém byla schválena výzva vládě s doporučením, aby se neprodleně zabývala otázkou školní docházky romské mládeže, iniciativa však vyšla vniveč. V Užhorodu, na jehož periferii byla situována jedna z nejpočetnějších lokalit romského obyvatelstva na Podkarpatské Rusi, proběhly v letech 1923 a 1924 pokusy o zaškolení romských dětí do třídy slovenské školy, nepřinesly však očekávaný výsledek. Školu začalo navštěvovat jen několik dětí a i ty brzy školu opustily. Byly navyklé na odlišný způsob života, postrádaly vytrvalost, soustředěnost a cílevědomost, vyučovací doba pro ně byla příliš dlouhá, učební osnova těžká. Handicapovala je nedostatečná znalost slovenského jazyka. Navíc čelily odporu rodičů slovenských dětí i nařčením z krádeží, které se na škole odehrály. Na přelomu roku 1923/1924 vystoupilo s požadavkem povinné školní docházky romských dětí několik členů užhorodského obecního zastupitelstva. Navrhovali, aby byla vybudována samostatná škola pro romské děti z bývalé opatrovny, návrh však nebyl podpořen. Pro záměr v obecním zastupitelstvu hlasovali Rusíni, Češi a Slováci, Židé a Maďaři byli proti. Výsledek hlasování byl mimo jiné ovlivněn

¹Do dnešních dnů se zachoval ucelený archivní materiál k historii „cikánské školy“ v rámci fondu slovenské školy na Drugetově náměstí v Užhorodu, který je uložen ve Státním oblastním archivu v Berehovu (Державний архів Закарпатської області). Ve stejném archivu se nacházejí i osobní materiály některých učitelů této školy, především Josefa Šestáka, Michala Cinkovského a Ladislava Hegedúše. Bohaté materiály včetně fotografií uchovává Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, ve kterém je uložena pozůstalost Josefa Šimka. Kroniky školy, známé z dobových zmínek, jsou bohužel nezvěštěné.

i přetrvávajícím veřejným míněním o „méněcennosti“ Romů jako občanů (Sommer, 1994, s. 108).

Užhorodští Romové patřili k usedlým, živil se úklidem města, pohodnictvím², tříděním a sběrem odpadků, lesními pracemi a sběrem plodů, kováním lopatek, výrobou nepálených cihel a hraním po hostincích. Žili v jednoduchých obydlích z nepálených cihel, bez komínů a záchodů. Jídlo připravovali na ohništích před obydlími. Až na výjimky byli negramotní. Maďarská vláda se před rokem 1918 k otázce školní docházky romských dětí stavěla zcela netečně. Negramotným mladým Romům chyběly vlastnosti vypěstované návštěvou školy, výchovné vzory, pravidla chování a pracovní návyky nutné pro začlenění do většinové společnosti. Byli proto vykázáni na její periferii a mohli vykonávat jen jednoduchou a nejhůře placenou práci (Tamtéž, s. 107).

Vznik první „cikánské školy“ v Užhorodu

Problematika vzdělávání Romů zaujala nového vedoucího referenta školského odboru na Podkarpatské Rusi Josefa Šimka (1888–1974), který nastoupil do úřadu na podzim roku 1924 po zemřelém Josefu Peškovi (1872–1924). Šimek se zabýval důvody dosavadního neúspěchu a došel k závěru, že příčina leží v nevyhovující učební osnově, stylu výuky pro Romy a v celkovém názoru na školní povinnost mezi romskou komunitou. Rozhodl se proto zřídit pokusnou třídu, která by sice nebyla samostatnou školou, ale nacházela by se v blízkosti romské osady. Za vyučovací jazyk zvolil slovenštinu. Chtěl, aby Romové považovali školu za svoji, a proto požadoval, aby se na výstavbě školy podíleli výrobou cihel. Přesvědčil je také, aby sami podali žádost o zřízení školy, stvrzenou palcem všech namísto podpisu. Vše bylo následně dojednáno s vládním komisařem města Janem Hrbkem (1879–1938), starostou osady Jurajem Lackem i samotnými Romy a ihned bylo započato s výrobou cihel z nepálené hlíny, takzvaných valek. Vlastní stavbu školy v Berčeniho ulici zahájilo město na konci prázdnin roku 1926. Na počátku října téhož roku ji povolilo Ministerstvo školství a národní osvěty jako zvláštní třídu slovenské obecné školy na Drugetově náměstí a uvolnilo finanční podporu na výstavbu školy ve výši 15 tisíc korun (Šimek, 1928a, s. 4–5). Částku 10 000 Kč věnoval na stavbu prezident Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), 5 000 Kč viceguvernér Podkarpatské Rusi Antonín Rozsypal (1866–1937), 35 tisíc uvolnilo ze svého rozpočtu město. Celá stavba stála 65 tisíc korun (Sommer, 1994, s. 106–112), byla hotova v prosinci 1926 a opatřena starším, ale vyhovujícím nábytkem z obecné školy. Tvořila ji prostorná třída, zvláštní umývárna pro pravidelné mytí dětí teplou vodou a pokoj pro učitele se skříní na pomůcky. Josef Šimek sestavil společně s učitelem Augustinem Jakešem zvláštní osnovy, v nichž bylo méně vyučovacích hodin a více času bylo věnováno hudbě a ručním pracím (Šimek, 1928a, s. 4–5).³

²Živnost zabývající se odstraňováním uhynulých zvířat a chytáním potulujících se psů a koček.

³Josef Šimek později vzpomínal na to, že měl zpočátku obavy z neúspěchu a trápilo jej i rezervované chování některých pedagogických odborníků, který pokus dopředu odsoudili (Šimek, 1928a, s. 4–5). Ve svých zápiscích o škole si mimo jiné tužkou na okraj textu poznamenal: „*Monsignore Vološin podceňuje můj pokus – prý se nezdaří. No nevádí.*“ (Šimek, 1928b, s. 7).

Počátky školy

Škola byla jednotřídní, v prvním roce o jednom oddělení. Za učitele byl vybrán Josef Šesták (1898–?), Čech, který měl již zkušenosti ze škol na východním Slovensku, znal východoslovenský dialekt a uměl i trochu romsky (Šimek, 1928b, s. 6). Na počátky školy později Josef Šimek vzpomínal takto: „*Jmenovaný učitel několik dní před otevřením školy již mezi dětmi působil. Vypravoval jim, slíbil boty, respektive oděv. Staří cikáni žádali, aby hodně při vyučování používal rákosky, poněvadž jinak to prý nepůjde. Dosud však rákosky nebylo třeba. Den před otevřením sešly se děti do školy poprvé. Přišel kde kdo. Mnohé děti bylo nutno poslati domů, poněvadž byly prokázány starší. Pro ty, jakož i pro staré cikány, bude zřízen v příhodné době kurs pro negramotné. Vstup do místnosti, jen mírně vyzdobené, působil na děti ohromně. Byly celé jako omámené. Potom jim ponechal učitel chvíli času, aby viděl, co budou dělat. Tu rozproudil se prý ve třídě takový šum, ruch, děti zpívaly, mnohé tancovaly, všechno prohlížely, na všechno lezly, vracely se domů a zas nové, dosud učiteli neznámé děti vodily. Potom krátkým vypravováním učitel děti trochu ztišil. Jest zajímavé, že při otevření školy bylo ve škole úplně ticho a že chuť cikáňat do školy pocítil učitel již v šest hodin ráno (otevření školy bylo o desáté hodině dopoledne), poněvadž klepaly na jeho pokoj, že už chtějí jít do školy.*“ (Tamtéž, s. 6).

Vlastní vyučování bylo zahájeno po vánočních svátcích. Probíhalo po půlhodinách a vyučovalo se jen prvouce a počtům. Vycházelo se z představ a řeči romských dětí. Těch bylo ve škole zapsáno 29. Docházka byla dobrá (v dubnu dosahovala 82 %) a také výsledek byl uspokojivý. Po čtyřech měsících výuky znaly děti téměř celou velkou abecedu (vyučovalo se pomocí Kožíškových Poupat), ale nedovedly tvořit slabiky. Čtení jim dělalo potíže, muselo být prokládáno zpěvem.⁴ Během školního roku byla zahájena výuka hry na housle, pro začátek byla svěřena primášovi Martonu Lackovi. V tomto umění se záhy dosáhlo značného pokroku. Pro dívky byly zavedeny také ruční práce. Na konci školního roku uměly děti psát tiskací písmena a sčítat a odečítat do deseti, zpívat státní hymnu a několik slovenských písní, přestaly žebrat a osvojily si i základní hygienické návyky. Každé dítě se po příchodu umylo v umývárně pod dohledem školnice. Jednou týdně byla teplá lázeň, v létě se děti koupaly v řece, jednou měsíčně je učitel stříhal (Šimek, 1936, s. 353–354).

Učitel byl od počátku mezi Romy váženou osobností. Svědčil o tom i incident, který si zaznamenal Josef Šimek: „*Šesták uražen vojákem, kterému zabránil, aby jeho žačka šla s vojákem na vojenský opuštěný hřbitov. Vesnice usoudila, že by vojáka měli zabít, poněvadž urazil ‚jejich učitele‘. Dalo mi hodně práce je od toho odradit. Pak tomu vojákovi jen hodně natloukli.*“ (Šimek, 1928b, s. 7). Josef Šesták se ale v mnohém ohledu ukázal být nevhodným učitelem. Měl problémy s alkoholem, podlomené zdraví. K Josefu Šimkovi se dostávaly

⁴Po půl roce působení školy nechal Josef Šimek vyhotovit album fotografií Romů, aby bylo vidět, jak pozitivně škola na život v osadě zapůsobila. Jménem Romů toto album zaslal prezidentu T. G. Masarykovi. Jeho reakce jej ale velice zklamala. Doslova si poznamenal: „*Vyřízení překvapilo: Necht' se vhodnou formou cikánům poděkuje – ale nic víc!*“ (Šimek, 1928b, s. 7).

stížnosti na jeho nevhodné chování k mladým Romkám. Nejvíce měl Šimek učiteli Šestákovi za zlé, že o výuce nevedl záznamy a nesepisoval zprávy, neboť nepochopil, že se jedná o pokus. A tak se nemoc, která Šestáka na počátku školního roku 1927/1928 na čas vyřadila z pracovního procesu, stala vítanou záminkou k jeho výměně. Výukou byl pověřen zkušený učitel slovenské školy Mikuláš Tomčáni (1892–?), který začal vyučovat 28 dětí. Začátek roku byl těžký, neboť děti přes prázdniny mnoho zapoměly. Nový učitel rozdělil třídu na tři oddělení – na úplné začátečníky, děti, které školu již navštěvovaly, a děti, které se lépe učily. Záhy bohužel i Tomčáni onemocněl, krátce jej zastoupil jiný z učitelů slovenské školy Ján Šoltés (1880–?) a dne 4. prosince 1927 nastoupil na školu mladý slovenský učitel Michal Cinkovský (1905–?) (Šimek, 1928b, s. 9).

Rozvoj školy za působení učitele Michala Cinkovského

Středem veškerého vyučování byla nadále prvouka, na ni navazovala občanská nauka a doplňovaly ji výtvarná výchova a ruční práce (Šimek, 1928b, s. 11). Dle zpráv Šimka měla děti nejvíce bavit hudba, po ní následovaly počty, přírodovědné pokusy, dějepis, zvláště hrdinské pověsti. Velmi rády také poslouchaly pohádky. Nejvíce je měla unavovat mluvnice, nerady četly a psaly. Potíže jim měl činit i plynulý rozhovor ve slovenštině, především správné užívání předložek, které z rodné Romštiny neznaly (Šimek, 1936, s. 353–354). Rodiče se o pokrok svých dětí však údajně zajímali. V neděli, když nepracovali, přicházeli s dotazy na jejich chování. Velkou radost měli především z toho, že sedmileté dítě přečte soukromý či úřední dopis, v případě potřeby je i podepíše (Šimek, 1928b, s. 12).

Ve třetím školním roce měly některé děti dosáhnout již značných pokroků, sčítaly a odečítaly dvojciferná čísla a uměly i zlomky. Pokročily i ve čtení. Zavedeny byly ruční práce, především modelování z hlíny (Šimek, 1936, s. 353–354). Vyučování hře na housle primášem Martonem Lackem se neosvědčilo, neboť učil pouze podle sluchu – a děti bylo potřeba naučit i noty, které on sám neznal. Navíc neměl mít daleko k fyzickým trestům žáků. Výuky se proto ujal sám učitel Cinkovský (Šimek, 1928b, s. 11). Čtvrtým rokem se učilo již téměř podle osnov běžné školy. Dle Šimka devítileté děti násobily čtyřciferná čísla, slušně psaly a plyně četly. Po ukončení tohoto školního roku odešlo několik žáků na měšťanskou školu (Šimek, 1936, s. 353–354).

Michal Cinkovský vyučoval na škole až do školního roku 1930–1931, pak ji na vlastní žádost opustil. Na jeho místo dne 1. září 1931 nastoupil Slovák Ladislav Hegeduš (1903–?).⁵ Ten se s místními Romy a školou seznámil již jako učitel slovenské školy, kdy měl možnost účastnit se zdejší výuky. Romové jej zaujali, začal se zajímat o jejich život, zvyky, písně a tance. Jejich zvláštní nespoutaný život ho uchvátil. Měl obrovskou radost, když se na škole uvolnilo místo a učitelem romských dětí se stal právě on. Došel k závěru, že dosáhne úspěchu pouze tehdy, když se sblíží s dospělými Romy a pozná jejich život. Svou práci tak zahájil tím, že si svolal celou osadu na večer do školy. Romové nakonec začali přicházet do školy každý večer,

⁵*Zpráva 1376*. Osobní materiály Ladislava Hegedúše, 1931. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, s. 136. DAZO, Berehovo.

až se s učitelem úplně poznali. Zpívali mu písně, vypravovali mu příběhy, naučili jej svoji řeč. Postupně začali společně s ním cvičit sborový zpěv. Ladislav Hegeduš napsal tři jednoaktovky z jejich života a začal společně s nimi hrát divadlo. Záhy vystupovali i veřejně, nejen v Užhorodu, ale podnikali zájezdy i do jiných koutů Podkarpatské Rusi a na východ Slovenska. Všude měli úspěch – v Košicích vyprodali za den tři představení. Vystupovali opakovaně i v rádiu. Hegedušovi se tak ke škole podařilo oslovit celou vesnici. Každý večer četl z novin, seznamoval Romy se světovými i československými dějinami, literaturou, hvězdářstvím. Zřídil také kurzy pro analfabety a starší muzikanty učil noty.⁶ V roce 1934 navštívil školu romský král Michal II. Kwiek (1878–?)⁷ a učiteli Ladislavu Hegedušovi propůjčil titul barona (Šimek, 1928a, s. 5).

Romská škola se těšila velkému zájmu doma i v zahraničí. Navštěvovali ji pedagogové i novináři. Podle jejího vzoru vznikala podobná zařízení, především na východě Slovenska. Za deset let její existence školu vychodilo 36 žáků, z nichž devět odešlo na měšťanskou školu, dokončil ji ale jediný. Žádný ze žáků se však nevyučil, ale řada z nich se stala hudebníky z povolání. Vznikly i dvě kapely, hudbě se ale věnovali pouze chlapci. Zlepšil se prospěch dětí. Docházka, dá-li se údajně věřit,⁸ kolísala mezi 89 až 99 % (Šimek, 1936, s. 353–354). Děti se škole nevyhýbaly, nepřítomny byly pouze z důvodu nemoci nebo na podzim, kdy se podílely na sběru žaludů, případně když pomáhaly rodičům vyrábět války.⁹ Žebrať chodily údajně pouze děti z nejnuznějších poměrů. Škola měla mít pozitivní dopad i na vlastní osadu, jejíž život se změnil, což mělo být patrné především ve srovnání s druhou užhorodskou romskou osadou na Radvance. Dle zprávy Šimka byla romská obydli opravena, byly vybudovány komíny a ohniště, zvětšila se okna. Změnily se hygienické podmínky života – vybudovaly se toalety, zmizela hnojiště. V okolí školy byly zavezeny jámy po těžbě cihlářské hlíny a byly vysázeny stromy. V osadě nedocházelo ke krádežím, zhářství ani vraždám, ubylo hádek a bitek, které byly dříve na denním pořádku. Policie zde nemusela prakticky zasahovat. Značný podíl na tom všem měl vedle školy i starosta osady, bývalý ruský legionář Juraj Lacko (Šimek, 1928a, s. 7–8). Co se naopak nemělo podařit změnit ani po deseti letech, byla setrvávající víra v moc tajemna a nadpřirozena. V sousedství osady se nacházel hřbitov a Romové pevně věřili tomu, že duše zemřelých se po smrti vrátí a chodí po táboře.¹⁰

⁶Ladislav Hegeduš vyličil svoji práci s Romy rovněž v dopise, který adresoval v roce 1936 Josefu Šimkovi. Dopis je uložen v NPMK v nezpracované části pozůstalosti Josefa Šimka; ŠIMEK, Josef, 1931. *Zpráva*. Nezprac. fond, s. 3. NPMK, Praha.

⁷Michal Kwiek byl bohatý polský Kalderaš (Rom, který vyrábí a prodává měděné nádoby). Jeho rodina na počátku 20. století emigrovala z Rumunska do Polska, kde založila královskou dynastii, ne všichni polští Romové ji však uznali. V roce 1930 byl Michal Kwiek, majitel továrny na kotle v Poznani, slavnostně zvolen králem všech polských Romů jako Michal II. V roce 1934 oznámil záměr vybudovat cikánský stát v oblasti řeky Gangy, ale téhož roku byl na setkání kalderašských vůdců sesazen.

⁸V době, kdy byl učitel Ladislav Hegeduš přeložen pro řadu prohřešků na malou vesnickou školu v Novém Klenovci, objevilo se ve výčtu pochybení i to, že záznamy o školní docházce nebyly vedeny důsledně a nepřítomnost dětí nebyla vždy zaznamenána. Dobové údaje o docházce tak nemusí odpovídat realitě.

⁹ŠIMEK, Josef, 1936. *Odpovědi*. Nezprac. fond, s. 1. NPMK, Praha.

¹⁰Tamtéž, s. 1.

Žáků školy pomalu přibývalo, v roce 1934 ji již navštěvovalo rovných padesát, a tak byla 15. října 1935 rozšířena ve dvojtřídní (Šimek, 1936, s. 353). V první třídě byla dvě oddělení, ve druhé tři. Do všech ročníků, kromě prvního, byla zavedena běžná učební osnova. V prvním ročníku nemohla být zavedena, neboť děti neznaly dostatečně vyučovací jazyk (Šimek, 1928b, s. 10). Naopak učitel musel umět romské nářečí.¹¹ Učitelem nově vzniklé druhé třídy se stal Čech Vladimír Vavříček (?–?).¹² To nebyla ale jediná změna, která školní rok 1935/1936 poznamenala. Doposud vyzdvihovalý Ladislav Hegeduš se znelíbil svým nadřizeným. Provokoval způsobem života i malým respektem k autoritám. Měl řadu dluhů a čelil opakovaným exekucím.¹³ Tehdejší společnost ale pohoršoval i tím, že příliš splynul s romskou osadou, a dokonce navázal vztah se svou bývalou žačkou Jolanou Adamovou. Byl proto obviňován z „cikánského způsobu života“. Proti Ladislavu Hegedušovi se údajně postavila i část Romů, alespoň ředitel slovenské školy Juraj Magdó (1889–?) tvrdil, že již v prosinci 1935 jej navštívila jedna deputace z osady a žádala o učitelské přeložení, které odůvodňovala jeho „nemožným morálním životem“. Otázku, nakolik se jednalo o skutečný pohled romských zástupců na oblíbeného učitele Hegedúše a nakolik o „manipulaci“ úřadů, je problematické zodpovědět. Ředitel školy se však obrátil na školní inspekci.¹⁴ Inspektor československých národních škol Josef Géryk školu navštívil a na základě své inspekce předložil na referát školství návrh na Hegedušovo přeložení. V návrhu stálo toto: „*Jmenovaný nevěnuje se od určité doby svému úřadu s plnou silou a horlivostí, neplní zcela svědomitě některých povinností, spojených s jeho služebním postavením, nepřihlíží stále zcela ku prospěchu školy a svěřených žáků, jak jsem zjistil při inspekci dne 28. ledna 1936. V poměru ku obyvatelům cikánského tábora nešetří vždy stavovské důstojnosti a některé jeho jednání by mohlo i zmenšiti úctu a důvěru, jichž vyžaduje jeho postavení, popřípadě i ohroziti zájmy školy, výchovy a vyučování. Bližší důvody jsem oznámil ústně panu přednostovi školského referátu.*“¹⁵

Dne 18. února 1936 provedl z výše uvedených důvodů ředitel školy Juraj Magdó personální změnu. První třídu převzal Vladimír Vavříček, Hegeduš začal učit ve druhé třídě. Ředitel tento svůj krok odůvodnil tím, že Hegeduš se dostatečně nevěnoval některým předmětům a následkem toho byly znalosti žáků natolik slabé, že nestačily jako základ pro látku vyšších ročníků. Ředitel měl tento nedostatek pozorovat již v předchozích letech, přičítal jej ale velkému počtu žáků ve třídě.¹⁶ Ladislav Hegeduš byl rovněž vyzván i k tomu, aby opustil místnost, která sloužila zároveň jako kabinet i byt učitele. Inventář měl v té době již 161 čísel a předměty měly být poházeny v učebně, na půdě, pod schody i v učitelské bytě. Velká část z nich se proto měla poničit. Hegeduš výzvy údajně neuposlechl, byl proto z kabinetu

¹¹Tamtéž, s. 11

¹²*Zpráva 44.* Agenda slovenské národní školy v Užhorodu. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 90. DAZO, Berehovo.

¹³*Zpráva 1376.* Osobní materiály Ladislava Hegedúše, 1936. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, exekuce jsou řešeny na s. 37, 67, 114, 122 a dalších. DAZO, Berehovo.

¹⁴Tamtéž, s. 152.

¹⁵Tamtéž, s. 124.

¹⁶*Zpráva 50.* Agenda slovenské národní školy v Užhorodu. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 12. DAZO, Berehovo. Již v roce 1934 bylo ve třídě padesát žáků.

vystěhován ředitelem.¹⁷ Správou předmětů byl pověřen Vladimír Vavříček, který měl zároveň učit v budově, kde se inventář nacházel, což poukazuje na to, že druhá školní třída byla umístěna mimo budovu školy.¹⁸

Kromě již zmíněného bylo Ladislavu Hegedušovi ve zprávách vytýkáno, že nevyúčtoval divadelní zájezd do Košic a škole nevrátil ani poskytnutou zálohu.¹⁹ Romům měl dovolit volný přístup do kabinetu a třídy i během vyučování, rovněž i na obědy, které dětem rozdával Československý červený kříž. Měla proto nastávat situace, že jídlo nezbylo na všechny děti.²⁰ Vedení žádalo po učiteli nápravu. Hegeduš ale nedbal ani pokynů ředitele školy ani pokynů inspektora Géryka.²¹ Bylo proto definitivně rozhodnuto o jeho přeložení na slovenskou školu do Nového Klenovce, malé vesnice u Mukačeva. Tam i přes to, že onemocněl²² a o pomoc se obrátil i na samotného Josefa Šimka,²³ musel nastoupit v dubnu 1936.²⁴ Na jeho místo byl povolán učitel z Nového Klenovce, Čech Čeněk Krapl (1907–?).²⁵ Tím se ale situace zdaleka neuklidnila. Část obce zaslala na školský referát memorandum a dožadovala se návratu oblíbeného učitele zpět do Užhorodu a naopak požadovala odvolání ředitele školy. Pod memorandum se podepsal jak starosta obce Juraj Lacko, tak otec Hegedušovy milé Andrej Adam.²⁶ Vedení školy vznesená obvinění v memorandu vyvrátilo a poukázalo i na skutečnost, že podle rukopisu měl memorandum sestavit sám učitel Hegeduš.²⁷ Samo si pak stěžovalo na to, že mimoškolní osvětová činnost v osadě měla být znemožňována starostou i obyvateli. Mezi žáky měla být podrývána autorita učitelů. Mělo jim být zakazováno cvičit sborový zpěv a podobně. Vedení školy vidělo příčinu v častých návštěvách učitele Hegedúše u starosty osady, kde, jak vedení uvádělo, při pití lihových nápojů měl přesvědčovat osadníky, že se po prázdninách na školu vrátí. Tím měl podporovat jejich odmítání nových učitelů.²⁸ Případ

¹⁷*Zpráva 51.* Agenda slovenské národní školy v Užhorodu. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 19. DAZO, Berehovo.

¹⁸*Zpráva 50.* Agenda slovenské národní školy v Užhorodu. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 12. DAZO, Berehovo. Umístění druhé třídy mimo budovu „cikánské školy“ potvrzuje i fakt, že budova byla vybudována jako jednotřídní, a nikde se nenacházejí zmínky o tom, že by byla již v této době stavebně rozšířena.

¹⁹*Zpráva 1376.* Osobní materiály Ladislava Hegedúše, 1936. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, s. 137. DAZO, Berehovo.

²⁰Tamtéž, s. 152.

²¹Tamtéž, s. 125.

²²Tamtéž, s. 126.

²³Dopis je uložen v NPMK, v nezpracované části pozůstalosti Josefa Šimka. Josef Šimek, který od roku 1929 pracoval v Praze na MŠANO, se podle poznámek na dopise i na jiných místech o okolnostech Hegedúšova propuštění skutečně informoval, důvody však byly natolik pádné, že je uznal za odůvodněné.

²⁴*Zpráva 1376.* Osobní materiály Ladislava Hegedúše, 1936. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, s. 130. DAZO, Berehovo.

²⁵Tamtéž, s. 122.

²⁶Tamtéž, s. 146–147.

²⁷Tamtéž, s. 152.

²⁸*Zpráva 48.* Agenda slovenské národní školy v Užhorodu, 1936. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 11. DAZO, Berehovo.

se opakovaně dostal do novin.²⁹ Situace se nezklidnila ani v dalším školním roce. Ladislav Hegeduš ještě v říjnu 1936 žádal o návrat na školu.³⁰ Dne 13. ledna 1937 byla napsána žádost na ministerstvo, aby mu byl umožněn návrat na školu. Podepsán byl jak starosta obce Lacko, tak Andrej Adam.³¹ Když si na základě této žádosti v březnu 1937 ředitel Juraj Magdó předvolal představitele romské obce do své kanceláře, Juraj Lacko se měl od žádosti distancovat. Ukázalo se, že se jednalo údajně o Adamovu individuální akci.³² Juraj Magdó následně inicioval schůzku s představitelem obce a vysvětlil jim, že podobné žádosti nemají význam.³³ Situace se poté měla uklidnit – sám Hegeduš již o návrat na školu ztratil zájem, naopak se snažil Podkarpatskou Rus zcela opustit a odejít na československou školu v zahraničí.³⁴ Příčinou patrně byla skutečnost, že v prosinci 1936 Jolana Adamová porodila dceru Hermínu a krátce po porodu zemřela. Dítě dostal do opatrovnictví Andrej Adam, který byl nakonec Hegedúše nucen žalovat o alimenty.³⁵

Situace na škole se uklidnila. Mladý učitel Čeněk Krapl zde však zřejmě spokojen nebyl, neboť v červnu 1938 žádal o přeložení na jinou školu. Žádost odůvodňoval tím, že romské děti jsou často nemocné, a protože se právě stal otcem, nechce tím své dítě ohrozit.³⁶ Žádosti nebylo vyhověno. Ve školním roce 1938–1939 vznikla při škole pomocná třída. Učitelský sbor nově doplnil Miroš Šívr, který začal učit ve druhé třídě. Již 18. září 1938 však nastoupil vojenskou službu a jeho třída byla spojena právě se třídou pomocnou.³⁷ Škola přečkala zánik Československa. Po příchodu maďarské správy se vyučovacím jazykem stala maďarština. V roce 1943 výuka ustala, neboť Romové byli určeni k deportaci do koncentračních táborů. K obnově vyučování došlo v srpnu roku 1946. Dnes je tato škola označovaná jako 14., stále ji navštěvují romské děti z okolí, vyučuje se zde ale již podle běžných vyučovacích osnov pro ukrajinské školy (Навроцька, 2016, s. 6).

Závěr

„Cikánská škola“ v Užhorodu byla jednou z prvních aktivit šířících osvětu a vzdělání mezi romskou populací na Podkarpatské Rusi. V krátkém čase dosáhla pozoruhodných výsledků a stala se inspirací pro podobná zařízení na východě Slovenska, kde vznikly podobné pobočky při školách v Levoči, v Lubici u Kežmaroku, Giraltovcích, v Dobšíně, v Medzilaborcích a v osadě Podskalka u Humenného. Další romské děti docházely pravidelně přímo do národních slovenských škol. V roce 1936 vznikla také druhá romská škola

²⁹*Zpráva 1376*. Osobní materiály Ladislava Hegedúše, 1936. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, s. 168. DAZO, Berehovo.

³⁰Tamtéž, s. 172.

³¹Tamtéž, s. 185–186.

³²Tamtéž, s. 187.

³³Tamtéž, s. 188.

³⁴Tamtéž, s. 189.

³⁵Tamtéž, s. 205–206.

³⁶*Zpráva 3595*. Osobní materiály Čenka Krapla, 1938. Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu, opis 4, s. 67. DAZO, Berehovo.

³⁷*Zpráva 65*. Agenda slovenské národní školy v Užhorodu, 1938. Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod, opis 4, s. 4. DAZO, Berehovo.

na Podkarpatské Rusi, a sice v Mukačevu.³⁸ Na konci třicátých let dvacátého století tak navštěvovalo školy na Slovensku a Podkarpatské Rusi již okolo tří tisíc romských dětí (Sommer, 1994, s. 109).

Tematizovaná „cikánská škola“ omezila negramotnost mezi romskou populací a dokázala na základě specifických vyučovacích přístupů a metod poskytnout romskému menšinovému etniku základní vzdělání. Škola měla značný dopad na život v romské osadě a neušla odborné i laické veřejnosti u nás i v zahraničí. Na konci první československé republiky byla školou dvojtřídní a vznikla při ní i pomocná třída.

Prameny a literatura

Fond 28, Referát školství Podkarpatské Rusi v Užhorodu. Державний архів Закарпатської області (DAZO), Berehovo.

Fond 367, Užhorodská slovenská národní škola Užhorod. Державний архів Закарпатської області (DAZO), Berehovo.

НАВРОЦЬКА, Євгенія, 2016. *Ромська школа в ужгороді*, Písemnosti a tisky. B. č. Strojopis. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha.

Odpovědi na otázky o cikánské třídě v Užhorodě pro článek k desetiletému jubileu, 1936. Písemnosti a tisky. Josef Šimek, b. č. Strojopis. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha.

SKALA, Petr, 2007. Josef Pešek – vedoucí referent školského odboru na Podkarpatské Rusi. In: *Nám i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů)*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově. ISBN 978-80-254-0871-1.

SOMMER, Karel, 1994. Cikánská škola v Užhorodě. In: *Slezský sborník. Acta Silesiaca*. Opava: Slezské zemské muzeum, roč. 92, č. 2, s. 106–112. ISSN 0037-6833.

ŠIMEK, Josef, 1928a. *K desetiletí cikánské školy v Užhorodu*. Písemnosti a tisky. Josef Šimek, S 532/VI -1. Strojopis. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha.

ŠIMEK, Josef, 1936. Školy pro cikánské děti. *Věstník pedagogický*. Praha: Státní nakladatelství, roč. 14, č. 9, s. 352–355. ISSN 2464-5125.

ŠIMEK, Josef, 1928b. *Zpráva o cikánské škole v Užhorodě*. Písemnosti a tisky. Josef Šimek, b. č. Strojopis. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha.

ŠIMEK, Josef, 1931. *Zpráva o kulturním životě cikánů v Československé republice /na Podkarpatské Rusi/*. Písemnosti a tisky. Josef Šimek, b. č. Strojopis. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha.

³⁸Škola v Mukačevu vznikla jako pobočka školy s československým vyučovacím jazykem, jejíž archivní fond se bohužel nedochoval. O okolnostech vzniku romské třídy se dochovala pouze malá zpráva, kterou zaslal Josefu Šimkovi ředitel školy.

Od porodní báby k porodní asistentce

Milena LENDEROVÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 4 November
2018

Accepted 21 November
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

Czechoslovak Republic,
Midwifery, Act No. 200
from 1928, forms of
midwives' education

M. Lenderová
Univerzita Pardubice
Filozofická fakulta
Ústav historických věd •
Studentská 84,
532 10 Pardubice •
Česká republika •
Milena.Lenderova@
upce.cz

ABSTRACT

From Midwife to a Birth Attendant

The first half of the 20th century was in the Czech countries determinative period for midwifery consolidation. Even though the education as well as the status of midwives was not ideal, they were incorporated into a professional medical staff – midwifery was included in legislation to control medical practice, certified by the Act No. 200 from 1928. During the early 1930s the new forms of midwives' education were then codified.

This paper focuses on the period from 1919 to 1949; it analysis, besides other things, the forms of education at the National Institute for Midwives' Education in Ostrava.

Úvodem

Netřeba připomínat, že samostatná první Československá republika nabídla první vážně míněný pokus vyřešit rovnoprávnost obou pohlaví – a že tyto snahy zůstaly zhruba v půli cesty. Legislativně byla dána ženám příležitost svobodně se vzdělávat, nicméně objektivní a subjektivní podmínky k tomu, aby jí mohly naplno využívat, se během svobodného dvacetiletí nevytvořily. Domnívám se, že tyto chvályhodné cíle i jejich neúplné řešení učebnicově ilustruje snaha vyřešit vzdělání a postavení porodních babiček, které – vědomy si své užitečnosti a vlastní důstojnosti – se od přelomu 19. a 20. století začaly nazývat porodními asistentkami. Zákon z roku 1928, kterému se zde budeme věnovat, toto označení legitimizoval a – polovičatě – vyřešil otázku jejich vzdělávání.

Dříve než nahlédneme do zákona, připomeňme některé důležité skutečnosti, které jeho vzniku předcházely.

Vznik kliniky a vzdělání babiček do roku 1851

Od reforem Marie Terezie bylo nezbytným předpokladem činnosti porodních bab získání diplomu, trvalo ale dlouho, než se tento imperativ prosadil. Důležitým krokem bylo zavedení klinické výuky porodnictví, což umožnilo v roce 1789 zřízení Porodnice U Apolináře na Novém Městě pražském (Rubeška, 1968, s. 234–235). Oficiálně byla porodnická klinika zřízena 4. srpna 1803, v následujícím roce stanovil studijní řád pevný program výuky: v každém semestru proběhl úplný kurz porodnictví pro báby a porodníky, a to v češtině i němčině, který navázal na dvouměsíční praxi v porodnici (Tinková, 2010, *passim*).

C. k. babická škola

V roce 1851 byla porodnická klinika rozdělena na kliniku pro lékaře, jejímž přednostou se stal František Kiwisch, a na samostatnou kliniku pro báby v čele s Vilémem Langem (Rozsivalová-Lenzová, 1951, s. 98). Na Langův návrh a na základě ministerského povolení č. 1426 z 23. února 1851 (výnos místodržitelství z 23. prosince 1851, č. 29.507) byla na zkoušku zavedena reforma babického studia: dosavadní teoretický kurz v Karolinu byl zrušen a za rok se vystřídaly tři čtyřměsíční teoreticko-praktické kurzy, střídavě v českém a německém jazyce. Do jednoho kurzu mělo být přijato nejvýš 60 uchazeček. Přednost měly žadatelky pocházející z venkova, s sebou si měly přinést křestní list, vysvědčení zachovalosti, vysvědčení krajského fyzika dokládající jejich gramotnost a předpoklady pro výkon této profese. Podle výnosu ministerstva vyučování z 1. října 1848, č. 6393, mohly být do kurzu přijímány i svobodné ženy starší 20 let (Wiesner, 1923, s. 5, 8). Přesto i nadále výrazně převažoval počet vdaných žen, případně vdov.

Až do roku 1891 příslušela „babická“ klinika univerzitě. Poté byla od fakulty odloučena a zřízena jako samostatná „c. k. škola babická v Praze“, podřízená Zemskému výboru. Způsob a místo výuky se nezměnilo – probíhala nadále v kurzech v přízemních prostorách Hlávkovy porodnice (Svobodný a Hlaváčková, 2004, s. 147). Ředitelem kliniky byl zemský zdravotní referent, profesorem byl jmenován 22. prosince 1891 dosavadní docent české lékařské fakulty Václav Rubeška (1854–1933). Toužil spíše po místu profesora na lékařské fakultě, přesto se výchově porodních babiček věnoval velmi svědomitě po několik desetiletí, napsal pro ně první moderní učebnici, která se od prvního publikování v roce 1893 dočkala pěti vydání. V kurzech pro báby vyučoval do roku 1920, kdy 30. června skončil poslední český kurz zahájený 4. října 1919 se 164 kandidátkami (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, říjen 1919, roč. 7, č. 10, s. 12). To byl konec pražské babické kliniky, která už v této podobě neměla být nikdy obnovena.

Situace po vzniku ČSR

V době vzniku samostatného Československa bylo na území republiky osm teritoriálně nerovnoměrně rozdělených tzv. babických škol s různou délkou kurzů, odlišnou úrovní a podmínkami přijímání. Dvě z nich – v Nitře, kde byla založená začátkem 20. století, a Rimavské Sobotě, kde kurzy probíhaly od roku 1901 (Falisová a Moravcová, 2015, s. 30–32) – nevyhovovaly ani nejzákladnějším požadavkům, byly jen dvouměsíční a brzy po vzniku

Československa byly zavřeny. Škola v Praze, jež měla saturovat zájem adeptek z celých Čech, organizovala tři čtyřměsíční kurzy ročně; Brno, Olomouc, Bratislava, Košice a Užhorod konaly pětíměsíční kurzy. Protože pokles porodnosti, zřetelný už na přelomu století, se během války a po ní prohloubil, babické školy v Praze, Brně a Olomouci ukončily dočasně svou činnost v roce 1920 s tím, že se připravují kurzy „podle nových moderních předpisů“ (Bébr, 1932, s. 2). Ženy z českých zemí, které chtěly získat diplom porodní báby – většinou válečné vdovy s dětmi, ženy legionářů aj. – využily možnosti absolvovat kurzy v Bratislavě a Košicích (Falisová a Moravíková, 2015, s. 51–53).

Návrh Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ze dne 19. června 1919 na úpravu vzdělání porodních asistentek vypadal ambiciózně – do nově koncipovaných kurzů měly být přijímány uchazečky s vyšším vzděláním (podle výnosu ministerstva veřejného zdravotnictví z 28. ledna 1920 č. 4421/I a 1919 to mělo být buď absolutorium veřejné ošetrovatelské školy, nebo nižší střední školy či alespoň měšťanky „s prospěchem nejméně dobrým“¹) a na základě přijímací zkoušky (prominula by se absolventkám s úplným středoškolským vzděláním). Frekventantka měla získat vědomosti z anatomie a fyziologie ženy a dítěte, znalosti o nakažlivých nemocech, znalost „nauky občanské“ a důležitých zákonů a nařízení. Ministerstvo počítalo s omezením počtu studentek (maximálně 50 v ročníku), aby se jim mohli vyučující naplno věnovat, a se snížením věku přijímaných – nejméně 18 let, nejvíce 30 (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, srpen 1919, roč. 7, č. 8, s. 1–2). Návrh předpokládal zřízení internátních škol pro frekventantky. Kurz měl trvat deset měsíců, v následující diskusi se objevil návrh trvání dvanáct měsíců (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, leden 1921, roč. 9, č. 1, s. 2) a počítalo se s opakovacími kurzy po 10 letech praxe či v případě nějakého pochybení (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, září 1919, roč. 7, č. 9, s. 9–10). Opakovací kurzy zavádělo už nařízení Ministerstva vnitra z roku 1899, ale prakticky se nikdy nerozběhly.

Debata o připravovaném zákonu se prodlužovala, vystupovali v ní jak lékaři, tak aktivistky z řad porodních asistentek. Postavení porodních asistentek alespoň částečně zlepšil zákon z 30. října 1924, č. 221/1924 Sb. z. a n., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Jednalo se o velmi pokrokový právní předpis. Zavedl pojištění pro případ invalidity a stáří, pojištění se týkalo těch, kteří na území Československé republiky vykonávali práci nebo služby na základě pracovního, služebního nebo učňovského poměru a nevykonávali je příležitostně nebo jako vedlejší zaměstnání. Protože pojištěny byly i manželky a děti pojištěnců, zákon podstatně zlepšoval vyhlídky porodních asistentek na odpovídající příjem. Samy ale pojištění neměly, neboť nebyly zaměstnány v pracovním poměru.

Zákon z roku 1928

Podle *Věstníku věnovaného zájmům porodních asistentek*, jenž propůjčil většinu svých stránek vzrušené debatě o nezbytných opravách, bylo v letech 1925–1926 v Československu 10 938 porodních asistentek, z toho 9410 diplomovaných. V Čechách působilo 4378 (vesměs

¹Výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví z 28. ledna 1920, č. 4421/I a 1919. Kart. č. 199, inv. č. 381. Státní oblastní archiv Jičín, Okresní zastupitelstvo Jičín. Cit. dle přípisu MVZTV z 22. 12. 1923.

diplomovaných) asistentek, na Moravě 2188, z nichž také většina diplomy vlastnila. Ve Slezsku jich bylo 528, rovněž vesměs diplomovaných, na Slovensku 3347, z nichž ale diplomem disponovalo jen 1921 osob. Na Podkarpatské Rusi působilo 502 asistentek, z nichž 400 mělo diplom. Na 1 porodní asistentku v republice připadal roční průměr 33,1 porodu. V Čechách 33, na Moravě 29,8, ve Slezsku 3,3, na Slovensku 31,4, na Podkarpatské Ukrajině 56 (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, prosinec 1927, roč. 15, č. 12, s. 7). Zákon měl zajistit, aby praktikovaly jen diplomované asistentky a aby všechny našly obživu.

Zákon č. 200/1928 Sb., o pomocné praxi porodnické, jakož i o vzdělání a výcviku porodních asistentek byl vydán 9. listopadu 1928. V první části definoval pomocnou praxi porodnickou, již se rozuměla:

- „a) samostatná pomoc při pravidelném těhotenství, porodu a šestinedělí, jakož i samostatné ošetřování novorozenců a kojenců, nepotřebujících ošetření lékařského,
- b) přísluha (asistence) lékaři při ošetřování těhotných, rodiček, šestinedělek, novorozenců a kojenců,
- c) nezbytná samostatná pomoc v případech vyjmenovaných sub. a), i když jsou to případy patologické, avšak pouze tehdy, hrozí-li nebezpečí z průtahu, není-li možno včas povolati lékaře a pouze do té doby, než se lékař dostaví“ (Pachner a Bébr, 1932, s. 603).

V § 8 řešil zákon otázku teoretického vzdělání a praktického výcviku porodních asistentek. Stanovil, že diplomy opravňující k vykonávání pomocné porodnické praxe mohou vydávat jen státní ústavy pro vzdělání a výcvik porodních asistentek (Bébr, 1932, s. 10). Inicioval zakládání státních vzdělávacích ústavů s nejméně desetiměsíční výukou. Požadavek dvouletého vzdělání, obsažený v rezoluci porodních asistentek a odvolávající se na praxi v zahraničí, byl odbyt argumentem, že by sice došlo k poklesu příliš vysokého počtu asistentek, současně ale „k vzniku polovzdělaného lékařského proletariátu“ (Gála, 1929, s. 318). Třebaže dvouleté vzdělání porodních asistentek existovalo např. ve Francii, k „přílišnému“ vzdělání porodních asistentek byli čeští lékaři velmi obezřetní.

Zákon byl schválen sněmovnou za malé účasti poslanců, nedostavil se ani ministr zdravotnictví, jimž byl tehdy Jozef Tiso. Referentem měl být poslanec za lidovou stranu dr. Řehák, nahradila ho poslankyně za agrární stranu Anna Chlebounová, sama matka sedmi dětí. K zákonu promluvily především ženy: poslankyně za německou sociální demokracii Franziska Blatny, za českou sociální demokracii Betty Karpíšková, za Českou stranu národně socialistickou Ludmila Pechmanová, za Deutsche Nationalpartei Josefina Weber a Marie Vobecká zastupující KSČ. Kriticky a z levicových pozic vystoupily B. Karpíšková a F. Blatny (*Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*, 1928, roč. 16, č. 11, s. 1). Porodní asistentky, k nimž se zákon vztahoval, spokojené nebyly, neboť řešil jejich požadavky jen částečně – týkal se jen prodloužení a zkvalitnění vzdělání a bránil působení fušerek. Neupravil jejich sociální poměry, nezabýval se jejich pojištěním pro případ nemoci, invalidity a stáří či v případě nutnosti karantény.

Podle vládního nařízení č. 154/1929 musely žadatelky o přijetí do kurzu předložit vlastnoručně napsanou žádost, k níž bylo třeba připojit křestní nebo rodný list nezbytný

ke kontrole věku uchazečky. Ta nesměla být mladší 20 a starší 35 let. Přikládal se rovněž doklad o československém státním občanství a doklad trestní bezúhonnosti. Dalším nezbytným dokumentem bylo potvrzení úředního lékaře o tělesné a duševní způsobilosti k výkonu tohoto povolání a o tom, že uchazečka není těhotná. Potřebný byl i očkovací průkaz a potvrzení o znalosti vyučovacího jazyka. Zákon stanovil požadavky na předběžné vzdělání uchazeček, jímž mělo být absolutorium tří tříd měšťanské nebo střední školy, případně diplom o absolvování ošetrovatelské školy. Pokud se posledně jmenovanými doklady nemohla uchazečka prokázat, musela absolvovat přijímací zkoušku z učiva tří tříd měšťanky. Přednost měla být dána těm, které byly ochotny se reversem zavázat, že se po absolvování školy usadí tam, kam „budou přikázány státní správou zdravotní“, případně těm, které do školy na své výdaje poslala jejich obec, kam se po absolvování kurzu vrátily.²

Státní školy pro výcvik porodních asistentek

Za účelem realizace § 8 zákona o pomocné praxi porodnické byly výnosem ministerstva zdravotnictví z 10. července 1930, č. 21 749, zřízeny státní ústavy pro vzdělání a výcvik porodních asistentek. Nejen v desetiměsíční délce kurzu, ale i ve stanovení jeho začátku se vzdělání přizpůsobilo běžnému školnímu roku: kurzy začínaly vždy 1. září (Bébr, 1932, s. 5). Ústavy byly samostatné rozpočtové organizace a byly podřízeny přímo ministerstvu zdravotnictví. V jejich čele stál ředitel, který musel být současně i vedoucím lékařem porodnice nebo oddělení nemocnice, v němž probíhal praktický výcvik studentek.

Kandidátkám bylo přímo nařízeno v ústavu bydlet a stravovat se, proto byly součástí ústavů internáty. Vybavení, které si ženy měly s sebou do kurzu přinést, bylo taxativně dáno. Školné činilo 300 Kč a splatné bylo hned při přijetí. Za uchazečky je mohla zaplatit obec, případně bylo možné požádat o snížení nebo prominutí školného. Kromě školného platily frekventantky za ubytování a stravování, výšku těchto poplatků určovalo Ministerstvo financí po dohodě s Ministerstvem zdravotnictví, i zde bylo možno využít úplného nebo částečného osvobození.

Učební plán se skládal z pomocných nauk, nauky o porodnictví, kojení, o ženských a pohlavních nemocech, z obecného zdravotnictví a první pomoci, z příslušného zákonodárství (Bébr, 1932, s. 15). Kandidátka musela absolvovat aspoň 10 porodů, jinak nesměla být připuštěna k závěrečné zkoušce (Tamtéž, s. 23).

Ve státních ústavech měly probíhat i opakovací kurzy pro porodní asistentky, jež měly přispět k udržení a rozvíjení jednou nabytých vědomostí. Zákon je prohlásil za povinné, první z nich měl proběhnout nejdříve po pěti letech od ukončení školy, pak po každém završeném desetiletí. Opakovacího kurzu se musela účastnit i asistentka, která – nuceně nebo dobrovolně – přerušila praxi na 3 a více let, či babička, jež absolvovala některý z kurzů před vznikem zákona (pětileté lhůty se počítaly od 14. března 1929), nebo taková, „u níž byly zjištěny vážné

²Vládní nařízení ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění slibu. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, R. 1928, částka 60, vydaná dne 30. října 1929, s. 1223–1226.

nedostatky vědomostí“ (Tamtéž, s. 29). Délka opakovacích kurzů nebyla ale určena – původně se počítalo se třemi týdny (Tamtéž, s. 30). Zpočátku nebylo vůbec jasné, jakou konkrétní náplň mají mít, jak mají dlouho trvat a kdy se mají konat (Gála, 1929, s. 318–31). Zákon z roku 1928 o pomocné praxi porodnické byl postupně doplňován různými normativními výnosy ministerstva veřejného zdravotnictví: podmínky přijímacích zkoušek, výši školních a zkušebních poplatků, ustanovení o prospěchových a závěrečných zkouškách či o znění diplomu a slibu porodních asistentek vymezovalo vládní nařízení č. 154/1929.

Státní ústav pro výcvik porodních asistentek v Moravské Ostravě

Výnosem ministerstva zdravotnictví z 10. července 1930, č. 21 749, byly zřízeny státní ústavy pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, a to v Bratislavě a Košicích se slovenštinou jako vyučovacím jazykem, v Užhorodě, kde byla vyučovacím jazykem ukrajinština. Dále byly tyto ústavy založeny v Pardubicích (vyučovacím jazykem byla čeština) a Liberci (s němčinou jako vyučovacím jazykem). Státní ústav pro vzdělávání a výcvik porodních asistentek v Moravské Ostravě vznikl jako poslední – roku 1933 (Bébr, 1932, s. 3–4; Svobodný a Hlaváčková, 2004, s. 184). Jeho založení se podařilo prosadit MUDr. Františku Pachnerovi, výjimečné osobnosti, propagátorovi řádného vzdělání a důstojného postavení porodních asistentek, a to v souvislosti s výstavbou nového gynekologicko-porodnického oddělení Státní veřejné nemocnice v Zábřehu. Ústav byl podřízen Ministerstvu zdravotnictví, mládeže a tělesné výchovy a řídil se osnovami vydaným výnosem tohoto ministerstva dne 25. srpna 1930. Ve znění nového zákona byl plánován internát a praktický výcvik žákyň ve státní nemocnici (Dohnal, 1973, s. 53–54).

První desetiměsíční kurz byl zahájen 2. září 1933 v areálu nemocnice v Ostravě-Zábřehu pro třicet posluchaček. MUDr. Pachner se stal prvním ředitelem, na výuce se podíleli další lékaři a porodní asistentky. Internát vedla a o výchovnou práci se starala představená – zkušená porodní asistentka, která zároveň pečovala o administrativní záležitosti ústavu. První představenou se stala Božena Bártová, vrchní sestra porodnicko-gynekologického oddělení a spolupracovnice F. Pachnera (Tamtéž, s. 54). Pravidelná výuka probíhala ve školních letech 1933/34, 1934/35 a 1935/36. Proč v letech 1936–1939, tedy po tři školní roky, ústav organizoval místo pravidelné výuky jen třítydenní opakovací kurzy pro již praktikující porodní asistentky, nevíme. Lze předpokládat, že důvodem byl vysoký počet asistentek v republice a fakt, že ne všechny nacházely uplatnění. Od školního roku 1939–1940 opět probíhala pravidelná výuka (Tamtéž, s. 54), již učinil konec až osudný rok 1948.

Od roku 1939 řídil ústav MUDr. Alois Růžička,³ představenou byla Gabriela Halfarová. Ti vedli ústav až do jeho zániku: po ukončení školního roku 1948–1949, kdy byl začleněn „v rámci jednotné školy do vyšší sociálně zdravotnické školy v Ostravě-Vítkovicích“ (Tamtéž, s. 54). První diplomy byly vydány s datem 21. 6. 1934, poslední 30. 6. 1949 (Tamtéž, s. 54).

³Doktor Pachner, předchůdce ředitele A. Růžičky, byl Žid, odešel s rodinou do Valašského Meziříčí, v říjnu 1944 byl internován v Hagiboru, válku ale přežil.

O praxi ústavu vypovídá fond uložený v Archivu města Ostrava. Sice neobsahuje žádné úřední knihy ani účetní materiál, nicméně svědomitě vyplňované osobní karty frekventantek promlouvají o předmětech teoretické výuky i o praxi, o počtu uchazeček, jejich věkovém a sociálním původu, o jejich předběžném vzdělání, průběžném prospěchu i výsledku závěrečných zkoušek. O praktické výuce vypovídá rub osobních karet: žákyně vyšetřovaly těhotné i rodičky, vyšetřovaly gynekologicky nemocné ženy, ošetřovaly novorozence, cévkovaly, dávaly klystýry a výplachy, asistovaly při operacích. A především působily na porodním sále, kde nejen asistovaly, ale musely prokázat, že dovedou samostatně vést porod – především to je v budoucí profesi očekávalo. Během studia skládaly šest prospěchových zkoušek: z porodnictví, kojení, pomocných nauk, nauk o ženských infekčních a pohlavních chorobách, z nauky o obecném zdravotnictví a z ošetrovatelských technik. Nauka o zákonech a nařízeních, jejichž výuku zákon předpokládal a která byla v nově vydané Pachnerově a Bébrově učebnici, nebyla patrně zkoušená. Závěrečná zkouška se skládala z ústní a písemné části. Porodnictví a kojení bylo zkoušeno jak písemně, tak ústně, ústní zkoušky bylo třeba složit z pomocných nauk, nauky o ženských, infekčních a pohlavních chorobách, z nauky o obecném zdravotnictví a první pomoci a ze zákonů a nařízení.⁴ Důležitou součástí výuky byla i praxe mimo porodnici. Žákyně praktikovaly v poradně pro těhotné, v poradně „Naším dětem“, u pobočky Okresní péče o mládež sídlící od roku 1934 v budově Okresního sociálně-zdravotního ústavu v Moravské Ostravě (Hrušková, 1937, s. 46), ojediněle i u odbočky Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Státní ústav pro výchovu a vzdělání porodních asistentek spolupracoval s významnou ostravskou institucí, s Masarykovým ústavem pro matky a kojence, jenž byl otevřen v listopadu 1930 v čele s MUDr. Emilií Lukášovou.

Po celou dobu působení ústavu bylo každoročně přijímáno kolem 30 uchazeček – výkyvy nebyly podstatné: nejméně frekventantek, 29, bylo přijato ve školním roce 1945/46⁵, nejvíce, 36, o rok později⁶. Za dobu své existence ústav vyškolil celkem 408 diplomovaných asistentek.

O výrazném posunu v dějinách tohoto stavu vypovídá věk frekventantek, jehož limity určoval zákon. Starší absolventka byla minulostí – nahlédneme-li do praxe ostravského ústavu, vidíme, že se průměrný věk frekventantek ústavu pohyboval v jednotlivých ročnících mezi hodnotou 24,7 (rok 1944/45) a 27,15 (rok 1948/49)⁷. Na základě přístupných údajů je možné konstatovat, že dívky mladší 20 let byly přijímány ojediněle (čtyři osmnáctileté a tři devatenáctileté za celou sledovanou dobu), stejně jako ženy starší 35 let (deset), které chtěly absolvováním kurzu patrně řešit svou obtížnou životní situaci.

⁴Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Passim. Archiv města Ostravy.

⁵Hlavní katalog 1945–1946. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 9, inv. č. 10. Archiv města Ostravy.

⁶Hlavní katalog 1946–1947. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 11. Archiv města Ostravy.

⁷Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Passim. Archiv města Ostravy.

Přibývalo svobodných žen – zatímco v prvních letech působení ústavu ještě převažovaly provdané frekventantky, na začátku 40. let se poměr mezi vdanými a svobodnými vyrovnává a od školního roku 1943/44 už převažují svobodné nad vdanými. Nově se objevuje kategorie rozvedených či rozloučených; takových žen v kurzech přibývá (jedna v roce 1934/35, deset v závěrečném školním roce).⁸ Takové žákyně by rakouské zákonodárství zjevně nepovažovalo za „mravně zachovalé“.

Z údajů, které máme k dispozici, je zřetelné, do jaké míry se stávalo samozřejmostí absolvování měšťanské (občanské) školy. Žen, které musely složit přijímací zkoušky, byl v období republiky vcelku zanedbatelný počet, prudce se ale zvedl v roce 1939/40 (skoro jedna třetina z celkového počtu) a na nízké předválečné hodnoty se už nedostal: ještě ve školním roce 1948/49 skládalo přijímací zkoušku 11 uchazeček, což je více než jedna třetina z celkového počtu⁹. Počet zájemkyň s úplným středoškolským vzděláním byl nízký. V roce 1941/42 se do ústavu přihlásila absolventka osmitřídního reálného gymnázia ve Valašském Meziříčí, která za sebou měla pět semestrů lékařské fakulty¹⁰, v roce 1944/45 pak rovněž maturantka, absolventka pěti semestrů lékařské fakulty v Brně¹¹. Jistě to byl důsledek zavření vysokých škol. Dvě maturantky přišly i v roce 1944/45¹², jedna v roce 1946/47¹³. Ve větším počtu se hlásily ženy, které za sebou měly ošetrovatelský či samaritánský kurz.

Ne všem se studium podařilo ukončit; žádná ale nepropadla při závěrečné zkoušce. Některé odcházely v průběhu studia, především pro neúspěch při opravné zkoušce z některého předmětu (z pramenů, které máme k dispozici, vyplývá, že takových žen bylo celkem sedm), či na vlastní žádost (tři). 19. dubna 1948 byla jedna ze studentek vyloučena „na příkaz ředitele národní bezpečnosti“: z přiložených materiálů vyplývá, že manžel sedmadvacetileté Hermíny Ripperové z Bělotína emigroval a na ni dopadlo podezření z přečinu proti republice.¹⁴

Z dochovaných materiálů je možné rovněž určit, z jakého sociálního prostředí pocházely frekventantky ostravského ústavu. Zopakujme, že první republika sice deklarovala rovnost obou pohlaví, ale představa „přirozené“ dělby mezi pohlavími reziduovala: žena byla bytostí soukromé sféry, muž veřejné. Není tudíž divu, že většina žen, která do Ostravy přišla, vdaných či svobodných, přišla takřikajíc od plotny. U vdaných je tato skutečnost pochopitelná, u svobodných byla zřejmě důsledkem omezeného množství pracovních

⁸Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Passim. Archiv města Ostravy.

⁹Hlavní katalog 1948–1949. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 13. Archiv města Ostravy.

¹⁰Hlavní katalog 1941–1942. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 7. Archiv města Ostravy.

¹¹Hlavní katalog 1946–1947. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 11. Archiv města Ostravy.

¹²Hlavní katalog 1944–1945. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 10. Archiv města Ostravy.

¹³Hlavní katalog 1946–1947. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 11. Archiv města Ostravy.

¹⁴Hlavní katalog 1948–1949. Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 10, inv. č. 13. Archiv města Ostravy.

příležitostí pro dívku bez kvalifikace. Nesporně i toto bylo příčinou zájmu o absolvování ústavu. Velmi nízký je počet vdaných žen uvádějících vlastní povolání – de facto se objevují až během okupace. Pokud zjednodušíme profesní kategorie na dělníky/dělnice, zemědělce, úředníky/úřednice, řemeslníky a obchodníky, horníky, učitelky, ošetrovatelky, prodavače/prodavačky a služebné, pak vypadá situace následujícím způsobem (viz příloha).

Závěr

Zákon z roku 1928 zůstal daleko za ambiciózními návrhy z prvních poválečných let. Nezavedl dvouleté vzdělání porodních asistentek, které by jej alespoň částečně přiblížilo středoškolskému vzdělání, o nějž ony samy usilovaly. Nezajistil jejich rovnoměrné rozmístění, především v zaostalých regionech jich působilo málo. Nezajistil jim odpovídající příjem ani jistoty ve stáří. V praxi se nepodařila prosadit závaznost opakovacích kurzů. Přesto je možné konstatovat, že nabídl mladým ženám povolání s nezpochybnitelnou kvalifikací.

Primární zdroje

BÉBR, Richard, 1932. *Výklad předpisů o vzdělání a výcviku porodních asistentek*. Praha: J. Bébr.

Fond 492, Ústav pro vzdělání a výchovu porodních asistentek Ostrava-Zábřeh. Kart. č. 1–10. Archiv města Ostravy.

GÁLA, Cyril, 1929. Několik poznámek k reformě zákona o porodních asistentkách a zejména obligátních opakovacích kursů. *Praktický lékař: měsíčník vydávaný mladou generací lékařů při Ústřední jednotě českých lékařů*. Praha: Mladá generace lékařů při Ú. J. Čs. L., roč. 9. ISSN 0032-6739.

HRUŠKOVÁ, Olga, 1937. Sociální péče Moravské Ostravy. In: HABROVANSKÝ, Jindra a ŠRENK, Vladislav, ed. *Moravská Ostrava*. Praha: Národohospodářská propagace Československa, s. 46.

PACHNER, František a BÉBR, Richard, 1932. *Učebnice pro porodní asistentky*, Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy Československé republiky.

RUBEŠKA, Václav, 1968. Příspěvky k dějinám porodnictví v Čechách. *Československá gynekologie*. Praha: Nakladatelské a tiskové středisko ČLS JEP, roč. 33, s. 234–235. ISSN 0374-6852.

Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek. Praha: Zemská jednota porodních babiček 1919–1928, roč. 7–16. ISSN 1804-1981.

Vládní nařízení ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění slibu. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, R. 1928, částka 60, vydaná dne 30. října 1929, s. 1223–1226.

Výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví z 28. ledna 1920, č. 4421/I a 1919. Kart. č. 199, inv. č. 381. Státní oblastní archiv Jičín, Okresní zastupitelstvo Jičín. Cit. dle přípisu MVZTV z 22. 12. 1923.

WIESNER, Antonín, 1923. Vývoj stavu porodních asistentek v Československu. *Věstník věnovaný zájmům porodních asistentek*. Praha: Zemská jednota porodních babiček, roč. 11, č. 7–8, s. 5; č. 9, s. 8. ISSN 1804-1981

Literatura

DOHNAL, Miloň, 1973. 40 let zdravotnického školství na Ostravsku. In: *40 let zdravotnického školství v Ostravě*. Ostrava: Krajský národní výbor, s. 43–69.

FALISOVÁ, Anna a MORAVICSOVÁ, Eva, 2015. *Pôrodné asistentky a ošetrovatelky na Slovensku v rokoch 1918–1938: (sondy do problematiky)*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-1468-5.

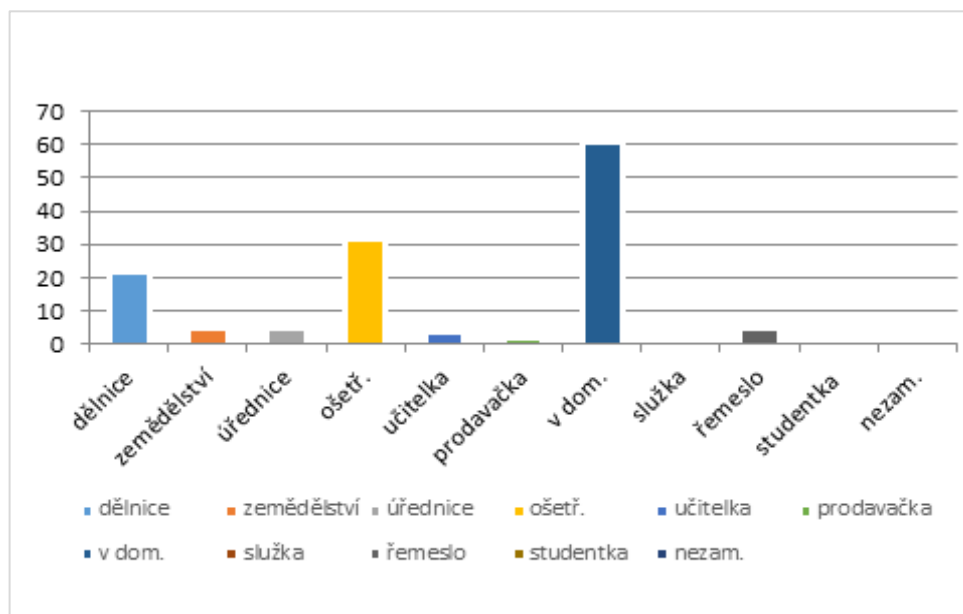
ROZSÍVALOVÁ-LENZOVÁ, Eva, 1951. Vznik babických škol v Československu. *Československá nemocnice*. Praha: Zdravotnické nakladatelství Společnosti čs. lékařů, roč. 19, s. 96 – 102.

SVOBODNÝ, Petr a HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, 2004. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, s. 147. ISBN 80-7254-424-1.

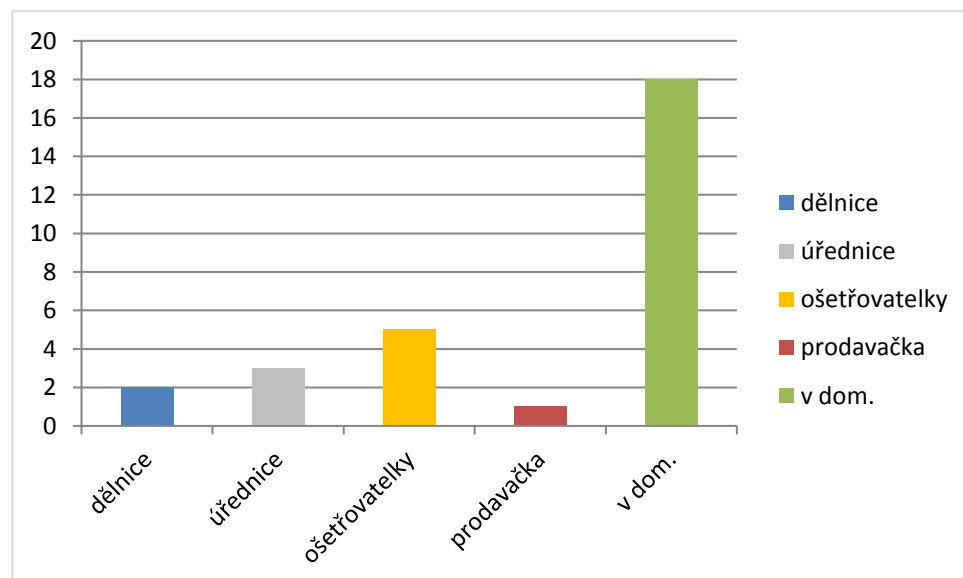
TINKOVÁ, Daniela, 2010. *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0223-9.

Příloha: Sociální složení frekventantek UVVPA v Ostravě

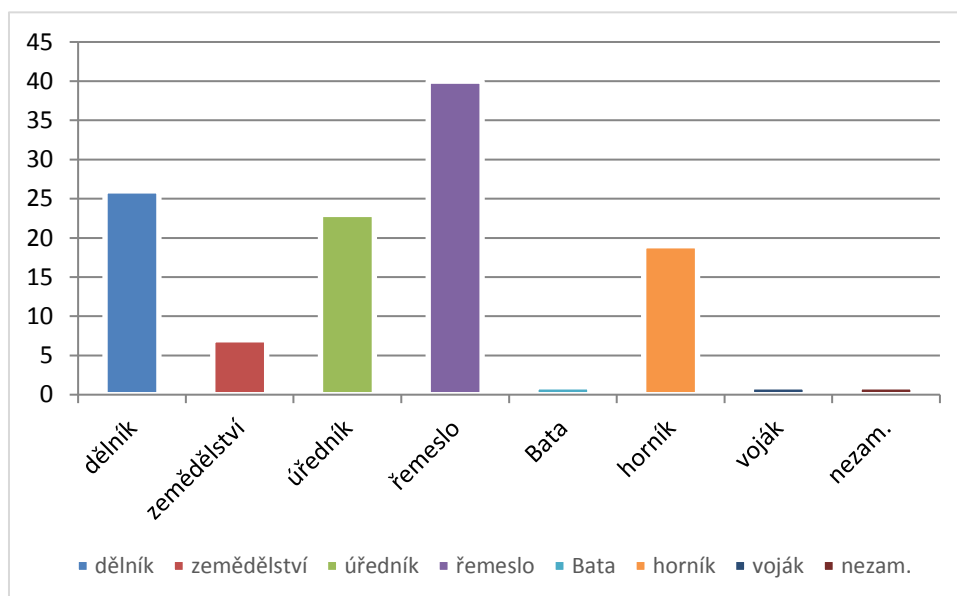
1. Neprovdané frekventantky

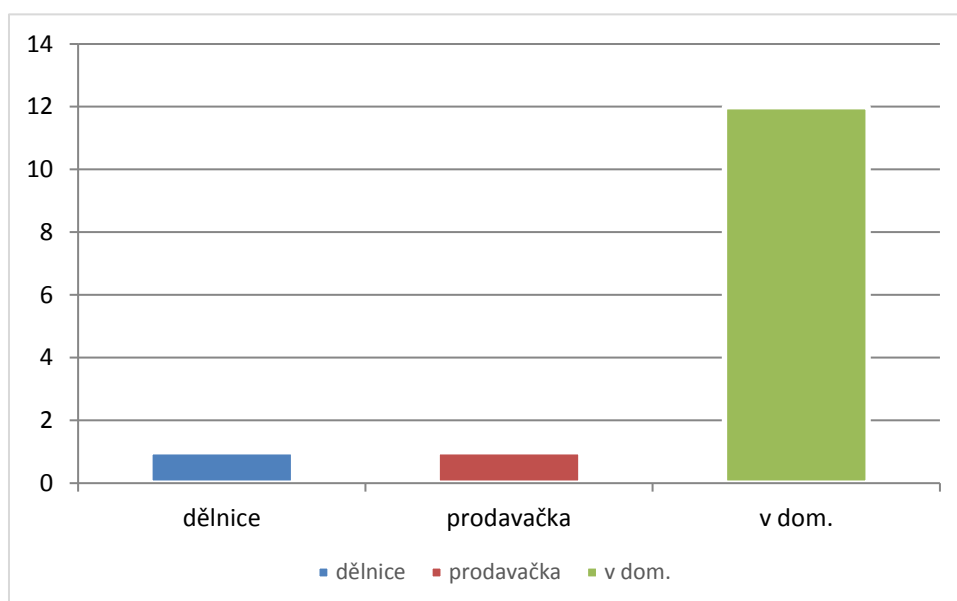
2. Rozvedené či rozloučené frekventantky

3. Provdané frekventantky

4. Ovdovělé frekventantky

Chlapecká výchovna v Hradci Králové – příklad sociálněpedagogické činnosti v meziválečném období

Pavla KORITENSKÁ

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30 October
2018

Accepted 19 November
2018

Available online 31
December 2018

Keywords:

socio-pedagogical
activities, special
education, Czechoslovak
Republic, Upbringing
Institution, Hradec
Králové, pedology, Josef
Pelikán (1875–1937)

P. Koritenská
Muzeum východních
Čech v Hradci Králové •
Eliščino nábřeží 465
500 01 Hradec Králové •
Česká republika •
p.koritenska@muzeum
hk.cz

ABSTRACT

Boy-Upbringing Institution in Hradec Králové – example of socio-pedagogical activities in the Interwar Period

The article presents pedagogical and socio-upbringing activity of the Boy-Upbringing Institution in Hradec Králové in the interwar period. The study focuses on founding of the Institution in 1910 in context of the so-called “pedagogical efforts”. The main part of the article points out the socio-pedagogical activities of teachers in the Boy-Upbringing Institution and their efforts to teach and prepare the students in their care to become self-reliant and independent. The article also relays the important role of director Josef Pelikán in running and maintaining the Institution as well as his views and understanding of socio-pedagogical care.

Úvod

Československá republika si uvědomovala důležitý úkol sociální péče o mládež a rovněž význam otázky vzdělávání dětí s fyzickými, psychickými či sociálními „vadami“. Meziválečná pedagogická diskuse proto navázala na bohaté zkušenosti s výchovou a vzděláváním tzv. „abnormální“ a „morálně zpustlé“ mládeže, jak byly rozvíjeny již v předválečném období zejména v rámci tzv. pedologie. Nauka o dítěti (pedologie) z hlediska jeho fyzického, psychického i sociálního rozvoje získala před rokem 1918 svou záštitu u významné osobnosti pražské univerzity – profesora Františka Čády (1865–1918). Jeho úsilí o zachování fyzického, psychického i morálního zdraví jedince a bohaté kontakty s významnými lékaři a pedagogy představovalo v předválečném období zásadní směr v rámci sociálně pedagogických snah a rozvoje tzv. pomocného školství. Na založení výchovny v Hradci Králové a její odborný rozvoj v meziválečném období, kdy „výzkum dítěte a význam sjezdů pro výzkum dítěte“ (Kasper a Kasperová, 2018, s. 174) sehrál zásadní roli

nejen pro reformu obecného a měšťanského školství, ale i pomocného školství a sociálněpedagogickou činnost, je nutné nahlížet v kontextu předválečných pedologických snah a jejich vývoje po roce 1918.

Odborná meziválečná pedagogická diskuze věnovala značný prostor tzv. nápravné pedagogice a pedopatologii. Zejména pak prostředkům a způsobům, jimiž bylo možné upravit výchovu a vyučování tzv. abnormálních dětí a mládeže tak, aby se jejich „vady“ odstranily nebo alespoň zmírnily. Důraz byl kladen především na jejich soběstačnost a samostatnost v praktickém životě a na jejich začlenění do běžného chodu společnosti (Chlup, Kubálek a Uher, 1939, s. 168). Jednou z priorit nového státu proto byla rovněž podpora kvalitní sociální a sociálně-zdravotní péče a podpora institucí, které tuto péči poskytovaly.

Hradec Králové se jako rozrůstající moderní město a centrum okresu stalo v meziválečném období sídlem významných zařízení a ústavů, které se věnovaly sociálně-zdravotní problematice. Některé instituce zde vyvíjely činnost již před rokem 1918 a byly aktivní i po vzniku Československé republiky, jejich působnost zahrnovala celý královéhradecký okres. Kromě *Chlapecké výchovny pro hochy lehce abnormální* a *Ústavu pro hluchoněmé děti*, v nichž byl kladen důraz na výchovnou a vzdělávací funkci, fungovaly ve městě i další instituce sociální a sociálně-zdravotní péče – *Okresní péče o mládež v Hradci Králové*, *Okresní ústav sociálně-zdravotní péče*, *Československý červený kříž* a *Masarykova liga proti tuberkulóze*. Sociální péči v Hradci Králové se zabývalo rovněž sociální oddělení městského úřadu, které zajišťovalo mimo jiné provádění sociálních opatření státu, tj. rozdělovalo vládní podpory a přiděly. Město také spravovalo prostředky dobročinných nadací.¹

Zřízení výchovny v Hradci Králové

Pomocné školy byly v Československé republice diferenciacním útvarem a byly určeny pro děti nižšího intelektu, které nestačily učivu obecné školy.² Učební osnovy a výchova byly směřovány k tomu, aby v rámci svých možností tyto děti byly se svými schopnostmi soběstačné a uplatnily se v praktickém životě. Rovněž byla věnována zvýšená péče tělesné výchově a ručním pracím. Činnosti v dílnách, na zahradě nebo v kuchyni byly vykonávány z nápravněpedagogických důvodů (Chlup, Kubálek a Uher, 1939, s. 427).

Dne 6. března 1910 byla v Hradci Králové zřízena chlapecká výchovna, a to na základě doporučení Zemské komise pro ochranu dětí a péče o mládež v Království českém.³

¹Jednalo se o nadace dobročinné, školské a kulturní, sirotčí a invalidní. Celkový počet nadací v Hradci Králové byl v meziválečném období více než 70.

²Pomocné třídy, resp. pomocné školy, které byly určeny pro děti slabomyslné, obtížně vychovatelné a vzdělatelné, byly ve větších městech zřizovány na základě výnosu Ministerstva kultu a vyučování z roku 1907. Od konce dvacátých let měly pomocné školy speciální osnovy (výnos Ministerstva školství a národní osvěty z 2. 11. 1928) a podléhaly vlastnímu zákonu (Zákon o pomocných školách z 24. května 1929).

³Tato instituce se věnovala zejména péči o mládež, správní a organizační, personální agendě, agendě spolků ústavů a podpůrných organizací, ochraně matek a dětí, opatrovnictví, poručnictví a ochranné výchově. V letech 1906–1917 fungovala pod názvem Zemská komise pro ochranu dětí a péče o mládež v Království českém,

Při výchově měla fungovat nejen pomocná škola, ale také pokračovací škola pro učně, dílny a zahrada. Pro tyto účely poskytl město Hradec Králové dům čp. 62 v ulici Svatodušní (dnes Rokitanského). Výchovna byla řízena kurátorem, jehož členy byli zástupci úřadů a veřejných i spolkových korporací. Prvním správcem ústavu byl jmenován Josef Pelikán, s ním zde pracovali dva učitelé a tři pěstouni. Manželka správce Anežka Pelikánová se stala hospodyní výchovny.

Chlapecká výchovna byla určena pro intelektově lehce abnormální chlapce, kterým se zde dostalo celkového zaopatření. U chovanců z majetnějších rodin výdaje hradili rodiče, u nemajetných obec nebo různé sociální instituce. Byli přijímáni převážně chlapci z Čech ve věku od 8 do 12–14 let, i když byly povolovány výjimky. Ústav doplňoval školskou výchovu se zřetelem k pozdějšímu uplatnění chovanců v praktickém životě. Dvojtřídní pomocná škola poskytovala chovancům přiměřené školní vzdělání a vyučovala předměty obecné školy, které byly doplněny chlapeckými ručními pracemi (modelování, práce s papírem nebo dřevem). Město poskytlo také pozemek pro ústavní zahradu, která byla využívána k praktické výchově chovanců. Pro starší chlapce byla zřízena v roce 1912 pokračovací škola, kde se měli vyučit jednoduchému řemeslu. Fungovala pro ně krejčovská nebo truhlářská dílna a zahradnictví, krátce také obuvnická dílna (Sociálně zdravotní péče na Královéhradecku, 1941, s. 33).

Josef Pelikán – ředitel chlapecké královéhradecké výchovny

Josef Pelikán (1875–1937) byl absolventem Učitelského ústavu v Kutné Hoře, v letech 1922–24 studoval v Praze na Škole vysokých studií pedagogických (Kasperová, 2018, s. 225–235). V čele Chlapecké výchovny v Hradci Králové stál v letech 1910–1937 a strávil zde téměř celý svůj profesní život. V letech 1919–1928 působil také jako externista na Učitelském ústavu v Hradci Králové, byl také dlouholetým jednatelem spolku Okresní péče o mládež. Výsledky své pedagogické práce a doporučení pedagogickým pracovníkům, učitelům a vychovatelům shrnul nejen v řadě článků, ale také v publikacích *Zlozvyky abnormálních dětí* a *Nápadné zjevy slabomyslnosti na venkově*.⁴ V těchto textech shrnul nejen poznatky z vlastního dlouholetého výzkumu problematiky defektních dětí, ale také zkušenosti z působení v nově zřízené královéhradecké výchově. Upozorňoval zde na problémy dětí s nízkým intelektem a jejich „zlozvyky“, které komplikují jejich výchovu. Varoval před zdravotními následky zlovyků (kousání nehtů, cucání a kousání prstů, okusování kůže, dloubání v nose nebo onanie) negativně ovlivňujících chování. Podle Pelikána bylo hlavním cílem vychovatele odstraňovat tyto nešvary, které jsou překážkou osobnostního vývoje dítěte. Zdůrazňoval, že je nutné děti s nízkým intelektem vhodně „zaměstnat“ a dlouhodobou péčí odstraňovat individuální problémy. To také aplikoval

v letech 1917–1933 jako Česká zemská komise pro péči o mládež. V roce 1933 se změnil název na Zemské ústředí péče o mládež v Čechách.

⁴Obě publikace, jednalo se o texty odborných přednášek, vydal Josef Pelikán v Praze v roce 1912 vlastním nákladem. Byl také autorem knihy pro mládež *Náš Vinca* (Praha: Nakladatelství Jana Laichtera, 1933).

ve výchově chovanců hradecké výchovny. Připomínal, že je nutné stále hledat příčiny „slabomyslnosti“ a zkoumat další faktory komplikující výchovu. Péči v rodinách sice považoval za velmi důležitou, ale zároveň upozorňoval na výhody ústavní péče, kde defektní děti nebudou izolovány, mohou se zde začlenit do kolektivu a budou zaměstnány odpovídající činností. Důležitá byla podle Josefa Pelikána také péče o tělesně postižené děti ve speciálních léčebných ústavech (Pelikán, 1912a, s. 1–4). Upozorňoval také na špatné sociální poměry na venkově a z toho vyplývající nedostatečnou péči o matky s dětmi, neřešenou situaci vzdělávání dětí s nízkým intelektem. Apeloval na zlepšení možnosti umístit tyto děti do pomocných škol nebo speciálních ústavů, prosazoval zřizování opatroven a jeslí pro děti zemědělských dělníků (Pelikán, 1912b, s. 1–6).

Výsledky své práce uplatnil při osvětových akcích a také v rámci pořádání sjezdů pro péči o slabomyslné děti a pomocné školství v meziválečném období. Organizoval propagační a vzdělávací přednášky pro veřejnost a připravoval volnočasové aktivity pro chovance výchovny. Publikoval v odborných časopisech *Pedagogické rozhledy*, *Český učitel*, *Učitelské noviny* nebo *Školský obzor*.

Spolek Chlapecká výchovna v Hradci Králové

Po ukončení války a vzniku Československé republiky se ústav nadále rozvíjel a jeho kapacita byla zcela naplněna. V roce 1922 byla upravena školní zahrada a zřízen ovocný sad. V roce 1925 však pro výchovnu nastala velmi složitá situace a hrozilo její uzavření, zásluhou vedení výchovny, jmenovitě Josefa Pelikána, a dále díky pomoci obce, okresu, Okresní péče o mládež, Ministerstva zdravotnictví a řady dalších institucí se podařilo zažehnat složitou situaci a úspěšně pokračovat v chodu výchovny. Začátkem roku 1926 byl ústav předán samostatnému spolku *Chlapecká výchovna v Hradci Králové*, jehož předsedou se stal starosta města. Spolek uspořádal rozsáhlou propagační kampaň s žádostí o pomoc a podporu výchovny (odborné články v tisku, reklamní kalendáře a letáky). Zároveň byla měsíční platba zvýšena z 300 na 450 korun, do té doby byli přijímáni zejména chlapci ze sociálně slabších rodin. Ředitel Josef Pelikán ve školním roce 1926/27 uvedl: „*Koncem školního roku a během prázdnin byly uveřejněny v denním tisku reklamní lokálky o ústavu. Vydavatelům kalendářů byly zaslány štočky s prosbou o otištění. Tato akce se setkala ve většině případů s porozuměním a s velmi dobrým účinkem. Výsledkem akce bylo, že se podařilo počátkem školního roku naplnit ústav téměř do posledního místa. Mnoho žádostí bylo nutné odmítnout. Velikou výhodou bylo, že bylo možné vybrat hochy mladé, schopné výchovy. Vzhledem pak k okolnosti, že se počátkem roku ústav zbavil jednotlivců, kteří byli pro ústav hotovým balastem, byl ústav naplněn většinou materiálem velmi dobrým, jaký dávno nebyl.*“⁵

⁵*Pamětní kniha Chlapecké výchovny České zemské komise v Hradci Králové, školní rok 1926/27. Fond Chlapecká výchovna České zemské komise v Hradci Králové 1910–1948 (1955), s. 69. SOkA, Hradec Králové.*

Koncem dvacátých let začala s výchovnou spolupracovat také organizace Péče o zdraví venkova, odbočka agrární strany, která začala do ústavu doporučovat své chráněnce. V následujících letech i na výchovnu dolehla světová hospodářská krize. V roce 1929 dosáhl ústav největšího počtu chovanců od svého založení – 68 (64 interních chovanců, 4 externisté). Ve třicátých letech v ústavu působili tři učitelé a čtyři mistři, které doplňoval pomocný personál. Úspěšně fungovala i pokračovací škola (Koritenská, 2015, s. 104–105).

Veřejná pomocná škola

Rozhodnutím Zemské školní rady ze 4. dubna 1935 (č. I.-1562/5, 1933) se dosavadní soukromá pomocná škola při Chlapecké výchovně změnila na *Veřejnou školu pomocnou* (smíšenou) se čtyřmi postupnými ročníky, vlastním správcem a třemi definitivními učiteli. Byla umístěna v ulici Palackého čp. 81, některé třídy zůstaly v budově výchovny. Všichni učitelé dosavadní soukromé školy byli jmenováni na učitelská místa nové veřejné školy a ředitel výchovny Josef Pelikán se stal zároveň řídícím učitelem pomocné školy. Společná výuka a soužití chovanců výchovny a městských dětí, které navštěvovaly pomocnou školu, probíhala i přes počáteční obavy úspěšně (Sociálně zdravotní péče na Královéhradecku, 1941, s. 34). Zřízení pomocné školy bylo kladně hodnoceno i učitelstvem místních obecných škol.⁶

Sociálně-zdravotní péče

V popředí zájmu stála spolupráce výchovny s institucemi sociálně-zdravotní péče i odbornými odděleními nové královéhradecké nemocnice. Krátce po založení ústavu byly prostřednictvím instituce Okresní péče o mládež pro tělesně málo zdatné chlapce pořízeny ortopedické přístroje a pro pravidelné denní cvičení přístroje firmy Sanita. Zdravotní stav chlapců, personálu i učitelského sboru zaznamenával stávající ředitel do pamětní knihy výchovny od dvacátých let. Běžným ústavním lékařem se od roku 1910 stal městský lékař MUDr. Leopold Batěk (1881–1936), v roce 1936 ho vystřídal MUDr. Leopold Rejmánek (1884–1970). Odborná vyšetření poskytoval Okresní ústav sociálně-zdravotní péče nebo okresní nemocnice. Ambulantně docházeli chovanci na oční a ušní oddělení, koncem třicátých let osobně navštěvovala výchovnu také odborná lékařka nosních, ušních a krčních chorob MUDr. Marie Šouláková-Skalická (1898–1970). Psychiatrická vyšetření prováděla odborná lékařka nervových a duševních chorob MUDr. Anna Mazačová-Procházková (1897–1974). Okresní ústav sociálně-zdravotní péče poskytoval od roku 1933 bezplatné ošetření chrupu. Novým chovancům, kteří dosud nebyli očkováni, byla zajištěna vakcinace proti záškrtu, tělesně slabší chlapci dostávali denně mléko. Okresní péče o mládež pravidelně pořádala pro sociálně slabší chovance výchovny prázdninové pobyty v letních osadách (Koritenská, 2017, s. 76–77).

⁶*Školní kronika Obecné dívčí školy prezidenta Masaryka v Hradci Králové, školní rok 1934/35. Fond Obecná škola dívčí (Národní) V Lipkách, Hradec Králové 1927–1953, s. 86. SOkA, Hradec Králové.*

Závěrečná etapa rozvoje královéhradecké výchovny v ČSR

Ředitel a zakladatel výchovny Josef Pelikán odešel do výslužby 30. června 1937. Na jeho místo nastoupil dosavadní ústavní učitel Václav Zahálka (1895–1942),⁷ hospodyně se stala jeho manželka Marta Zahálková. Po náhlé smrti Josefa Pelikána shrnul Václav Zahálka jeho přínos pro výchovnu slovy: „Ředitel Josef Pelikán i po svém odchodu do výslužby zůstával v častých stycích s ústavem. Zejména předání inventáře a archivu vyžádalo si značné doby. Ale i po skončení těchto prací příležitostnými radami i skutečnou pomocí nezapomínal na ústav i své životní dílo, jež od začátku budoval a přivedl na vysokou úroveň, skvěle oceňovanou pedagogickými odborníky v sociální péči o duševně úchylné. Ve své výslužbě pak téměř k tisku připravil vědecké dílo o výchově úchylných dětí, k němuž za své dlouholeté praxe v tomto oboru nashromáždil bohatý materiál. Při jeho neumdlévající činnosti a iniciativnosti v oboru sociální péče tím více překvapila zpráva o jeho takřka náhlém úmrtí 29. prosince 1937. Vděčnost Kuratoria Chlapecké výchovny byla vyjádřena tím, že pohřeb byl vypraven z našeho ústavu, dílo zesnulého pak bylo zhodnoceno při rozloučení nynějším ředitelem. Velikých zásluh zesnulého v oboru pedagogiky a péče o mládež bylo vzpomenuť ve všech denních listech a v odborných časopisech. Čest budiž jeho ušlechtilé památce.“⁸

Ve školním roce 1937/38 zůstávaly v budově výchovny ještě dvě třídy pomocné školy. Pro děti, které docházely do pomocné školy z větší vzdálenosti, poskytovala výchovna v době celodenního vyučování levné obědy, nejchudší děti měly přesnídávky a obědy zdarma. Spolupráce výchovny a pomocné školy probíhala úspěšně i v následujících letech. Veřejná pomocná škola se v roce 1938 přestěhovala na Jiříkovu třídu (dnes třída ČSA). V budově původní výchovny zůstala pokračovací škola, která prošla v roce 1937 reorganizací a měla dvě oddělení – zahradnické a řemeslné (truhláři, obuvníci, od roku 1936 také krejčí). Ústav se stále snažil zprostředkovat pracovní místa pro svoje absolventy, kontroloval jejich pracovní smlouvy a zacházení s bývalými chovanci na pracovních pozicích, snažil se vyjednávat i dobré platové podmínky. Po roce 1948 se do osudu původní výchovny a pomocné školy promítly legislativní změny v oblasti školství a zdravotnictví, pomocná škola se změnila ve zvláštní a z výchovny se stal Žákovský domov pro žáky zvláštní školy⁹ (Koritenská, 2015, s. 106–108).

⁷Ředitel Václav Zahálka byl v roce 1941 zatčen a o rok později zahynul v Osvětimi. Na jeho památku se po válce jeho jméno dostalo do názvu pomocné školy (viz BRUNCLÍK, Jan, POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava a VAŠEK, František, 2013. *Vy padli... Vám budiž věčná čest a sláva*. Hradec Králové: Český svaz bojovníků za svobodu, s. 210).

⁸*Pamětní kniha Chlapecké výchovny, školní rok 1937/38*. Fond Chlapecká výchovna České zemské komise v Hradci Králové 1910–1948 (1955), s. 127–128. SOKA, Hradec Králové.

⁹Chlapecká výchovna byla do 30. 11. 1947 soukromým ústavem, podporovaným Zemským národním výborem. Dne 1. 12. 1947 byla předána Zemskému ústředí péče o mládež, aby byla přebudována na internát pro pomocnou školu. Označovala se ZNV–ZPM – Chlapecká výchovna v Hradci Králové. Chlapci starší 15 let byli přemístěni do Jirkova. Dílny byly uzavřeny a zbylí učňové byli předáni do ústavů pro mravně vadné. Oficiální název ústavu byl od roku 1948 Žákovský domov pro žáky zvláštní školy, zřizovatelem byl stát. Dne 14. července 1955 byl ústav přestěhován do Lázní Běláhoř. Pomocná škola byla v roce 1947 přeorganizována na pětiletou s jednou přípravnou třídou. Ve školním roce 1948/1949 se stala školou sedmiletou s přípravnou. Tehdy byla již označována jako *zvláštní škola*. Rozhodnutím krajského národního

Závěr

Všechny ústavy (či instituce péče o mládež s poruchami) se za první republiky dále vyvíjely na základech daných za Rakouska-Uherska, a to i s problémy z tohoto období, zejména zajištění finančního zabezpečení provozu, speciální odborné přípravy pedagogů, obstarávání specifických učebních pomůcek apod. (Čapka a Vaculík, 2010, s. 33–37). Také královéhradecká výchovna řešila od okamžiku svého zřízení podobné problémy, ale velkou výhodou bylo její kvalitní personální obsazení a podpora představitelů okresu a města. Stejně jako v institucích sociálněpedagogického nebo sociálně-zdravotního zaměření se i v hradecké výchovně do práce s chovanci promítaly nové poznatky zejména z pedopatologie a dalších vědních disciplín, které se v meziválečném období výrazně rozvíjely, a docházelo k úspěšné aplikaci výzkumných výsledků do praxe. Pro výchovnu bylo klíčové zejména dlouholeté působení ředitele Josefa Pelikána, jenž spolupracoval s celou řadou institucí sociálně-zdravotní péče a odbornými lékaři. Tato specializovaná lékařská péče výrazně pomáhala odstraňovat individuální zdravotní problémy defektních dětí a podílela se na zlepšení jejich osobnostního vývoje. Josef Pelikán také využíval nových vědních poznatků a diagnostických metod k typologii chovanců výchovny a pečlivě do výchovny vybíral „vhodné“ jedince. Prosazoval důslednou výchovu chovanců k samostatnosti a z toho vyplývající lepší uplatnění v praktickém životě. Svoje poznatky pravidelně zaznamenával do pamětní knihy ústavu. S úspěchem využíval svoje vědomosti ve výuce dětí s nízkým intelektem jako řídící učitel nově zřízené veřejné pomocné školy. Bohaté zkušenosti z praxe v královéhradecké výchovně předával nejen dalším pedagogickým pracovníkům, ale také studentům, a to při svém působení na královéhradeckém učitelském ústavu, kde přednášel pedopatologii. Přednášky o problematice vzdělávání, výchově a péči o děti s fyzickými, psychickými či sociálními „vadami“ pro pedagogické pracovníky organizoval již před rokem 1918.¹⁰

Zřízení Chlapecké výchovny v Hradci Králové, ve které fungovala nejen pomocná škola, ale také pokračovací škola s dílnami, bylo unikátním „počínem“ jak pro Hradec Králové, tak pro celý královéhradecký okres. Tato instituce si zajistila čestné místo mezi podobnými ústavami v Československé republice a měla svůj podíl na rozvoji oblasti sociálně-pedagogické péče v meziválečném období.

Odborná literatura a prameny

BRUNCLÍK, Jan, POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava a VAŠEK, František, 2013. *Vy padlí... Vám budiž věčná čest a sláva*. Hradec Králové: Český svaz bojovníků za svobodu. ISBN 978-80-260-5333-0.

výboru byla s účinností od 1. 9. 1949 rozdělena na dvě školy. Do 1. zvláštní školy chodili pouze chlapci ze Žákovského domova. 2. zvláštní školu smíšenou navštěvovali žáci z města a okolí. Po ukončení činnosti 1. zvláštní školy 2. zvláštní škola smíšená začala fungovat jako Zvláštní škola v Hradci Králové.

¹⁰Speciální vzdělávací kurzy pro učitele pomocných škol byly pořádány až koncem dvacátých let 20. století, kdy byl založen i Svaz učitelstva pomocných škol.

- ČAPKA, František a VACULÍK, Jaroslav, 2010. Chápání vztahu škola a zdraví na školách první republiky. In: *Škola a zdraví 21. Výchova ke zdraví: souvislosti a inspirace*. Brno: MUNI PRESS, s. 33–37. ISBN 978-80-210-5366-3.
- DAVID, Oldřich, 1948. Hradecké obecné a odborné školství. In: KADEČKA, Stanislav, ed. *Hradec Králové*. Hradec Králové: MNV Hradec Králové, s. 126–141.
- Fond Chlapecká výchovna České zemské komise v Hradci Králové 1910–1948 (1955). Státní okresní archiv, Hradec Králové.
- Fond Obecná škola dívčí (Národní) V Lipkách, Hradec Králové 1927–1953. Státní okresní archiv, Hradec Králové.
- Hradec Králové*, 1934. Přehled desetileté práce 1924–1934. Hradec Králové: Novina.
- CHLUP, Otokar, KUBÁLEK, Josef a UHER, Jan, 1939. *Pedagogická encyklopedie*. Díl II. Praha: Novina.
- KADEČKA, Stanislav, 1948. *Hradec Králové*. Hradec Králové: MNV Hradec Králové.
- KASPER, Tomáš a KASPEROVÁ, Dana, 2018. Úsilí o reformu národní školy u českého učitelstva v prvním desetiletí trvání ČSR. In: KASPER, Tomáš, KASPEROVÁ, Dana a PÁNKOVÁ, Markéta. *Národní školství za první československé republiky*. Praha: Academia, s. 169–220. ISBN 978-80-200-2891-4.
- KASPEROVÁ, Dana, 2018. *Československá obec učitelská v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2860-0.
- KORITENSKÁ, Pavla, 2015. *Hurá do školy!... v Hradci Králové*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech. ISBN 978-80-87686-08-9.
- KORITENSKÁ, Pavla, 2017. *Velká vizita!... v Hradci Králové za první republiky*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech. ISBN 978-80-87686-13-3.
- MLYNÁŘ, Karel, TICHÝ, František a TAUSSIG, Arnošt, 1932. *Hradec Králové a okolí*. Praha: Nakladatelství Service des Pays.
- PELIKÁN, Josef, 1912a. *Nápadné zjevy slabomyslnosti na venkově*. Praha: vlastním nákladem.
- PELIKÁN, Josef, 1912b. *Zlozvyky abnormálních dětí*. Praha: vlastním nákladem.
- Sociálně zdravotní péče na Královéhradecku*, 1941. Hradec Králové: Novina.

VARIA:

Ondrej Pavlík (1916–1936) – zrod učiteľa a pedagóga

Vladimír MICHALIČKA^a

^a Bratislava, Slovenská republika

Ondrej Pavlík (1916–1996) – slovenský učiteľ a pedagóg, v čase SNP inicioval poštátne školsť na Slovensku a po oslobodení sa ako člen KSČ podielal na formovaní socialistického školsť a pedagogického myslenia, vydal monografiu Vývin sovietskeho školsť a pedagogiky (1945). Pôsobil v štruktúrach školskeho rezortu (povereníctvo školsť a osvety, povereníctvo informácií, ministerstvo školsť, vied a umení) a v straníckej hierarchii. V období kultu osobnosti bol vylúčený zo strany, prešiel do oblasti pedagogického výskumu a na akademickú pôdu, v roku 1968 bol rehabilitovaný a stal sa podporovateľom Husákovho normalizačného konceptu. Je autorom mnohých teoretických prác zo všeobecnej pedagogiky, didaktiky, teórie výchovy a vplyvu vedecko-technickej revolúcie (VTR) na výchovu a školsť. Jeho posledným dielom, pripraveným s autorským kolektívom, je dvojdielna Pedagogická encyklopédia Slovenska (1984, 1985).

Úvodom

Ondrej Pavlík je dnes v mnohých ohľadoch kontroverznou, ale zároveň aj výraznou osobnosťou spojenou s protifašistickým odbojom na Slovensku, s budovaním povojnového socialistického školsť, keď sa stal spolutvorcom koncepcie jednotnej školy, a s vývinom pedagogického myslenia v Československu. Jeho život, dielo a miesto v dejinách školsť a pedagogiky na Slovensku čaká na hlbšie a objektívnejšie zhodnotenie. Príspevok vo veľmi hrubých rysoch, na základe nateraz dostupných archívnych materiálov, načrtáva hlavné línie jeho školských a študijných rokov.

Počiatočná životná fáza O. Pavlíka

Život O. Pavlíka odzrkadľuje neľahké sociálne pomery. Narodil sa vo Zvolenskej Slatine (dnes okr. Zvolen) 1. apríla 1916 do rodiny drobného roľníka a príležitostného námezdného robotníka a domácej. Otec Pavol Pavlík (1873–1958) pochádzal rovnako zo Zvolenskej Slatiny. Vo svojom životopise Ondrej Pavlík o svojom otcovi uvádza, že „pred prvou svetovou vojnou bol dvakrát v Amerike ako vystáhovallec. Peniaze, čo zarobil, boli však vojnou pri výmene znehodnotené. Po vojne, keďže sa z malého roľníctva nedalo vyžiť, pracoval ako pomocný robotník, murár ‚naturista‘ na dedinských stavbách“.¹ Matka Mária Pavlíková, rod. Straková, (1879–1957) pochádzala z neďalekej Očovej, starala

¹Vlastný životopis z 9. 10. 1951. Fond O. Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.

sa o domácnosť. Z ich spolužitia pochádzali štyri deti, pričom Ondrej bol najmladším benjamínkom. V časoch medzivojnovkej ČSR, najmä na prelome 20. a 30. rokov, sa rodina musela riadne obracať, najmä v čase hospodárskej krízy, aby si zaistila živobytie. Celkom iste citlivo vnímal tieto sociálne rozpory aj malý Ondrej.

Ondrej Pavlík začal navštevovať trojtriednu Evanjelickú a. v. ľudovú školu vo Zvolenskej Slatine (pôvodne jednotriedku, neskôr trojtriedku) 1. septembra 1922. Riaditeľom školy v čase, keď ju Ondrej Pavlík navštevoval, bol český učiteľ Karel Štrincel (1886–?). V Pavlíkovej pozostalosti v Slovenskom národnom archíve sa zachoval ucelený rad jeho vysvedčení z ľudovej a meštianskej školy a učiteľského ústavu, z ktorých možno rekonštruovať jeho školské a študijné výsledky, z ktorých vyplýva, že O. Pavlík bol bystrým a slušným žiakom, ktorý prospieval výborne či veľmi dobre vo všetkých predmetoch, ako aj v správaní (mravoch a pilnosti). Menšie problémy mal vo vyšších ročníkoch s náboženstvom a hudbou. Vo svojich životopisných poznámkach spomína, že neskôr ho učil aj správca školy a učiteľ-organista Július Slujka a náboženstvo ho „učil (a aj odučil)“ katechéta Michal Bázlik.² Autor predhovoru k Pavlíkovmu Náčrtu bibliografie Viliam Hotár trefne napísal, že na ľudovej škole „...neupozornil na seba ešte ničím výnimočným“ (Ruttkayová, 1986, s. 8).

Po absolvovaní piatej triedy stál mladý Ondrej Pavlík pred otázkou, či a na akej škole bude pokračovať v školskej dochádzke. Aj keď finančná situácia v rodine nebola v čase nastupujúcej hospodárskej krízy dobrá, jeho otec trval na tom, že Ondrej ako najmladší „musí ísť do škôl“, hoci jeho matka bola za to, aby sa zapojil do domáceho hospodárstva.³ Prevážil názor otca, aby pokračoval v štúdiu na meštianskej škole, ktorá bola zriadená vo Zvolenskej Slatine rok predtým (1925).

Meštianska škola bola vyššou ľudovou školou a oproti vyšším ročníkom ľudovej školy poskytovala o niečo širší rozsah vyučovacích predmetov, pričom výučbu uskutočňovali kvalifikovanejší, tzv. odborní učitelia. V povojnových rokoch však bol koncept meštianskej školy podrobený kritike, sám Pavlík napr. vo svojom reformnom návrhu z roku 1945 sa o jej profile vyjadruje kriticky a odmietavo: „Vzdelávanie na tejto škole je úplne neuspokojivé. Na učebnom pláne, osnovách a didaktike tejto školy je toľko nezdravých a protipokrokových zásad, že výkon celej meštianskej školy je úplne neuspokojivý.“ (Pavlík, 1975, s. 31).

Napriek prechodu z ľudovej do meštianskej školy (náročnejšie vyučovacie predmety, vyššie požiadavky učiteľov i systém odborných učiteľov) si zlepšil celkový prospechový priemer vo viacerých predmetoch. Priemer jeho známok osciloval medzi 1,05 po 2,06. Po skončení riadneho školovania na meštianskej škole absolvoval Ondrej Pavlík jednoročný náukobeh, a to na Meštianskej škole vo Zvolene.

²PAVLÍK, Ondrej, 1971. *Biografické údaje pre prof. Jozefa Máteja k 55. roku života*, s. 1. Rukopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.

³*Vlastný životopis z 9. 10. 1951*, s. 1. Fond Akademik O. Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.

O. Pavlík ako študent učiteľstva

Po ukončení troch ročníkov meštianskej školy a jednoročného náukobehu hlásil sa Ondrej Pavlík na štúdium na Štátnom československom koedukačnom učiteľskom ústave v Lučenci, avšak nebol na štúdium prijatý pre nedostatok miesta.⁴ Preto sa rozhodol opakovať v školskom roku 1931/32 jednoročný náukobeh, tento raz na Meštianskej škole v Lučenci. Triednym učiteľom sa mu stal Gustáv Pavlovič.⁵ Hoci mal školu vo vzdialenejšej lokalite, prospech si podstatnejšie zlepšil. Iste v tom zohral rolu predchádzajúci neúspešný pokus dostať sa na ďalšie štúdium. Zlepšený prospech, príhovor triedneho učiteľa Gustáva Pavloviča a Pavlíkov trvalý a seriózný záujem o štúdium nakoniec vyústilo v úspešné absolvovanie prijímacích skúšok a v nasledujúcom školskom roku sa stal študentom na Štátnom československom koedukačnom učiteľskom ústave v Lučenci. Ako V. Hotár v predhovore k Náčrtu bibliografie Ondreja Pavlíka vyslovil s trochou nadsázky: „Sklamanie ho neodradilo, ba naopak: prvýkrát sa výraznejšie prejavila jedna z neskorších charakteristických povahových čŕt: schopnosť mobilizovať morálno-vôľové rezervy pri zdolávaní prekážok.“ (Ruttkayová, 1986, s. 8).

Táto učiteľská prípravka s mnohoročnou tradíciou (zriadená 1869) patrila medzi popredné učiteľské ústavy na Slovensku. Riaditeľom školy bol v tom čase Rudolf Auerhan (1882–?, český stredoškolský profesor), Pavlíkovým triednym učiteľom bol PhDr. Vladislav Ružička (1894–1973, historik školstva a pedagogiky). Keďže finančných prostriedkov na internátne ubytovanie v Lučenci sa Pavlíkovej rodine nedostávalo, denne po celé štyri roky dochádzal zo Zvolenskej Slatiny do Lučenca vlakom (43 km). Sám o tom v spomienkach píše: „Odchádzal som ráno o pol siedmej, vracal sa večer o pol deviatej. Keďže nedostával ani štipendium, riešil svoju zlú finančnú situáciu vo vyšších ročníkoch kondíciami ,bohatším, ale hlúpejším‘ spolužiakom z Lučenca, 5 Kč za hodinu. To som už bol ,veľký pán‘.“⁶

Spomedzi profesorov ústavu si rád spomína na svojho triedneho učiteľa PhDr. Vladislava Ružičku (učil ho dejepis, zemepis a pedagogiku), Jozefa Vavra (1910–1970), ktorý ho zasvätil do krás slovenskej literatúry, na telocvikára Jána Havlíčka, ale aj na Štefana Adamoviča (1903–1961), učiteľa náboženstva. V rámci cvičnej školy bol v úzkom kontakte s Gustávom Pavlovičom, o ktorom sa zmienil, že „veľmi mi zdvihol moje sebavedomie, jeho zásluhou som sa stal najlepším žiakom v triede“.⁷ Podľa menoslovu žiakov vo výročných správach za jednotlivé školské roky je pri jeho mene od prvého školského roku hviezdička, ktorá označovala žiakov prospievajúcich s vyznamenaním.⁸ Jeho prospech osciloval medzi 1,53 po 1,85 priemeru známok. Uznáním jeho vynikajúcich študijných úspechov bolo, že spolu so

⁴PAVLÍK, Ondrej, 1971. *Biografické údaje pre prof. Jozefa Máteja k 55. roku života*, s. 1. Rukopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.

⁵Gustáv Pavlovič (1907–1990), pedagóg, vysokoškolský učiteľ, v neskorších rokoch spolupracoval s O. Pavlíkom na mnohých pedagogických fórach.

⁶PAVLÍK, Ondrej, 1971. *Biografické údaje pre prof. Jozefa Máteja k 55. roku života*, s. 8. Rukopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.

⁷Tamže, s. 1.

⁸VI. výročná správa Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1932–33, 1933. Lučenec: Gutenberg, s. 20.

žiakom IV. triedy Jánom Laciakom dostal ako tret'oročiak pri príležitosti 85. výročia narodenia T. G. Masaryka, jubilejnú medailu s vyobrazením prezidenta darovanú Ministerstvom školstva a národnej osvety ako odmenu za usilovnosť a vzorné správanie.⁹

Koncom školského roku 1935/36 sa Ondrej Pavlík podrobil skúške dospelosti, ktorú absolvoval s vyznamenaním. Oprávňovala ho k ustanoveniu na verejných ľudových školách s vyučovacím jazykom slovenským v znení slovenskom. Na vysvedčení, ktoré je identické s koncoročným hodnotením, je podpísaný ako predseda skúšobnej komisie Dr. Štefan Hatala, riaditeľ ústavu Rudolf Auerhan a triedny učiteľ PhDr. Vladislav Ružička.¹⁰

Spoločenské a politické formovanie O. Pavlíka

Ondrej Pavlík sa popri študijných povinnostiach začal zaujímať aj o pedagogické, spoločenské a politické dianie. Je zrejmé, že preštudoval požadovaný okruh pedagogickej literatúry. Možno sa pri tom oprieť o svedectvo jeho spolužiaka Ondreja Stojku, ktorý uvádza, že prof. V. Ružička svojich žiakov oboznamoval: „nielen so študijnou literatúrou, ale aj s odbornou, najmä pedagogickou literatúrou, a tak sme často už vy vyšších ročníkoch referovali a diskutovali o najnovšej našej i zahraničnej pedagogickej literatúre...“.¹¹ Z výročných správ je zrejmé, že žiaci učiteľského ústavu sa učili z učebníc a čítali pedagogické diela, napr. Švadlenkovu Obecnú pedagogiku, Didaktiku a logiku, Kubáľkovu prácu Vyučovanie v triede elementárnej, Kádnerove a Šlosarove Stručné dejiny pedagogiky, Buzekov a Heřmanského Úvod do právnej organizácie národného školstva a ďalšie, ktoré mohli byť dobrým základom pre prax budúcich učiteľov. Popri tom mala škola k dispozícii i viacero spoločenských, kultúrnych a pedagogických časopisov, napr. Pedagogický sborník, Naša škola, Národná škola slovenská, Časopis pre občiansku a brannú výchovu, Českého učiteľa a pod.¹²

Ako štvrták sa stal v školskom roku 1935/36 predsedom študentského samovzdelávacieho krúžku Detvan na tamojšom učiteľskom ústave. Na jeho pôde vystúpil s prednáškami *Slovenská povojnová poézia*, *Ako riešil sociálnu otázku Tolstoj*, *Jéje sedemdesiatnikom* a *Za Otakarom Kádnerom*. Prednášal aj o Sovietskom zväze a o polárnej výprave Čeljuskin.¹³

Ondrej Pavlík sa počas štúdia prvý raz prejavil aj publicisticky. V Národnom týždenníku uverejnil po názvom *Deň jara a deň práce* beletrizovanú správu o školskom výlete do sklárne v Katarínskej Hute.¹⁴ Príspevok nesie rukopis začínajúceho prispievateľa, ktorý kvetnato

⁹VIII. výročná zpráva Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1934–35, 1935. Lučenec: Gutenberg, s. 6.

¹⁰Vysvedčenia zo Štátneho čsl. Koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci. Fond Akademik Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.

¹¹STOJKA, Ondrej. *Spomienky na akademika O. Pavlíka*. Strojopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.

¹²X. výročná zpráva Štátneho čsl. čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1936–37, 1937. Lučenec: Gutenberg, s. 9–10.

¹³IX. výročná zpráva Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1935–36, 1936. Lučenec: Gutenberg, s. 9.

¹⁴PAVLÍK, Ondrej, 1933. Deň jara a deň práce. *Národný týždenník*. Lučenec: Br. Viest, č. 17, 28. 4., s. 2.

popisuje cestu z Lovinobane do Katarinskej Hute. Výstižne a emocionálne priblížil atmosféru sklárskej továrne, ale najviac naň zapôsobil pohľad na pracujúceho sklára, ktorý vyznieva ako obžaloba sociálneho postavenia robotníkov.

Na základe vlastných životných skúseností z rodnej Zvolenskej Slatiny i z pozorovania spoločenského života sa sformovalo jeho ľavicové zmýšľanie, ktoré neskôr prerástlo do komunistického presvedčenia, tým viac, že už v mladosti sa rozišiel s idealistickým svetonázorom. Týmto presvedčením sa nijakým spôsobom netajil, ako to uviedol o niekoľko rokov neskôr: „Už ako žiak strednej školy (učiteľského ústavu) ... stal som sa známym pred spolužiakmi, profesormi i úradmi svojim komunistickým zmýšľaním a propagovaním budovateľských úspechov Sovietskeho zväzu.“ (Pavlík, 1968, s. 15). Tento svetonázorový prerod sa začal priateľstvom s Michalom Faltňanom,¹⁵ jeho vrstovníkom, ktorý vtedy navštevoval lučenecké gymnázium.¹⁶ Na jeho doporučenie sa stal členom študentského marxistického krúžku, v ktorom sa oboznamoval so socialistickou a komunistickou ideológiou, začal čítať časopis socialistických študentov Šíp. Významnú úlohu zohral aj jeho brat, ktorý ho zoznámil s Jánom Fabikom, ktorý si zo Sovietskeho zväzu priniesol obrázkové časopisy, ktoré v Pavlíkovi prebudili veľký záujem o Sovietsky zväz. Je však zrejmé, že na základe týchto materiálov mal Ondrej Pavlík o prvej krajine socializmu a rovnako i jeho generácii druhovia „idealistické, možno až romantické predstavy“ (Černák, 2016, s. 14).

V skutočnosti išlo o zárodoky formovania jeho politického presvedčenia, ktoré zahrňovalo ako prirodzený vzdor mladého študenta proti spoločenskému establishmentu, tak aj vplyv spoločenských zmien, ktoré boli na spadnutie (rozpad ČSR, hrozba vojnového konfliktu).

Úspešným ukončením učiteľského ústavu v Lučenci sa Ondrej Pavlík začlenil do mladej generácie slovenských učiteľov, ktorí sa pripravovali na kvalitných učiteľských prípravkách ako živnej pôdy pre kreovanie mladej slovenskej inteligencie. Zároveň sa na učiteľskom ústave prejavil nielen ako dobrý, ale aj pracovitý, húževnatý a vytrvalý študent. Vykryštalizoval sa tu aj smer jeho neskorších aktivít: učiteľské pôsobenie, pedagogickú tvorbu a politickú angažovanosť.

Použité pramene a literatúra

ČERNÁK, Tomáš, 2016. Ondrej Pavlík – ľavicový intelektuál v odboji a v Povstaní. In: MICHALIČKA, Vladimír, ed. a SLEZÁKOVÁ, Miroslava, ed. *Ondrej Pavlík (1916–1996). Zborník príspevkov zo spomienkového podujatia k 100. výročiu narodenia*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR. ISBN 978-80-89354-68-9.

IX. výročná zpráva Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1935–36, 1936. Lučenec: Gutenberg.

¹⁵Michal Faltňan (1916–1960), politik, po roku 1945 poslanec za KSS a povereník SNR pre poľnohospodárstvo, neskôr kritizovaný za buržoázno-nacionalistické „úchyly“.

¹⁶PAVLÍK, Ondrej, 1971. *Biografické údaje pre prof. Jozefa Máteja k 55. roku života*, s. 9. Rukopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.

- PAVLÍK, Ondrej, 1933. Deň jara a deň práce. *Národný týždenník*. Lučenec: Br. Viest, č. 17, 28. 4.
- PAVLÍK, Ondrej, 1968. *Svedectvo dokumentov akademikovi Pavlíkovi a tých ďalších*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- PAVLÍK, Ondrej, 1971. *Biografické údaje pre prof. Jozefa Máteja k 55. roku života*. Rukopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.
- PAVLÍK, Ondrej, 1975. Návrh na reformu školského systému. In: *Z bojov o jednotnú školu*. Bratislava: SPN.
- RUTTKAYOVÁ, Katarína et al., 1986. *Náčrt personálnej bibliografie Ondreja Pavlíka*. Martin: Matica slovenská.
- STOJKA, Ondrej. *Spomienky na akademika O. Pavlíka*. Strojopis. Kópia v Múzeu školstva a pedagogiky, Bratislava.
- VI. výročná zpráva Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1932–33, 1933*. Lučenec: Gutenberg.
- VIII. výročná zpráva Štátneho čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1934–35, 1935*. Lučenec: Gutenberg.
- Vlastný životopis z 9. 10. 1951*, s. 1. Fond Akademik O. Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.
- Vlastný životopis z 9. 10. 1951*. Fond O. Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.
- Vysvedčenia zo Štátneho čsl. Koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci*. Fond Akademik Pavlík. Bez sign., kr. 9. Slovenský národný archív, Bratislava.
- X. výročná zpráva Štátneho čsl. čsl. koedukačného učiteľského ústavu v Lučenci za školský rok 1936–37, 1937*. Lučenec: Gutenberg.

Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné

Růžena VÁŇOVÁ^a

^a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, katedra pedagogiky, Praha, Česká republika

Úvodem

Přestože k reformnímu dění třicátých let existuje mnoho dokumentů (reformní projekty, pedagogické a didaktické spisy, učebnice, bilancující texty, časopisecké články), zachovalo se poměrně málo zpráv o jednotlivých pokusných školách. Neznáme ostatně ani všechna místa, kde školy ověřující Příhodův reformní projekt existovaly. Existující seznam¹ není pravděpodobně úplný.² K dispozici však nejsou informace ani o všech školách z tohoto seznamu, a to dokonce ani o zakládající pětici (chybí Hostivař), ani o všech školách pražského centra (chybí Kobylisy a ulice Ke Karlovu). V poslední době se podařilo nalézt dokumenty k jedné z venkovských pokusných reformních škol v Horní Čermné u Lanškrouna. Výsledky vzešlé z jejich studia tímto předkládáme odborné obci.

Východní část Orlických hor, přesněji školní okres Ústí nad Orlicí, se měla, jak se zdá, stát jedním z center reformního školství v Československu. Svědčí o tom existence pokusné školy v nedalekém Kyšperku (dnešním Letohradu) i záměr zřídit pokusnou školu v Ústí nad Orlicí a v Čermné. Šlo zřejmě o iniciativu okresního školního inspektora *Lud'ka Vystyda*, o čemž svědčí dochovaná korespondence.³ Inspektorův záměr se však nedařilo prosadit – v Ústí i v Čermné se proti záměru postavily místní školní rady – v Čermné místní školní rada ovlivněná politickými tlaky ze strany sociální demokracie na straně jedné a lidovci na straně druhé.⁴

Horní Čermná a Dolní Čermná existují teprve od roku 1936 – vznikly rozdělením původní Čermné, tedy jedné obce táhnoucí se v délce 7 km podle potoka Červenka. Správní, kulturní a náboženské centrum původní Čermné nebylo z řady důvodů budováno uprostřed, ale na dolním konci obce, kde byla zřízena v roce 1907 i měšťanská škola, takže děti z horní části putovaly denně pěšky do školy vzdálené 5 km. Nelze se proto divit, že obyvatelé horní části obce využili v roce 1922 příležitosti a přičinili se o zřízení měšťanky i v jejich části (o zřízení školy se údajně nejvíce zasloužil starosta *Jan Jansa*).⁵ Nově založená škola byla školou dívčí,

¹Viz např. PŘÍHODA, Václav, 1936. Základní ideje školské přestavby. In: *Reformní praxe školská*. Praha: Československá grafická unie, s. 3, a VRÁNA, Stanislav, 1946. *Základy nové školy*. Praha: Ústřední učit. nakl. a knih.

²O neúplnosti seznamu pokusných škol svědčí rovněž šetření posluchačů kombinovaného studia oboru pedagogika katedry pedagogiky FF UK, které bylo iniciované vyučující dějin pedagogiky doc. Váňovou.

³*Dopis L. Vystyda L. Šmídovi*. Korespondence L. Šmída k pokusné diferencované škole. Kart. č. 4, inv. č. 689. SOKA, Ústí n. Orlicí.

⁴Tamtéž.

⁵POLÁK, David. *Vývoj původce archiválie*. Archivní fond Základní škola Horní Čermná 1876–1986 (1990). NAD 1171. SOKA, Ústí n. Orlicí.

v roce 1924 byla změněna na smíšenou. Jejím sídlem se stala budova bývalé evangelické školy, kterou evangelická církev zdarma propůjčila obci na 10 let.⁶ Ředitelkou školy se stala Marie Nováková, učitelka z Ústí nad Orlicí.

Povolení pokusu

Právě tato měšťanská škola chtěla v roce 1930 požádat o povolení školského pokusu, narazila však na zamítavé stanovisko místní školní rady, jež odmítla žádost o zřízení pokusné školy podat. A tak se při škole v horní části obce ustavila *rodičovská rada*, jež se zavázala vydržovat školu z vlastních prostředků (právní záruku poskytlo představenstvo místní kampeličky, kterému se zaručily místní společenské organizace, rodičovská rada a škola) a podala ministerstvu žádost o zřízení školy. Ta putovala na ministerstvo s doporučením okresního školního výboru,⁷ avšak s nesouhlasným stanoviskem místní školní rady a zemské školní rady. Konečnému zamítnutí žádosti zabránily intervence *doc. Václava Příhody a Ladislava Hanuse*, jednatele Reformní komise při Škole vysokých studií pedagogických (dále jen ŠVSP)⁸. Pokus byl povolen 27. srpna 1930 a škola se měla změnit v pokusnou postupně od školního roku 1930/31.⁹ Slavnostní otevření pokusné školy se konalo 31. srpna 1930 za účasti zástupců místních a okresních úřadů a spolků, učitelských organizací a občanů. Zastoupena byla dokonce i místní školní rada.

Povolením pokusu byl učitelský sbor postaven před nelehký úkol, neboť s pokusnou prací neměl zkušenosti. Do reformního dění byl zasvěcen pouze Ladislav Šmíd, který byl absolventem ŠVSP, hospitoval na pokusné škole v Michli a účastnil se kurzu učitelů reformních škol v Hořicích v roce 1930, proto se stal také pedagogickým poradcem školy. Ke studiu ŠVSP se přihlásila i ředitelka Marie Nováková. Ostatní členové sboru se účastnili sobotních oborových seminářů při ŠVSP a výročních konferencí učitelů pokusných škol. Za zmínku stojí i fakt, že to vše podnikali na vlastní náklady.

Jména učitelů čermenské školy by měla zůstat zachována, a proto je zde uvedeme. První ředitelkou byla, jak již bylo zmíněno výše, *Marie Nováková*, učitelka přírodních věd a němčiny. Ta však od školního roku 1932/33 začala působit v České Třebové. Na její místo v lednu 1933 nastoupil odborný učitel *Ladislav Šmíd* (na podzim roku 1932 školu krátce řídil *Václav Uhlíř*); vyučoval češtinu a občanskou výchovu a řídil kolektivní (tedy společenskou) výchovu. Matematiku a technické předměty vyučoval odborný učitel *František Balcar*, zeměpis a dějepis odborný učitel *Václav Uhlíř*, hudební výchovu *Vladimír Kostomlatský*, ženské ruční práce *Božena Šmídová*. V roce 1933 došlo k několika změnám v učitelském sboru – místo Františka Balcara nastoupil *Vladimír Gebauer*, výuku dosavadní ředitelky

⁶Tamtéž.

⁷Vyjádření OŠI o žádosti rodičovské rady v Čermné II u Kyšperka za zřízení Komenia při II. Občanské škole v Čermné. Korespondence L. Šmída k pokusné diferencované škole. Kart. č. 4, inv. č. 689. SOkA, Ústí n. Orlicí.

⁸ŠVSP byla svépomocná instituce vysokoškolského charakteru zřízená Československou obcí učitelskou pro vzdělávání učitelů obecných a měšťanských škol. Od roku 1929 při ní existovala Reformní komise, která koordinovala činnost pokusných škol ověřujících reformní projekt V. Příhody a spolupracovníků.

⁹ŠMÍD, Ladislav. *Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné v letech 1930–1938*. Strojopis. Základní škola Horní Čermná. Kart. č. 4, inv. č. 686, s. 2. SOkA, Ústí n. Orlicí.

Novákové převzal *František Čerovský*, který dosahoval výborných výsledků v projektové metodě.¹⁰ Zeměpis a dějepis vyučoval Vladimír Kostomlatský, jenž mezitím složil zkoušku způsobilosti pro školu měšťanskou. Kromě výuky svých předmětů se podílel na estetické a společenské výchově. V tomto složení pracoval učitelský sbor až do konce pokusu, tedy až do začátku druhé světové války.¹¹

Škola a veřejnost

Pokusná škola měla po celou dobu existence nevídanou podporu veřejnosti. Koordinujícím činitelem spolupráce byla rodičovská rada zřízená v procesu vyřizování žádosti o povolení pokusu. Společně s učitelským sborem byly řešeny otázky zdravotní a sociální péče o žáky (z prostředků rodičovské rady byly hrazeny náklady na pravidelné lékařské prohlídky, byla uskutečněna jódová profylaxe, očkování proti záškrtu; za režijní cenu nebo zdarma děti dostávaly denně kakao nebo polévku, později celý oběd). Rodičovská rada dále financovala nákup učebnic (ty pak byly žákům prodávány za pětinu ceny, nemajetní dostali učebnice zdarma), psacích potřeb, tiskopisů, značné prostředky vynakládala na zařízení školy, vybavení knihoven, kabinetů a kanceláří, na časopisy pro děti i učitele, na potřeby pro hygienu školního prostředí. Vrcholem zdravotní péče o žáky bylo zřízení lékařské poradny. Byla pro ni ve škole vyčleněna místnost, kromě sestry pomáhaly lékaři dokonce i dívky třetí třídy. Ještě po letech pokládal bývalý ředitel podporu školy ze strany rodičovské rady za velkolepou. Z jeho zprávy se dovídáme, že v podmínkách hospodářské krize neklesaly příjmy z darů kampeličky, že na školu přispívaly spolky a organizace (Divadelní spolek Klicpera, Spolek dobrovolných hasičů, Sdružení mládeže), že byly úspěšné sbírky mezi občany, svatebčany, na schůzích apod. (samozřejmě byly ve prospěch školy využity výtěžky za školních aktivit i z aktivit samotné rodičovské rady).

Podpora školy veřejností byla vskutku mimořádná, co se týče spektra aktivit i jejich úspěšnosti. Je zřejmé, že do postojů občanů Horní Čermné ke škole se promítl vleklý boj o školu a fakt, že byli na její existenci zainteresováni a že napřeli síly k jejímu úspěšnému fungování.

Průběh a výsledky pokusu

Pokusná práce byla zahájena, jak jsme uvedli výše, ve školním roce 1930/31, a to od 1. ročníku. Bylo do něj přijato 37 žáků z pětileté obecné školy v Čermné a ze dvou vesnických jednotřídních škol.

Jako všechny pokusné školy 30. let pracovala i čermenská škola podle *Organizačního a učebního plánu reformních škol*, kurikula vypracovaného Reformní komisí při ŠVSP. Ověřovala tedy pedagogické a didaktické principy reformního projektu zpracovaného docentem Václavem Příhodou a spolupracovníky (diferenciace, individualizace, pracovní

¹⁰Tamtéž, s. 3–4.

¹¹Za upozornění rovněž stojí, že všichni učitelé byli pro práci na škole měšťanské plně kvalifikováni, tj. měli zkoušku učitelské způsobilosti pro školu měšťanskou.

metody, konsolidace, testové měření výsledků aj.).¹² Vytyčila si však nadto speciální úkol: protože byla malou měšťanskou školou bez paralelek, chtěla ověřit fungování zmíněných pedagogických principů právě v podmínkách malé školy.

Žáci byli diferencováni v rámci jedné třídy do třech oddělení (skupin, větví) A, B, C. Ve skupině A bylo 8 žáků, ve skupině B 14, ve skupině C 15 žáků. Tato kvantitativní diferenciaci byla provedena podle čtyř kritérií: podle vysvědčení z 5. ročníku obecné školy, podle Milič–Příhodova inteligenčního testu, podle posudku učitele z předchozího ročníku a podle předmětových testů.

Počáteční diferenciaci do stálých paralelních skupin (větví) na všechny předměty byla nahrazena diferenciací v podobě různých skupin v různých předmětech. Protože však někteří žáci skupiny A sami chtěli začlenit v některých předmětech do skupin s nižší náročností, bylo nutno – s ohledem na perspektivu jejich dalšího studia – zařadit je na všechny předměty do nejvyšší skupiny.

Diferenciaci žáků doprovázela diferenciaci vzdělávacího obsahu (učiva). Učební požadavky kladené na žáky jednotlivých větví se lišily množstvím a pojetím učiva. Čermenská škola dbala na to, aby požadavky skupiny C, tedy nejnižší, neklesly pod úroveň osnovných požadavků normální měšťanské školy. Požadavky pro skupiny A a B byly kvalitativní a kvantitativní nadstavbou.

První pokusy o samostatnou práci narazily u žáků na překážku nedostatků v mechanickém čtení a ve čtení s porozuměním. A tak místo diferencované individuální výuky bylo nutno začít s nácvikem tichého a mechanického čtení.

Individuální práce začala v Čermné podle návodných archů vypracovaných Reformní komisí, posléze se přešlo k vlastním programům a projektům až konečně k pracovním učebnicím. Žáci pracovali v příslušně vybavených odborných pracovnách (laboratořích).

K jakým výsledkům v individuální práci žáků Čermenští dospěli:

1. nutným předpokladem samostatné práce je dobrá znalost čtení s porozuměním
2. pracovní tempo skupiny A je třikrát rychlejší než u skupiny C. Z toho plyne požadavek nezbytné připravenosti dalších pracovních úkolů pro skupinu A, příp. B.
3. samostudium (samoučení) podle písemných archů neznamena automaticky ovládnutí učiva. (Proces samostudia je podmíněn dobrou znalostí předchozího učiva; tato podmínka je ve skupinách B a C jen málokdy splněna.)
4. Učební požadavky pro jednotlivé ročníky stanovené Organizačním a učebním plánem jsou předimenzované.

¹²Podrobněji viz VÁŇOVÁ, Růžena, 1995. *Československé školství ve 30. letech (příhodovská reforma)*. Praha: PedF UK.

5. Samostatnou práci je třeba propojovat s hromadným vyučováním, kdy po motivačním a věcném úvodu určeném všem následuje samostatná práce. V případě potřeby se žák radí se spolužákem, příp. s učitelem. (Předností samostatné práce je mj., že odhalí mnohé nedostatky a problémy, jež by při hromadné práci zůstaly skryty.) Po samostatné práci následuje společné procvičování a docvičování, při čemž je třeba dbát na vztahy a souvislosti učební látky. Pak (asi po 2 týdnech) následuje písemný test. Individuální nedostatky jsou odstraňovány při odevzdání opraveného testu. Nejvhodnější jsou úkoly v rozsahu 5–6 vyučovacích hodin. Podmínkou úspěchu individuálního učení jsou dobře připravené diferencované úkoly a zájem a aktivita žáka.
6. Při diferenciaci učiva je nutno respektovat specifika předmětu, dokonce i témat. Diferenciace kvantitativní a kvalitativní se prolínají. Je vhodné zařazovat i dlouhodobější úkoly založené na zjišťování faktů z různých pramenů, práci s různými učebnicemi apod. Zásadně se nedoporučuje diferencovat v základních poznatcích.
7. Při osvojování nového učiva v matematice, geometrii, chemii a fyzice je samostatná práce nevhodná. Osvědčuje se až při procvičování.
8. Efektivnosti samostatné práce prospívá konsolidace (zmenšení počtu současně probíraných učebních předmětů).
9. Zadávat skupinám A, B, C testy různé úrovně obtížnosti je neefektivní. Diferencované učivo je vhodné testovat zvlášť, případně ho zkoušet ústně.

Problém nejednotné klasifikace ponechali otevřený. Využití celé klasifikační stupnice v každé skupině pokládali za zavádějící, uplatnění stupnice jedné za demotivující.

Stejně jako ve vyučování i ve výchově v užším smyslu pracovala škola podle Organizačního a učebního plánu, tj. realizovala společenskou a kolektivní výchovu jednak jako kompenzaci individualizace vyučování, kdy žáci pracovali fakticky individuálně, zejména však sledovala výchovu ke školnímu společenství a k občanství. Ověřovala všechny formy Organizačním plánem doporučené: žákovskou samosprávu, společná shromáždění, výchovné kampaně, školní kluby; vydávala školní časopis Červánky, měla školní vlajku a hymnu, kterou zhudebnil Jaroslav Kocián, pořádala výstavy a soutěže. Společná shromáždění pokládala za velmi vhodnou formu výchovy ke společenství, upozorňovala však na nezbytnost jejich vedení zkušenými pedagogy, neboť jeho účastníky jsou věkově rozdílní a nesooudí žáci obojího pohlaví, což může způsobit „myšlenkový a citový chaos“. Oceňovala výchovný význam odborných pracoven a klubů, v nichž se střídají žáci různých tříd (ovlivňuje to zmírnění kastovníctví a posiluje vědomí příslušnosti ke školní obci). Upozornila na specifika žákovské samosprávy v podmínkách diferenciaci a koedukace. I přes některé „spodní

proudy“ pokládala samosprávu za vhodnou formu výchovy k řízení společenství a doporučovala dát žákovské samosprávě poměrně velkou pravomoc.¹³

Ve školním roce 1935/36 začala čermenská škola pracovat podle tzv. *normálních učebních osnov pro měšťanské školy* vydaných v roce 1932. Přestala tedy de facto být pokusnou reformní školou. Důvody se nepodařilo zjistit, lze jen spekulovat: z postojů decizní sféry (zemská školní rada, ministerstvo školství a národní osvěty) k pokusným reformním školám (ve školním roce 1934/35 uplynulo 5 let od začátku ověřování Organizačního a učebního plánu reformních škol, aniž by došlo k nějaké změně) bylo zřejmé, že se nepočítá se všeobecnou radikálnější změnou školní praxe. Čermenská škola nicméně hodlala svým způsobem pokračovat v reformní práci, a to tím, že měla v úmyslu zjistit, zda se dosud ověřované principy a organizační formy (individualizace, diferenciaci, konsolidace, hodnocení testováním, systém odborných pracoven, společenská výchova) dají uplatnit v podmínkách nových učebních osnov. Znamenalo to provést nové přesuny učiva, řešit problémy s nesouladem učebních osnov a učebnic, nově budovat projekty a testy. Výsledkem však byla radost ze zjištění, že zmíněné zásady jsou s úspěchem realizovatelné i na normální škole. S podporou rodičovské rady pokračovala v reformní práci až do konce října 1938, kdy došlo k obsazení Čermné jako ryze české obce Němci.

Postoje školních úřadů a veřejnosti ke škole

Učitelé pokusné reformní školy v Čermné trpce nesli, že jejich práce nebyla oceňována centrálními školskými úřady – zemskou školní radou a ministerstvem školství (okresní školní výbor byl výjimkou – pokus měl podporu jak OŠI L. Vystyda, tak jeho nástupců A. Topinky a J. Tomana). Školu pouhých 6 týdnů po zahájení pokusu navštívil ZŠI dr. J. Štěpánek a vytkl jí diferenciaci uvnitř třídy, přestože tato možnost byla uvedena v Organizačním a učebním plánu schváleným ministerstvem. Proti této výtce se ohradila ředitelka M. Nováková. V inspekci v roce 1932 si týž ZŠI vybral, údajně jako doplněk k inspekční zprávě, několik vypracovaných žákovských testů a na jejich základě navrhla ZŠR okresnímu školnímu inspektorovi snížit příslušnému učiteli kvalifikaci z prvního stupně na druhý. Okresní komise návrh zamítla. Protože zamýšlený postih měl charakter šikany (zjistilo se totiž, že ZŠI si vybral 2 testy ze skupiny A, 16 ze skupiny B a 41 ze skupiny C), učitelský sbor se proti němu protokolárně ohradil.¹⁴

Dalším zásahem bylo rozhodnutí ZŠR, posléze i ministerstva školství z roku 1932, že se nedovolují semestrální a postupové zkoušky v jednotlivých předmětech. Toto opatření postihlo několik dětí, které takto byly nuceny opakovat celý ročník. Dalším omezením bylo rozhodnutí z roku 1932 nepovolit ve 3. ročníku rozdělit žáky do technické a humanitní větve v rozdílových předmětech. Ve stejné době neuznala ZŠR hranici 35 žáků ve třídě, takže 1. ročník v roce 1933 začínal s 42 žáky.

¹³ŠMÍD, Ladislav. *Reforma na malé škole*. Základní škola Horní Čermná. Karton č. 4, inv. č. 687. SOKA, Ústí n. Orlicí.

¹⁴ŠMÍD, Ladislav. *Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné v letech 1930–1938*. Strojopis. Základní škola Horní Čermná. Kart. č. 4, inv. č. 686, s. 15. SOKA, Ústí n. Orlicí.

Přestože se tato rozhodnutí týkala všech měšťanských škol v ČSR, měla pro pokusné reformní školy zvlášť tvrdý dopad, protože znemožnila ověřit řadu reformních principů (např. diferenciaci formou větvení, postup žáků podle předmětů aj.).

Ve snaze o objektivní posouzení své práce škola požádala o zhodnocení své pokusné cesty *doc. J. V. Klímu*, pedagogického psychologa, který se podílel několikrát na hodnocení pokusných škol. Po dvoudenní hospitaci a studiu dokumentů dospěl *doc. Klíma* k závěru:

1. „I na vašem příkladu vidím, že menší školy vašeho typu jsou lepšími průkopníky školské reformy než veliké školy, jak je např. ve Zlíně, na nichž se setkáváme zejména s ustrnulostí často na pochybných základech.
2. Ve vyučování samém pokládám spojení kolektivního výkladu se samoučením, jak je konáte u vás, v podstatě za správné.
3. Líbí se mi používání projektů a jich vhodné spojování s potřebnou systematikou, které je třeba ve všech předmětech jako prvního vůdce v orientaci vědecké a myšlenkové vůbec.
4. Také v jazykovém vyučování jste na dobré cestě. Zprostředkovací metoda mezi starým a novým způsobem má úspěch. Výsledky jsou velmi pěkné.
5. Mé názory na diferenciaci ve třídě jsou jiné. Domnívám se, že kvantitativní diferenciaci určená návody má nebezpečí vzniku méněcennosti a vzhledem k nadání některých tříd těžko proveditelná. Pokládám za správnější, když pracovní úkoly obsahují minimální standard a další úkoly jsou dávány individuálně na podkladu dobrovolnosti.
6. Při hodnocení výsledků testů bych doporučoval požadovat u vynikajících žáků přísnost na výkon i v detailech. Kde však je hranice mezi dostatečnou a nedostatečnou, tam budiž více shovívavosti.

Přeji škole stejně krásných výsledků i nadále.“¹⁵

Závěrem

Klímovo hodnocení bylo pro školu satisfakcí. Úspěch v pokusné práci ostatně přiznával škole i bezprostředně nadřízený školský orgán (okresní školní výbor), hojně návštěvy učitelských sborů i významných jednotlivců. Velmi si jí vážili čermenští občané a rodičovská rada, která, jak bylo uvedeno, poskytovala škole až do konce hmotnou a morální podporu. Učitelé pokládali čermenskou školu za svou, a to nejen v době její existence, ale i po dlouhých třiceti letech, podobně i žáci, z nichž se mnozí uplatnili na významných místech v oblasti hospodářského a kulturního života. Škoda, že není k dispozici magnetofonový záznam pořadu „*Než zazní zvonek*“ vysílaného Československou televizí v srpnu 1965, na který upozornil bývalý ředitel školy Ladislav Šmíd. Škoda, že se nepodařilo nalézt další dokumenty o škole,

¹⁵Převzato z: ŠMÍD, Ladislav. *Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné v letech 1930–1938*. Strojopis. Základní škola Horní Čermná. Kart. č. 4, inv. č. 686, s. 17. SOKA, Ústí n. Orlicí.

o kterých se týž zmiňuje v charakteristice z šedesátých let. Každopádně mu budiž vysloven dík za to, že sepsal na tuto školu své vzpomínky, které se staly hlavním podkladem této studie. Můžeme tak připsat další kapitolu do historie našeho pokusného školství třicátých let minulého století.

Použité zdroje

- PŘÍHODA, Václav, 1936. Základní ideje školské přestavby. In: *Reformní praxe školská*. Praha: Československá grafická unie.
- DOPIS L. VYSTYDA L. ŠMÍDOVI. Korespondence L. Šmída k pokusné diferencované škole. Kart. č. 4, inv. č. 689. SOKA, Ústí n. Orlicí.
- POLÁK, David. *Vývoj původce archiválie*. Archivní fond Základní škola Horní Čermná 1876–1986 (1990). NAD 1171. SOKA, Ústí n. Orlicí.
- ŠMÍD, Ladislav. *Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné v letech 1930–1938*. Strojopis. Základní škola Horní Čermná. Kart. č. 4, inv. č. 686. SOKA, Ústí n. Orlicí.
- ŠMÍD, Ladislav. *Reforma na malé škole*. Základní škola Horní Čermná. Kart. č. 4, inv. č. 687. SOKA, Ústí n. Orlicí.
- VÁŇOVÁ, Růžena, 1995. *Československé školství ve 30. letech (příhodovská reforma)*. Praha: PedF UK.
- VRÁNA, Stanislav, 1946. *Základy nové školy*. Praha: Ústřední učit. nakl. a knih.
- Vyjádření OŠI o žádosti rodičovské rady v Čermné II u Kyšperka za zřízení Komenia při II. Občanské škole v Čermné*. Korespondence L. Šmída k pokusné diferencované škole. Kart. č. 4, inv. č. 689. SOKA, Ústí n. Orlicí.

REPORT:

Konference Nová škola v nové Evropě – rok 1918 a otázka reformy vzdělávání a výchovy v meziválečném období

Magdaléna ŠUSTOVÁ^a

^a Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha, Česká republika

Ve dnech 20. a 21. září 2018 se pod záštitou ministra školství, mládeže a tělovýchovy Ing. Roberta Plagy uskutečnila mezinárodní konference *Nová škola v nové Evropě – rok 1918 a otázka reformy vzdělávání a výchovy v meziválečném období*, kterou uspořádaly Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci a Pädagogische Hochschule Zürich.

Po mezinárodním vědeckém setkání *Výchova, vzdělávání a pedagogický pragmatismus. Obecně pedagogická a historická analýza pedagogického pragmatismu a příklad zlínského pokusného a Bařova školství*, které Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského a Technická univerzita v Liberci zorganizovaly v roce 2014, byla tato konference v krátké době již druhou, která se věnovala velmi zajímavé problematice úsilí o reformu pedagogiky a školství v meziválečné Evropě. Závěr roku 1918 přinesl nejenom vznik nových národních států, ale také hledání školských modelů odpovídajících nové společenské a národnostní situaci a zároveň zohledňujících kontinuitu společenského vývoje v nově vzniklých státech. Právě diskuse o nových cílech výchovy a vzdělávání ve světě probuzeném z noční můry války do světa nového, demokratičtějšího, sociálně spravedlivějšího pořádku, a to v situaci mnohonárodnostních, kulturně a nábožensky různorodých států, zaznamenala největší proměny. Reformní koncepty výchovy tak oscilovaly mezi krajně levicovými, sociálnědemokratickými, konzervativně křesťanskými a konzervativně národními „projekty“ až po nacionalisticky uzavřené či spirituálně opodstatněné představy.

Konference se zúčastnili vědci z 12 evropských států a Ázerbájdžánu, kteří problematiku diskutovali v šesti tematických okruzích, jimiž byly koncepty reformy výchovy a společnosti v nově vzniklých evropských státech; proměny pedagogické vědy; sociální emancipace a role školy v sociální otázce; modernizace vyučovacího procesu; národní osvěta, výchova v rodině a výchova dospělých a rozvoj školské soustavy v nově vzniklých státech. Je nadmíru potěšitelné, že se vedle již etablovaných témat, jako je např. dívčí vzdělávání, tzv. příhodovská reforma v Československu či vliv totalitních režimů na vzdělávání a výchovu dětí, objevila dosud méně diskutovaná témata, jako je problematika školní architektury

v reformních konceptech výchovy či budování školské sítě na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díky účasti badatelů ze západní, střední i jižní a jihovýchodní Evropy pak mohla proběhnout rozsáhlá diskuse a srovnání reformních snah nejen ve státech nově vzniklých po roce 1918, ale také v těch, jejichž kontinuitu Velká válka nenarušila.

Ze srovnání vyplývá, že zásadní otázky reformy školství, výchovy a vzdělávání zněly v evropském prostoru po roce 1918 velmi podobně. Odpovědi na řešení těchto otázek se však již lišily s ohledem na tradici jednotlivých regionů či nově vzniklých států, ale i s ohledem na kulturní, politická, sociální, náboženská specifika sledovaných společností či politických útvarů. Jako zásadní se ukázaly snahy formulovat v evropských státech reformní výchovný a vzdělávací program, který by se mohl stát zárukou „nové“ poválečné Evropy. Je zřejmé, že takový úkol s sebou nesl mnohá úskalí, nebezpečí a zásadní otázky – bylo možné v pluralitě první poloviny 20. století formulovat takový reformněpedagogický program; byla to správná ambice ze strany mnohých reformních pedagogů; bylo nutností, aby se školství a výchova řídily jednotnými cíli či koncepcemi? Jak ukázaly odborné diskuse navazující na přednesené příspěvky, mnohé reformní cíle a koncepce se často zakládaly na vizích a ambicích jednotlivých reformních pedagogů a měly blízko k utopickým, ale i antidemokratickým tendencím, přestože se zaštiťovaly odkazy na demokratické hodnoty.

Jak se v průběhu konference ukázalo, snahy o modernizaci a demokratizaci meziválečného evropského školství byly velmi různorodé a závislé na přesvědčení a pedagogickém myšlení jednotlivých reformních pedagogů. Jak vyplynulo z odborných příspěvků, celkový společensko-politický kontext evropských zemí sehrál zásadní roli při hodnocení reformněškolských pokusů a při případném využití jejich výsledků v rámci státní školské politiky či při zavádění vybraných reformněpedagogických principů a zásad do veřejného školského systému jednotlivých zemí. Školství a jeho reforma představovala v meziválečné Evropě jedno ze zásadních témat veřejné diskuse, která se inspirovala výsledky odborné či učitelské stavovské rétoriky nebo podněty z řad reformních pedagogů, ale řídila se jimi jen částečně a mnohdy zprostředkovaně. Takový stav udržoval reformu meziválečného školství na jedné straně v kontinuitě s předcházejícím pedagogickým vývojem a postupně přijímanými sociálními a politickými změnami společnosti, na druhé straně nebyl chod veřejného školství z pohledu pedagogických změn odsouzen ke stagnaci.

Takto vyvážený stav reformy meziválečného školství však byl oslabován rétorikou z tehdejší nedemokratické pravice a levice, která se snažila v autoritativním duchu využít oblast školství a výchovy k prosazování vlastních politicko-společenských cílů. V mnoha oblastech Evropy nakonec nedemokratické a totalitární tendence zvítězily a školství se zde stalo záhy instrumentem totalitárních proměn společnosti „garantovaných“ státem. Snahy o otevřenou a demokratickou proměnu školy a výchovy se tak ukázaly být v meziválečné Evropě mnohdy „nedostatkovým artiklem“ tehdejší širší společenské a politické diskuse a předzvěstí tragédie druhé světové války a následného poválečného fatálního rozdělení Evropy železnou oponou.

Studená válka pak vedla ke stagnaci otázek reformy a školství zejména v tehdejších východním bloku, i když i ve svobodném západním světě dozvuky válečných útrap a zejména totalitárních meziválečných tendencí ovlivňovaly ještě poměrně dlouho diskusi o poválečném uspořádání školství a liberalizaci výchovy. Tím by však již byla otevřena další možná témata budoucích konferencí.

V průběhu konference ocenila ředitelka Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského PhDr. Markéta Pánková profesora Jürgena Oelkerse medailí J. A. Komenského za jeho celoživotní přínos v oblasti dějin výchovy a vzdělávání a za podporu rozvoje historickopedagogického výzkumu v České republice.

Pořadatelé konference by rádi i touto cestou poděkovali partnerům, kteří podpořili konání mezinárodního vědeckého setkání k otázce „nové“ školy v „nové“ Evropě. Jmenovitě akci podpořil senátorský klub KDU-ČSL a nezávislých, díky němuž první jednací den proběhl v reprezentativním hlavním sále Valdštejnského paláce v Praze; dále finančně konferenci významně podpořilo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy.

S ohledem na vzniklou tradici pořádání vědeckých konferencí Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského ve spolupráci s Technickou univerzitou v Liberci se můžeme těšit na další téma, které si tento organizační tým v příštích letech zvolí.

Obsah

ÚVODNÍK	5
Tomáš KASPER, Dana KASPEROVÁ a Markéta PÁNKOVÁ	
STUDIE:	8
Československá obec učitelská – aktér a „garant“ profesionalizace učitelstva Dana KASPEROVÁ	
Hudba a děti první republiky: nové koncepce hudební výchovy v Československu z etnomuzikologické perspektivy	18
Zita SKOŘEPOVÁ	
Osvetový zväz pre Slovensko a zjazdy osvetových pracovníkov na Slovensku v medzivojnovom období ČSR	31
Eduard LUKÁČ	
Význam periodika „Náš ľud – ľudovýchovný vestník pre Slovensko“ pre osvetovú činnosť na Slovensku (s dôrazom na nezamestnanosť)	46
Katarína MAYER	
Prínos Alojza Zbaviteľa k rozvoju osvetovej činnosti na Slovensku v medzivojnovom období	58
Vladimír FRK a Martina LENHARTOVÁ	
„Cikánská škola“ v Užhorodu. Československý pokus o vzdělání Romů na Podkarpatské Rusi	65
Jana BARTOŠOVÁ	
Od porodní báby k porodní asistentce	75
Milena LENDEROVÁ	
Chlapecká výchovna v Hradci Králové – příklad sociálněpedagogické činnosti v meziválečném období	87
Pavla KORITENSKÁ	
VARIA:	95
Ondrej Pavlík (1916–1936) – zrod učiteľa a pedagóga Vladimír MICHALIČKA	

Pokusná diferencovaná škola měšťanská v Horní Čermné	101
Růžena VÁŇOVÁ	

REPORT:	109
Konference Nová škola v nové Evropě – rok 1918 a otázka reformy vzdělávání a výchovy v meziválečném období	
Magdaléna ŠUSTOVÁ	
